

Est. 1967

Shri Balaji Sansthan, Deulgaon Raja's

SHRI VYANKATESH ARTS, COMMERCE & SCIENCE COLLEGE

DEULGAON RAJA, DIST. BULDANA (M.S.) - 443 204
(Affiliated to Sant Gadge Baba Amravati University, Amravati)

SELF STUDY REPORT

Criteria-III Research Innovation and Extension

3.3 Research Publication and Awards

3.3.2. Number of books and chapters in edited volumes/books published and papers in national/international conference proceedings during last five year

Shri Balaji Sansthan Deulgaon Raja's

SHRI VYANKATESH ARTS, COMMERCE & SCIENCE COLLEGE

Deulgaon Raja - 443 204, Dist. Buldana (M.S.)

NAAC RE-ACCREDITED AT 'B' LEVEL

▲ Affiliated to SGBAU, Amravati ▲ College Code No. 309 ▲ UGC Recog. U/S 2 (F) & 12 (B)

Outward No. SVC / IQAC / 2024

Date: 02 /05/2024

Declaration

This is to declare that the supporting documents provided in this file, including information, reports, numerical data, true copies, etc., have been verified by the Internal Quality Assurance Cell and the Head of the Institution. It is confirmed to be accurate and authentic.

Dr. E. B. Bhalerao

Coordinator, IQAC
Shri Vyankatesh Arts, Commerce &
Science College, Deulgaon Raja
Dist. Buldhana-443204 (MS)

Dr. D. V. Gore

PRINCIPAL
Shri Vyankatesh Arts, Comm. &
Science College, Deulgaon Raja
Dist. Buldana Pin - 443 204

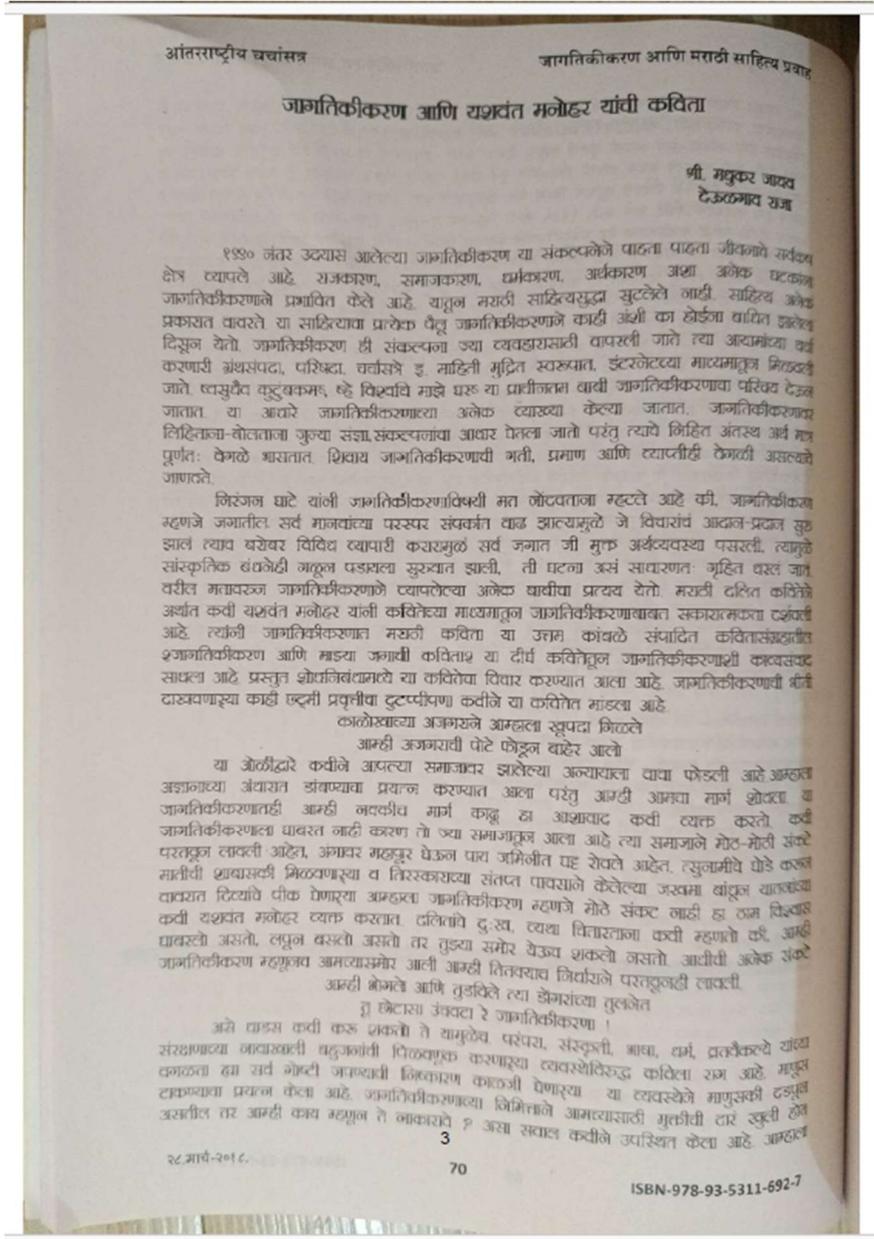
Shri Vyankatesh Art's, Commerce & Science College, Deulgaon Raja.
Books / Chapters/proceeding Published During the Year- 2018 to 2023

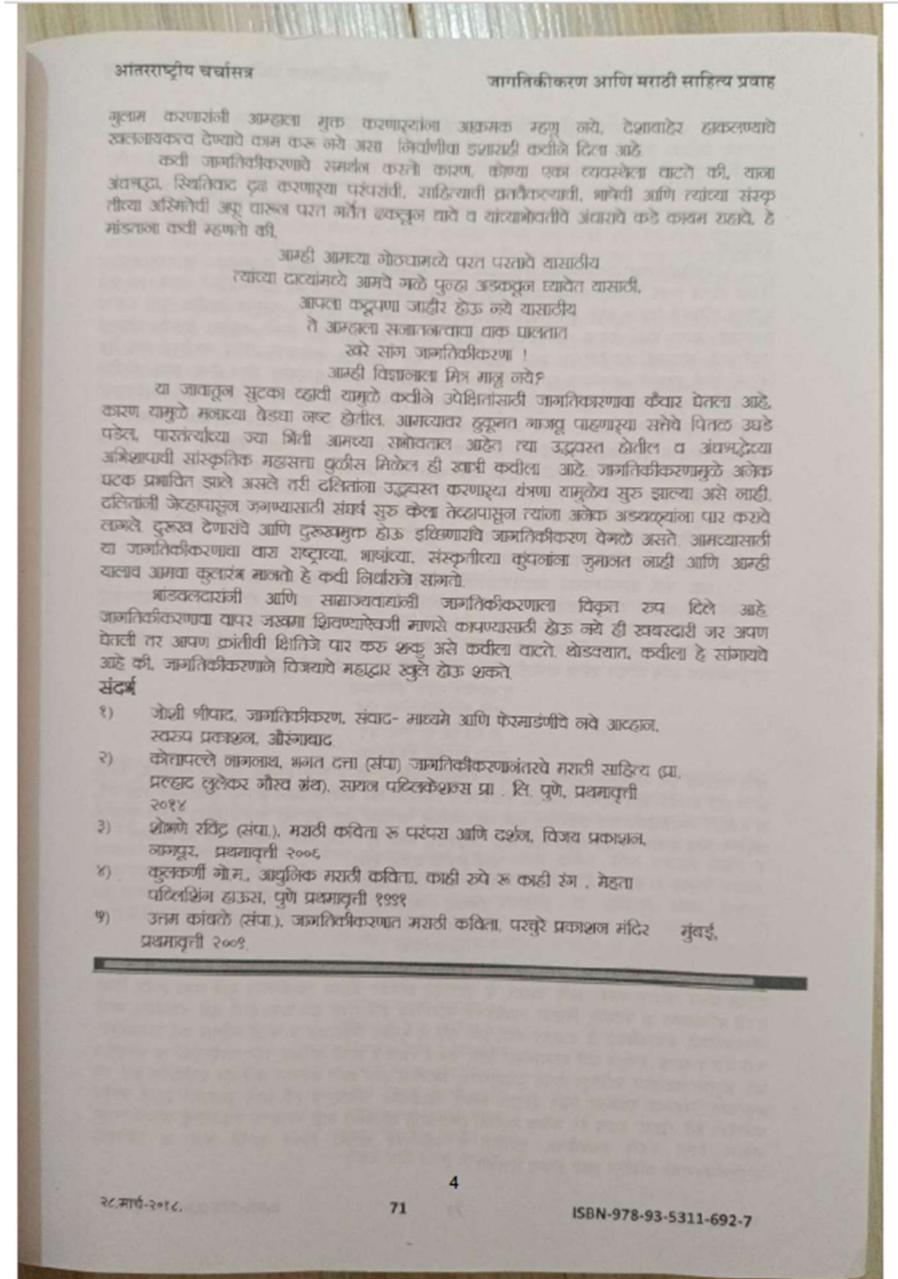
Index

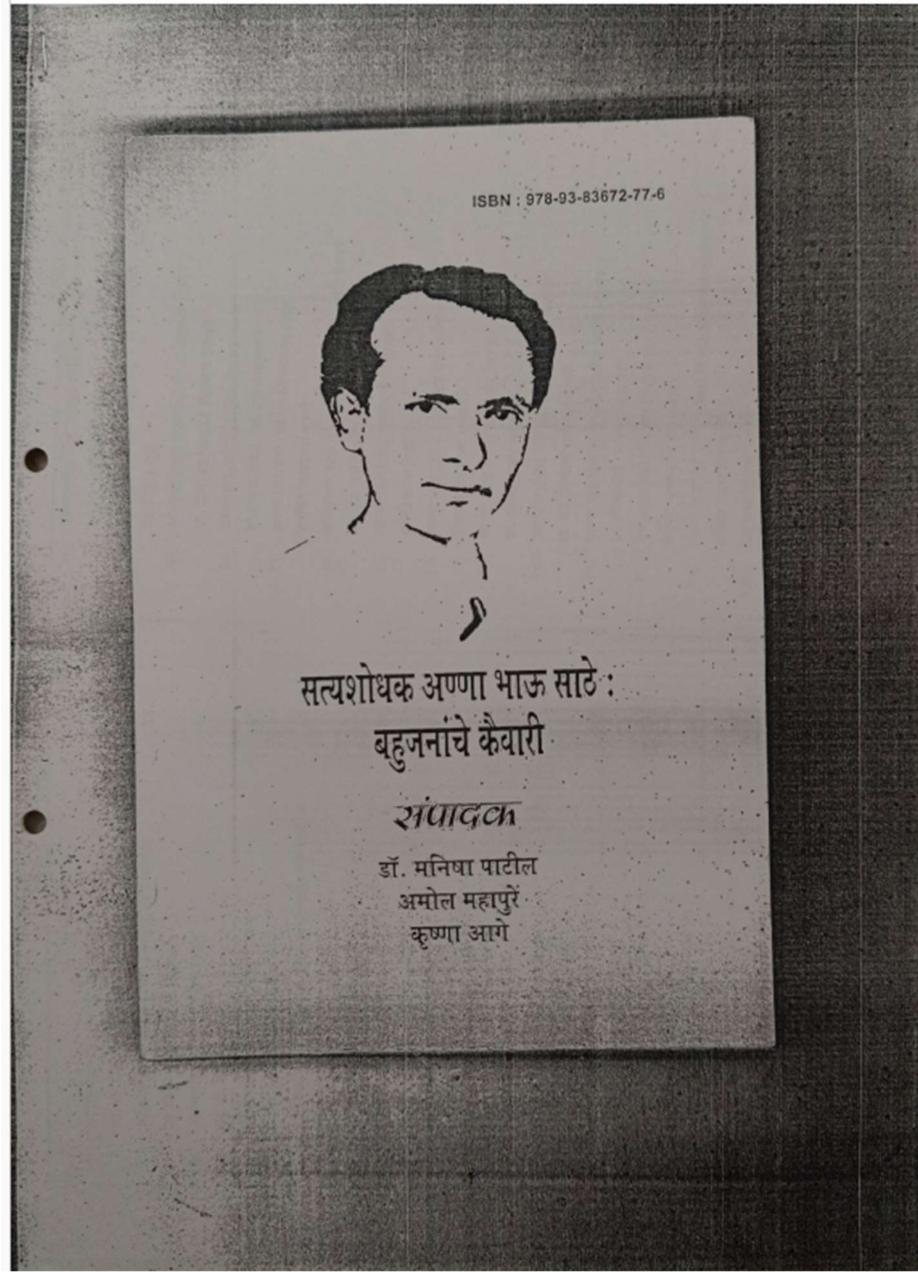
Sr. No.	Name of the Author/s	Title of the Book/ Chapters	Dept. Of the Teacher	Year of Publication	Page No.
1.	Mr. Madhukar Balasaheb Jadhao	Proceeding- Jaagtikikaran Aani Yashwant Manohar Yanchi Kavita (Page no. (70-71))	Marathi	2018	1
2.	Mr. Madhukar Balasaheb Jadhao	Proceeding- Vaaranechya Khoryat Madhil Maanavmuktichi Dhadpad (Page no. 143-145)	Marathi	2018	3
3.	Dr. A. M. Awati	Book- स्त्री सत्तेचे पर्व Page No. 1-164	Political Science	2018	7
4.	B. U. Kale	Book- Fundamentals of Chemistry	Chemistry	2018	8
5.	Dr. Vinod R. Bansile	Proceeding- Indian Economy in the Global Scenario	Commerce	2018	12
6.	Dr. Dnyaneshwar V. Gore	Book- Capital Formation in Indian Agriculture Sector	Economics	2018	15
7.	Dr. E. B. Bhalerao	Book- African American Theater	English	2019	20
8.	P.M. Kadam	Book- Rudiments in Chemistry	Chemistry	2019	22
9.	Dr. Narendra H. Shegokar	Book- Company Account	Commerce	2019	23
10.	Dr. A. M. Awati	Chapter- आरक्षणाच्या चळवळी (439-444)	Political Science	2019	24
11.	Dr. Umesh Bhaskarrao Deshmukh	Book- Vandalism in College Library	Library	2019	28
12.	Dr. Vinod R. Bansile	Book- Indian Financial System	Commerce	2019	32
13.	Dr. Vinod R. Bansile	Proceeding- A Role of Self-Help Group in Rural Women Entrepreneurship Development in Washim District.	Commerce	2019	35

14.	Dr. Kiran V. Mogarkar	Book- आरोग्य व शारीरिक शिक्षण अभ्यासक्रम अंमलबजावणीतील समस्या	Physical Education	2019	40
15.	Dr. A.M. Awati	Book- पाश्चिमात्य आणि भारतीय विचारवंतांच्या संकल्पना	Political Science	2020	43
16.	Dr. Rajendrasing H. Devare	Book- History of India (From 1757 to 1947 A.D.)	History	2020	45
17.	Dr. Vinod R. Bansile	Proceeding- Social Entrepreneurship and Development in India	Commerce	2020	50
18.	Dr. Vinod R. Bansile	Proceeding- Socio-Economic Implications of The Corona Virus on Primary Sectors, Secondary Sectors and Tertiary Sectors	Commerce	2020	57
19.	Dr. Vinod R. Bansile	Proceeding- Positive Change in E- Commerce Business Using Big Data.	Commerce	2020	61
20.	Madhukar Balasaheb Jadhao	Book- Sanskriti:Kal Ani Aaj	Marathi	2021	68
21.	Dr. Vinod. R. Bansile	Proceeding- Impact of Covid 19 on Indian Economy	Commerce	2021	70
22.	Dr. Vinod. R. Bansile	Chapter- Impact of India's New Farm Act, 2020 on Farmers and Markets.	Commerce	2021	75
23.	Dr. Rameshwar Yeshwantarao Mane	Book- Mycology of Brinjal	Botany	2022	79
24.	P.M. Kadam	Book- A textbook of B.Sc. First- year course in Chemistry Sem. II	Chemistry	2022	83
25.	Dr. P.B. Pawar	Book- A. Textbook of B.Sc. First Year course in Fundamentals of Microbiology and Microbial Physiology Semester-I	Microbiology	2022	84
26.	Dr. A. M. Awati	Chapter- स्त्री-पुरुष समानता आणि भारतातील स्त्रीवादी चळवळ (1-21)	Political Science	2022	89
27.	Dr. A. M. Awati	Book-	Political Science	2022	93

		राजकारणातील आधुनिक संकल्पना आणि धोरण			
28.	Dr. M. R. Tandale	Book- A Textbook of B. Sc. First Year Course in Zoology theory Sem. I	Zoology	2022	94
29.	Dr. M. R. Tandale	Book- A Handbook of B. Sc. First Year Course in Zoology Practical Sem. I	Zoology	2022	98
30.	Dr. R. R. Khawal	Chapter- <i>Senga govindii,</i>	Zoology	2022	101
31.	Dr. Rajendrasing H. Devare	Proceeding- Income Sources of Hindavi Svrajya and Total Income	History	2022	108
32.	Dr. Vinod R. Bansile	Proceeding- Neuromarketing as a Potential Marketing Tool .	Commerce	2022	119
33.	Dr. A. S. Jadhav	Book- A. Textbook of B.Sc. First Year Course in General and Applied Microbiology Semester-II	Microbiology	2023	126
34.	Mr. G. G. Dhage	Book- A. Textbook of B.Sc. Second Year course in Medical Microbiology Semester-III	Microbiology	2023	131
35.	Mr. D.M. Shimbre	Book- A. Textbook of B.Sc. Second Year course in Zoology Cell Biology and Developmental Biology Semester-III	Zoology	2023	136
36.	Dr. A. M. Awati	Chapter- संयुक्त महाराष्ट्राची चळवळ - मराठी अस्मितेच्या पाऊलखुणा	Political Science	2023	137
37.	Dr. A. M. Awati	Book- राजकारणातील आधुनिक संकल्पना आणि धोरण	Political Science	2023	141
38.	Dr. A. M. Awati	Chapter- समकालीन लोकशाही आणि प्रसार माध्यमे	Political Science	2023	142
39.	Mr. N.P. Kakde	Book- A Practical Manual for B.Sc. III Semester V& VI	Botany	2023	146
40.	Dr. Rajendrasing H. Devare	Chapter- Chhatrapatinche Sheti Dhoran	History	2023	150

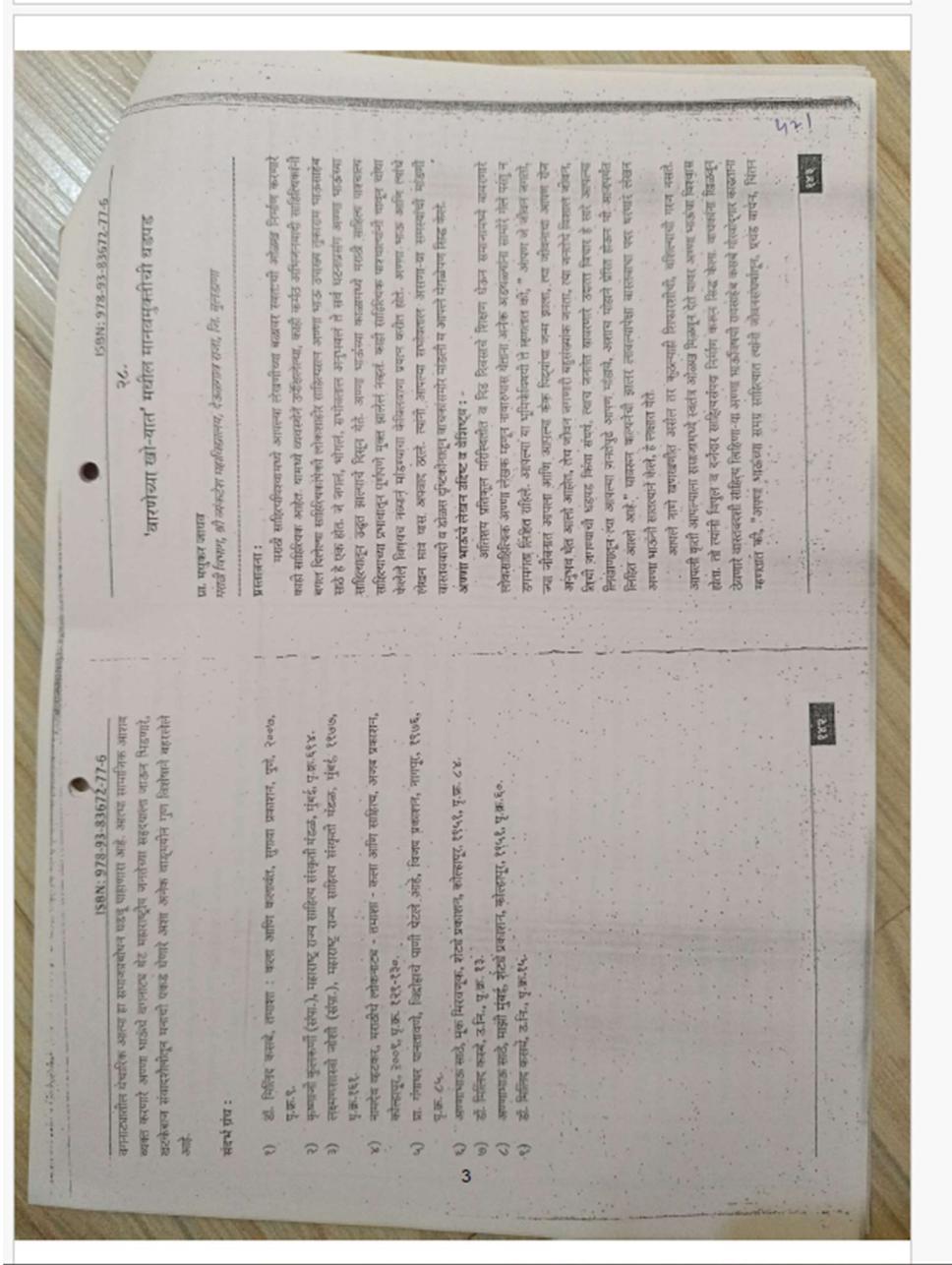

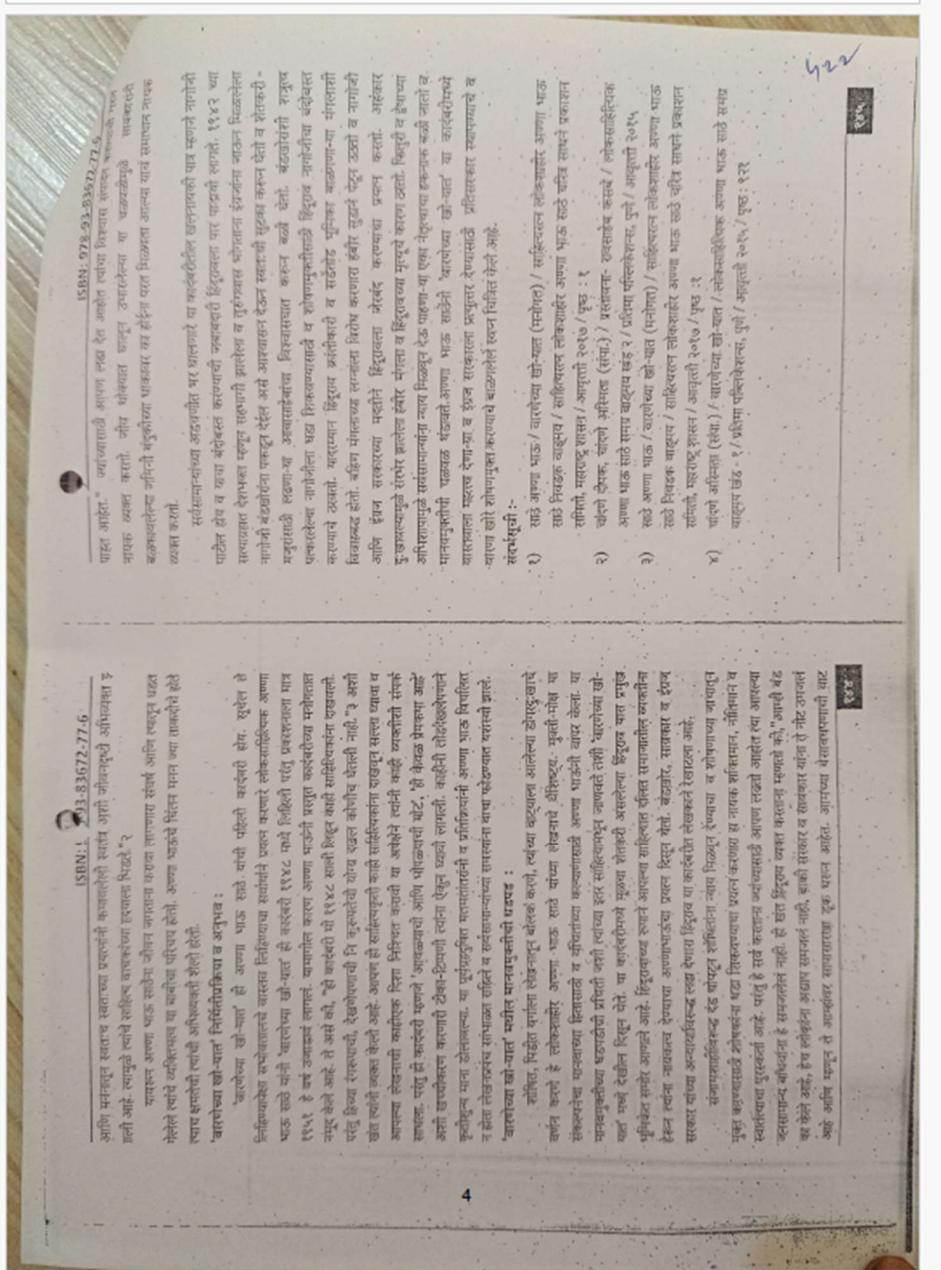

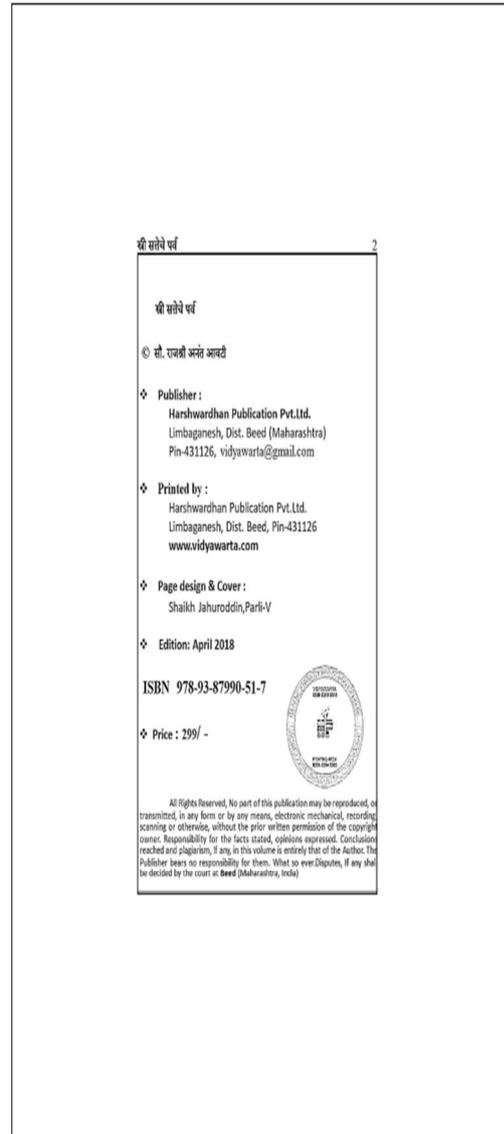

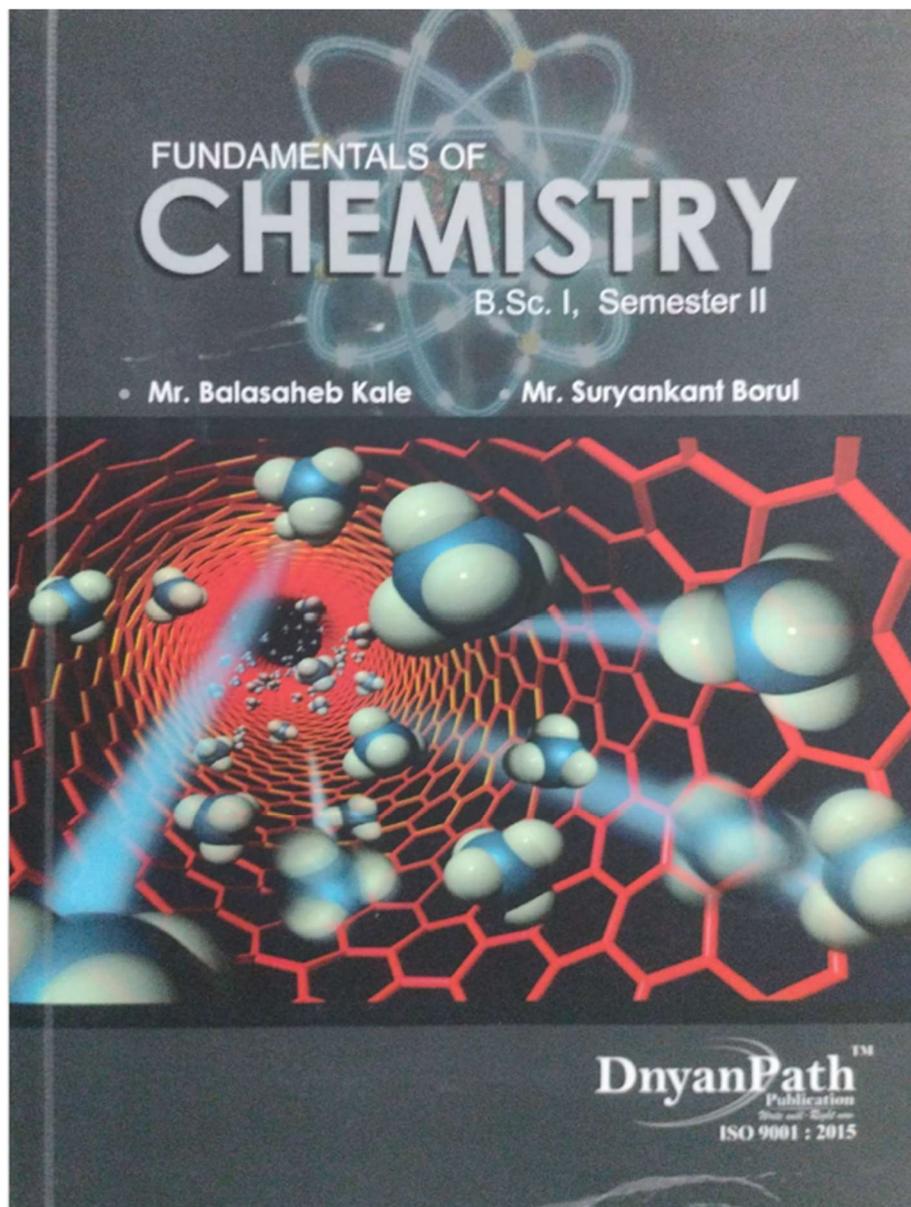
ISBN: 833672-77-6		ISBN: 978-93-83672-77-6	
Index		Index	
1.	अणुपाक सहे : व्यक्ती आणि वास्तव. प्र. डॉ. विवेक लक्ष्मीकांत पारोतीराव	११	अणुपाक सहे यांच्या साहित्यवर्गीय अर्थिका विचार प्र. डॉ. पंढरी एम. मुळे
2.	संविधानाचे अणुपाक सहे : व्यक्ती आणि वास्तव प्र. डॉ. विवेक लक्ष्मीकांत पारोतीराव	१४	अणुपाक सहे : लोकशाहीर ते गिरगाहीर प्र. विठ्ठल मुळे
3.	अणुपाक सहे यांचे आर्थिक विचार प्र. डॉ. विवेक लक्ष्मीकांत पारोतीराव	१८	अणुपाक सहे यांच्या लेखनीतील अर्थव्यवस्था विचार प्र. डॉ. बाळासाहेब विठ्ठलराव जाधव
4.	अणुपाक सहे : व्यक्ती आणि वास्तव प्र. डॉ. विवेक लक्ष्मीकांत पारोतीराव	२१	अणुपाक सहे यांच्या लेखनीतील अर्थव्यवस्था विचार प्र. डॉ. बाळासाहेब विठ्ठलराव जाधव
5.	अणुपाक सहे यांच्या लेखनीतील अर्थव्यवस्था विचार प्र. डॉ. बाळासाहेब विठ्ठलराव जाधव	२८	अणुपाक सहे : व्यक्ती आणि वास्तव प्र. डॉ. विवेक लक्ष्मीकांत पारोतीराव
6.	अणुपाक सहे : व्यक्ती आणि वास्तव प्र. डॉ. विवेक लक्ष्मीकांत पारोतीराव	33	अणुपाक सहे : व्यक्ती आणि वास्तव प्र. डॉ. विवेक लक्ष्मीकांत पारोतीराव
7.	अणुपाक सहे : व्यक्ती आणि वास्तव प्र. डॉ. विवेक लक्ष्मीकांत पारोतीराव	४३	अणुपाक सहे : व्यक्ती आणि वास्तव प्र. डॉ. विवेक लक्ष्मीकांत पारोतीराव
8.	अणुपाक सहे : व्यक्ती आणि वास्तव प्र. डॉ. विवेक लक्ष्मीकांत पारोतीराव	४६	अणुपाक सहे : व्यक्ती आणि वास्तव प्र. डॉ. विवेक लक्ष्मीकांत पारोतीराव
9.	अणुपाक सहे : व्यक्ती आणि वास्तव प्र. डॉ. विवेक लक्ष्मीकांत पारोतीराव	४९	अणुपाक सहे : व्यक्ती आणि वास्तव प्र. डॉ. विवेक लक्ष्मीकांत पारोतीराव
10.	अणुपाक सहे : व्यक्ती आणि वास्तव प्र. डॉ. विवेक लक्ष्मीकांत पारोतीराव	५४	अणुपाक सहे : व्यक्ती आणि वास्तव प्र. डॉ. विवेक लक्ष्मीकांत पारोतीराव
11.	अणुपाक सहे : व्यक्ती आणि वास्तव प्र. डॉ. विवेक लक्ष्मीकांत पारोतीराव	६३	अणुपाक सहे : व्यक्ती आणि वास्तव प्र. डॉ. विवेक लक्ष्मीकांत पारोतीराव
12.	अणुपाक सहे : व्यक्ती आणि वास्तव प्र. डॉ. विवेक लक्ष्मीकांत पारोतीराव	६८	अणुपाक सहे : व्यक्ती आणि वास्तव प्र. डॉ. विवेक लक्ष्मीकांत पारोतीराव
13.	अणुपाक सहे : व्यक्ती आणि वास्तव प्र. डॉ. विवेक लक्ष्मीकांत पारोतीराव	७९	अणुपाक सहे : व्यक्ती आणि वास्तव प्र. डॉ. विवेक लक्ष्मीकांत पारोतीराव
14.	अणुपाक सहे : व्यक्ती आणि वास्तव प्र. डॉ. विवेक लक्ष्मीकांत पारोतीराव	८१	अणुपाक सहे : व्यक्ती आणि वास्तव प्र. डॉ. विवेक लक्ष्मीकांत पारोतीराव

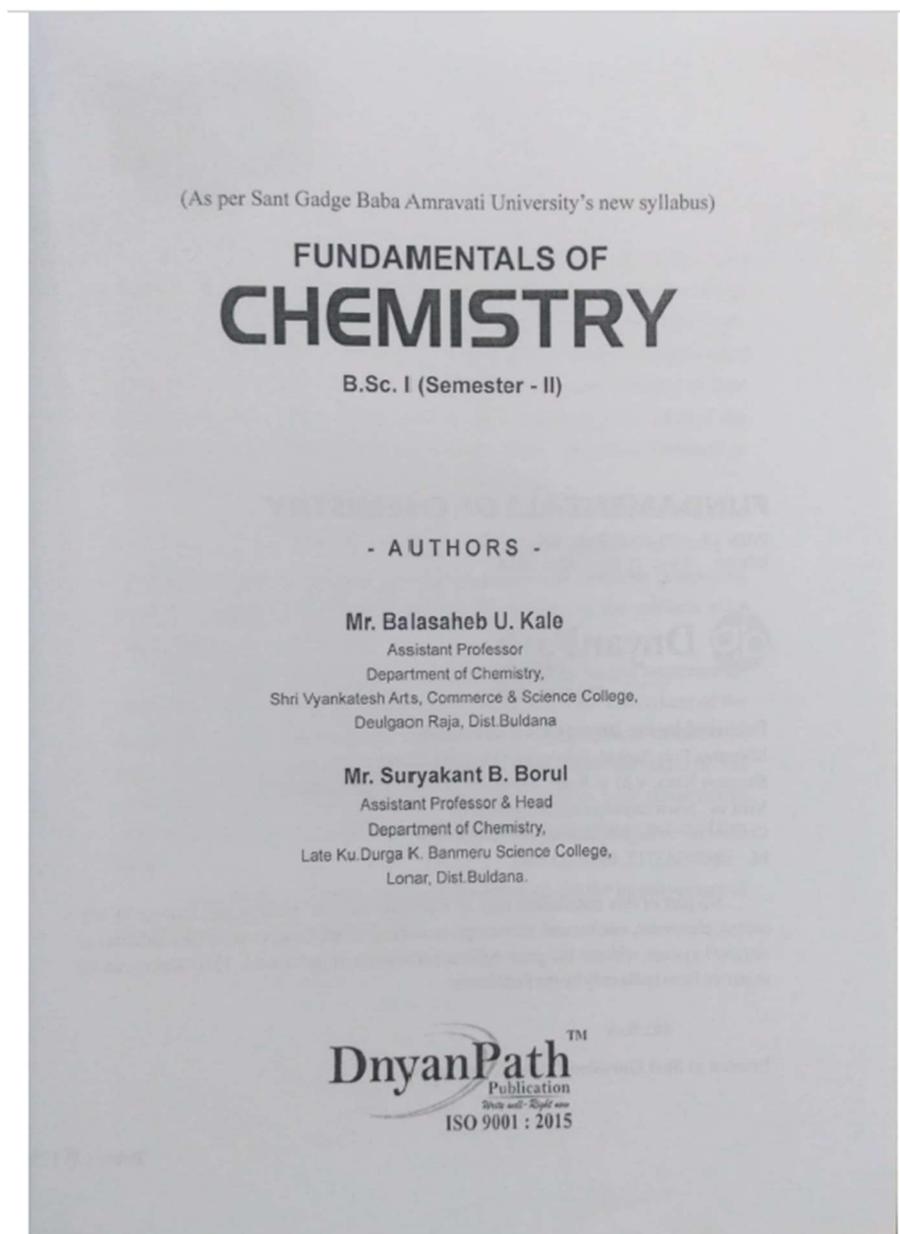

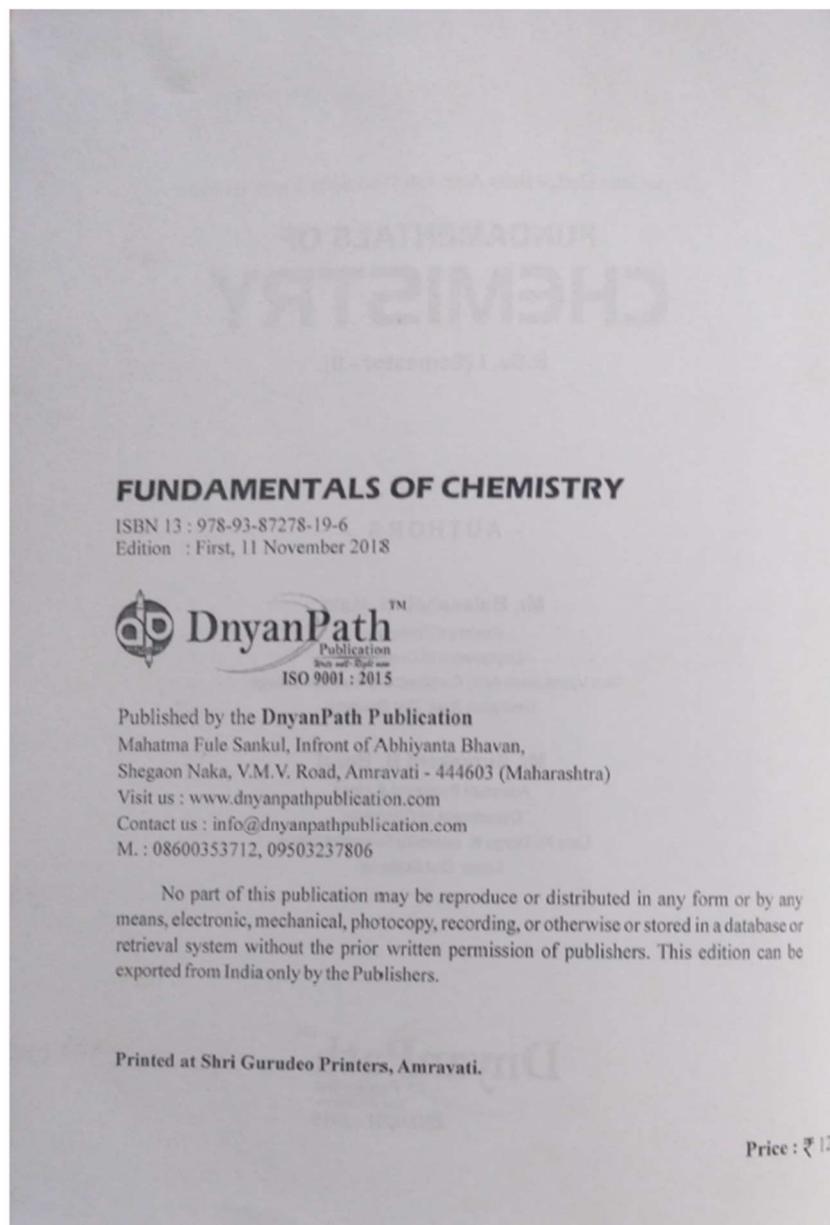

About Authors

Name : Mr. Balasaheb Uddhavrao Kale.
Qualification : M.Sc. Chemistry, NET-JRF, GATE.
Designation : Assistant Professor,
 Department of Chemistry,
 Shri Vyankatesh Arts, Commerce &
 Science College, Deulgaon Raja,
 Dist.Buldana.

Teaching Experience : 04 Years.
Area of Specialization : Organic Chemistry.
Research Publications : Published research papers in various
 international journals.

Name : Mr. Suryakant Bhanudas Borul.
Qualification : M.Sc. Chemistry, M.Phil.
Designation : Head & Assistant Professor,
 Department of Chemistry,
 Late Ku.Durga K. Banmeru
 Science College, Lonar, Dist.Buldana.

Teaching Experience : 09 Years.
Area of Specialization : Organic Chemistry.
Research Publications : Published research papers in various
 international journals.

Our Other Branch : Mumbai - Pune - Nagpur - Hyderabad - Patna

Reg. Office : Mahatma Fule Sankul, Infront of Abhiyanta Bhavan, Shegaon Naka,
 V.M.V. Road, Amravati - 444603 visit us : www.dnyanpathpublication.com
 Email : dnyanpathpub@gmail.com | info@dnyanpathpublication.com

₹ - 125/-

MAH MUL_03051/2012
ISSN: 2319 9318

UGC Approved
Sr.No.62759

Vidyawarta®

March 2018
Special Issue-07

046

India's GDP growth during January–March period of 2015 was at 7.5% compared to China's 7%, making it the fastest budding economy. During 2014–15, India's GDP growth improved marginally to 7.3% from 6.9% in the previous fiscal. During 2014–15, India's services sector grew by 10.1%, manufacturing sector by 7.1% & agriculture by 0.2%. The Indian government has intention a growth of 8.1–8.5% during 2015–16.

Objectives

1. To study the economic development in India in global scenario .
2. To analyze the recent performance services sector.
3. To represent the GDP growth rate.
4. To deep study about the India's resource consumption in global scenario.

Literature Review

Frenken et al.(2007) specifically hypothesized that related variety would spur employment growth, as new combinations lead to new products or services and, hereby, to new jobs. Localization economies stemming from the spatial concentration of firms in the exact same industry, instead, would enhance process innovation as specialized knowledge is used to optimize production processes in existing value chains. Such innovations spur labour productivity, and do not necessarily lead to more jobs. The related-variety thesis is thus consistent with product lifecycle theory, which poses that young industries with high rates of product innovation create jobs in diverse urban areas, while mature industries with high rates of process innovation spur productivity in specialized peripheral areas.

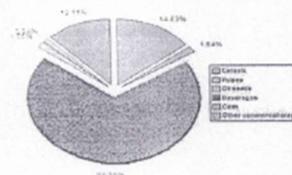
Barabasi and Hausmann(2007) they argued that countries develop by diversifying their export portfolio over time. They showed that countries typically do so by 'branching out', that is, by entering export products that are closely related to the products they already export. The

reasoning underlying this phenomenon holds that once a country has developed the capabilities to specialize in exporting particular products, it can easily diversify in related products that require very similar capabilities to produce them. By calculating, for each possible new product, the 'proximity' of related products already present in a country's export portfolio, the authors could show that the higher the average proximity of related products vis-à-vis a new potential product (which they called 'density') the higher the chance that a country will diversify into this new product. This idea is in line with related variety, because the more products a country already exports related to a product that it does not yet export, the more likely it starts exporting that product in the future. The difference between the related-variety and product proximity concepts is that the former is used to explain aggregate regional or national growth, while the latter is used to explain diversification events into specific new products or industries at the regional or national level.

Definition

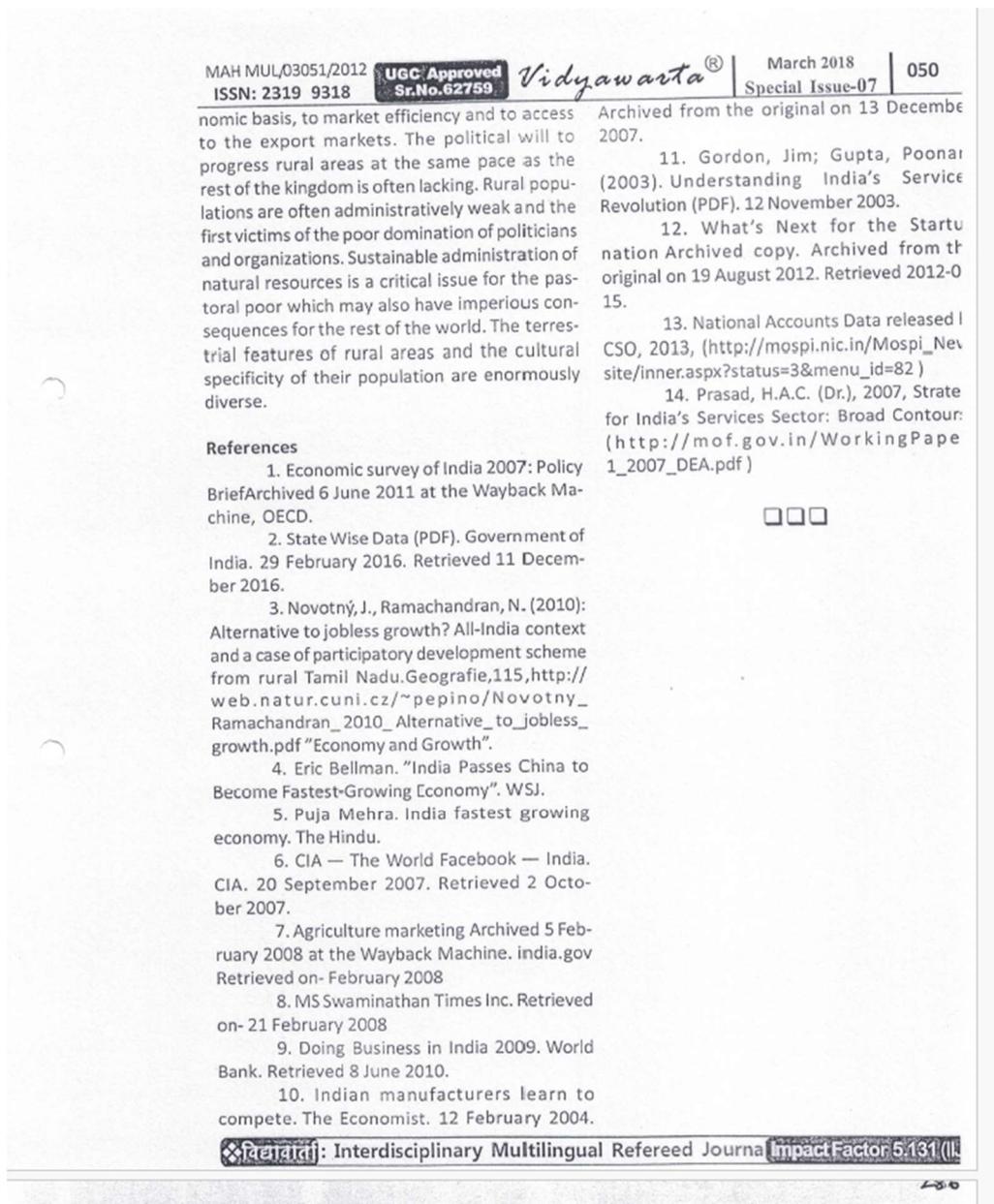
Economic development is the development of economic affluence of countries, regions or communities for the well-being of its populations. From a policy perspective, economic development can be defined as labors that to improve the financial well-being and quality of life for a communal by creating and/or maintaining jobs and sustaining or increasing incomes and the tax support.

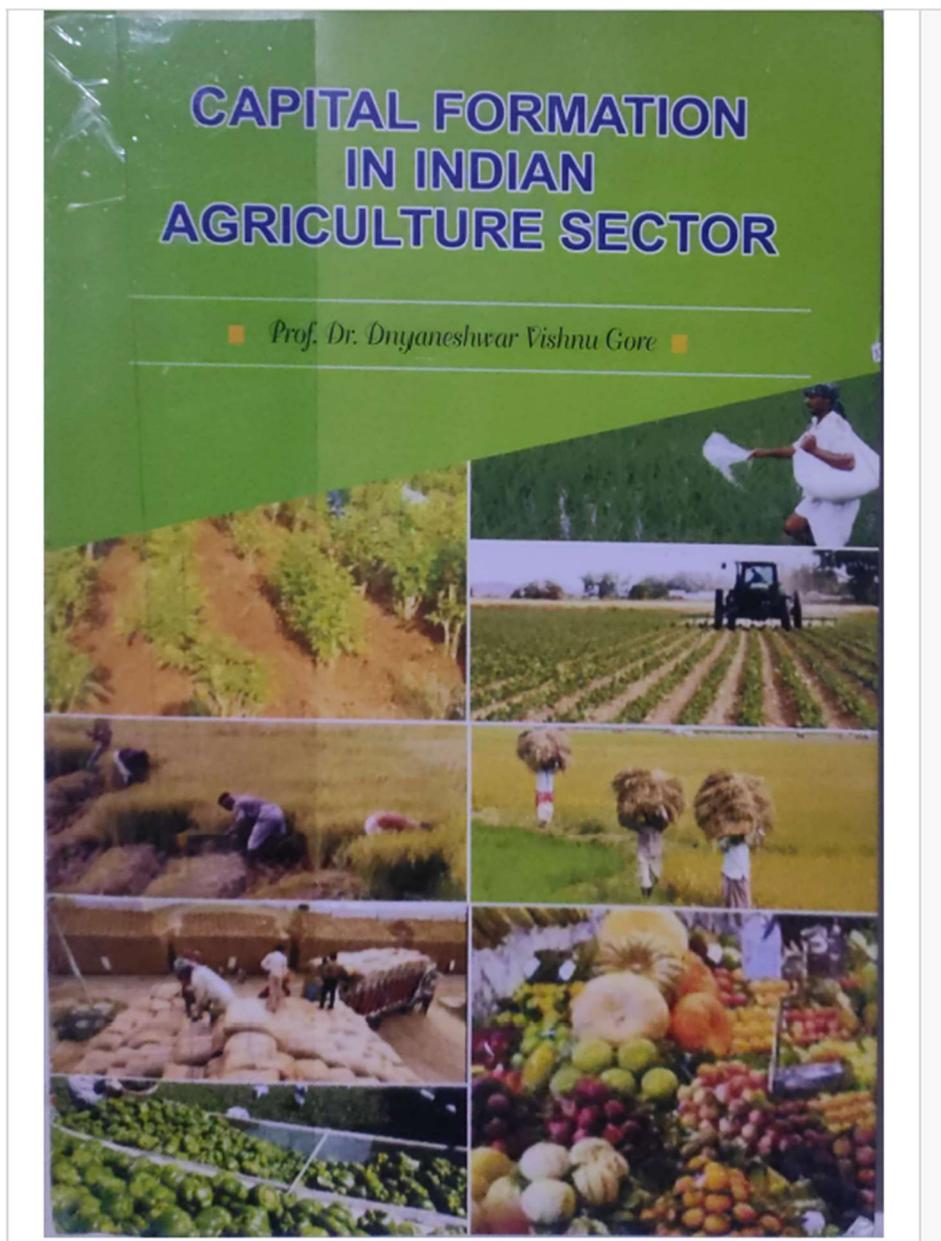
Indian economy & India's resource consumption in global scenario
Agriculture:

Interdisciplinary Multilingual Refereed Journal Impact Factor 5.131

Capital Formation in Indian Agriculture Sector

By

Dr. Dnyaneshwar V. Gore

Scanned with OKEN Scanner

Published By Magnolia Publication
Bhubaneswar, India
www.magnoliapublication.com

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted in any form or by any means, electronic, mechanical, recording or otherwise, without the prior written permission of the author.

This book has been published with all reasonable efforts taken to make the material error-free after the consent of the author. The author of this book is solely responsible and liable for its content including but not limited to the views, representations, descriptions, statements, information, opinions and references ["Content"]. The publisher does not endorse or approve the Content of this book or guarantee the reliability, accuracy or completeness of the Content published herein. The publisher and the author make no representations or warranties of any kind with respect to this book or its contents. The author and the publisher disclaim all such representations and warranties, including for example warranties of merchantability and educational or medical advice for a purpose. In addition, the author and the publisher do not represent or warrant that the information accessible via this book is accurate, complete or current.

Copyright © resides with the author of the book.

ISBN: 978-93-88397-09-4

Price ₹250

First Published in December 2018

Preface

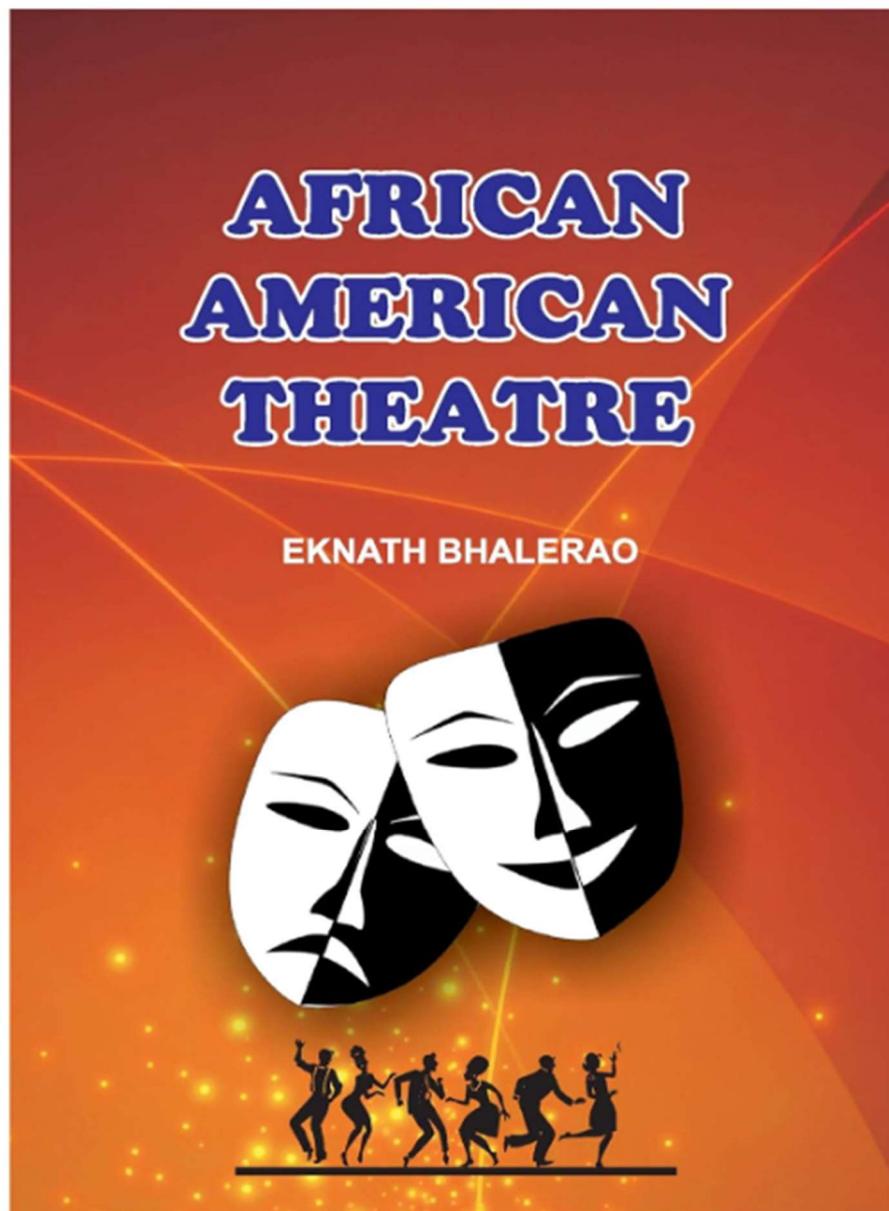
The agriculture sector is a significant part of the Indian economy. It supports about 58 per cent of India's workforce, and occupies more than one third of the country's total geographical area. Agriculture is a way of life, a tradition, which for centuries has shaped the through, the outlook, the culture and the economic life of people of India. The sector continues to be the single largest contributor to the Indian economy even though its contribution to GDP has declined since the country's independence in 1947.

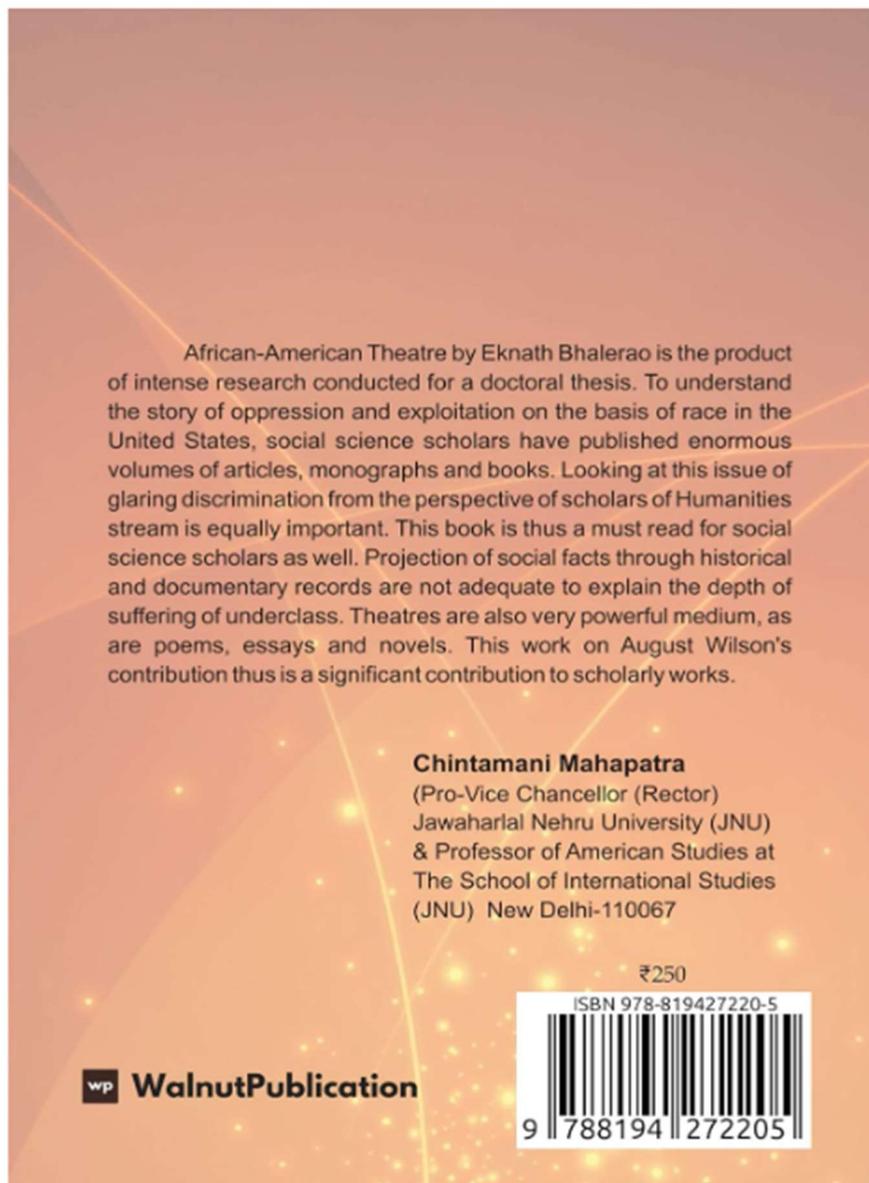
Agriculture, therefore, is and will continue to be central to all strategies for planned socio-economic development of country. Rapid growth of agriculture is necessary not only to achieve self-reliance at national level but also for household food security and to bring about socio-economic equity. Agriculture is vital to food security and employment generation and hence to socio-political stability. Agriculture continues to be important for the country's economy as it generates 13.9 per cent of India's GDP in 2013-14 and provides employment to 58.0 per cent of its population (Census 2011).

Agriculture is a crucial link in the supply chain of the manufacturing sector and plays an important role in the rural development of the country. A buoyant agricultural sector is, therefore, necessary to ensure food security, provide livelihood to a large proportion of the workforce, contribute to the growth of the economy by producing wage goods, raw material for industry, and goods for exports, generate surpluses and provide markets for non-agricultural goods. To achieve 12th FYP expectations of growth of Indian economy, agricultural production will have to grow progressively at the rate of 4 per cent per annum.

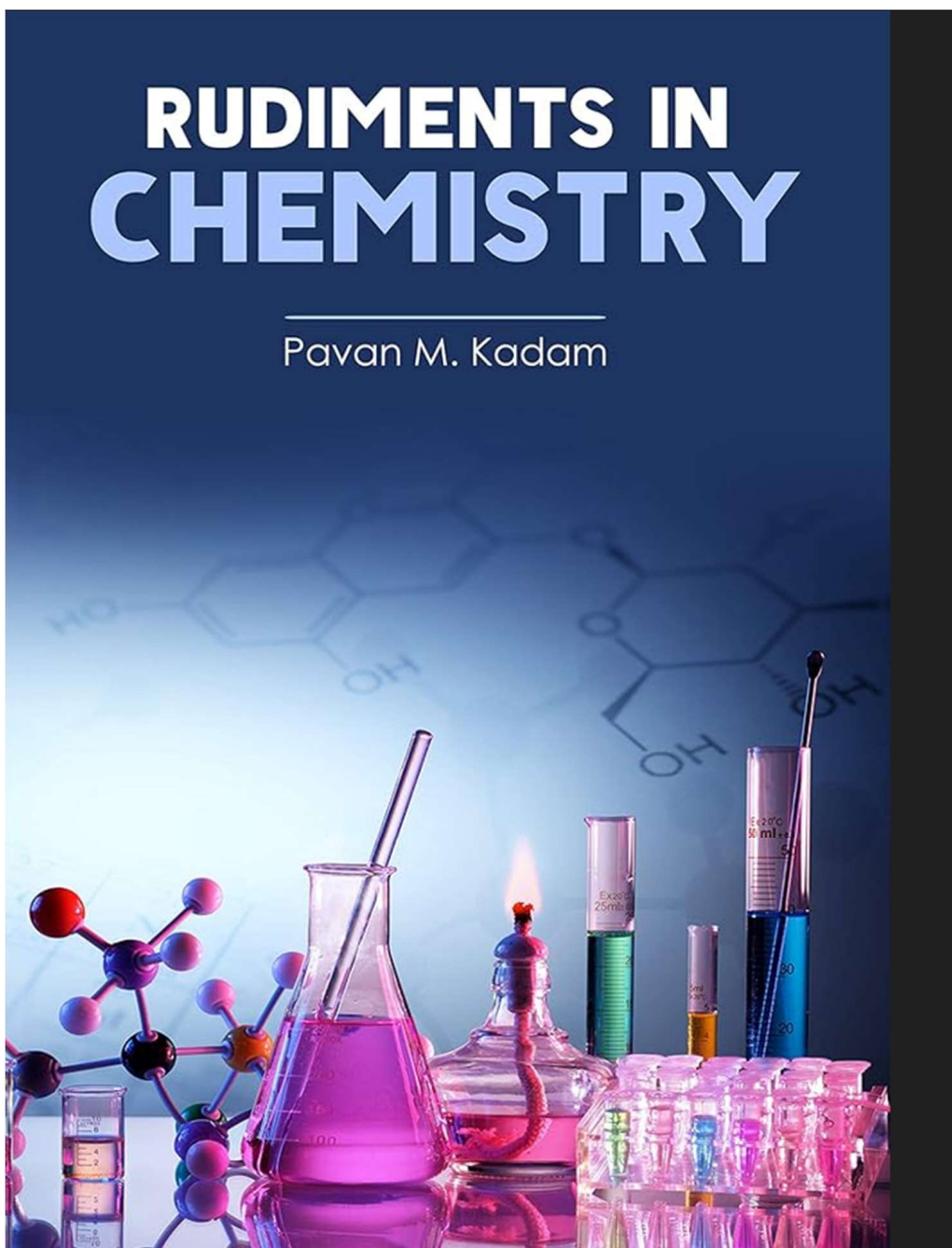

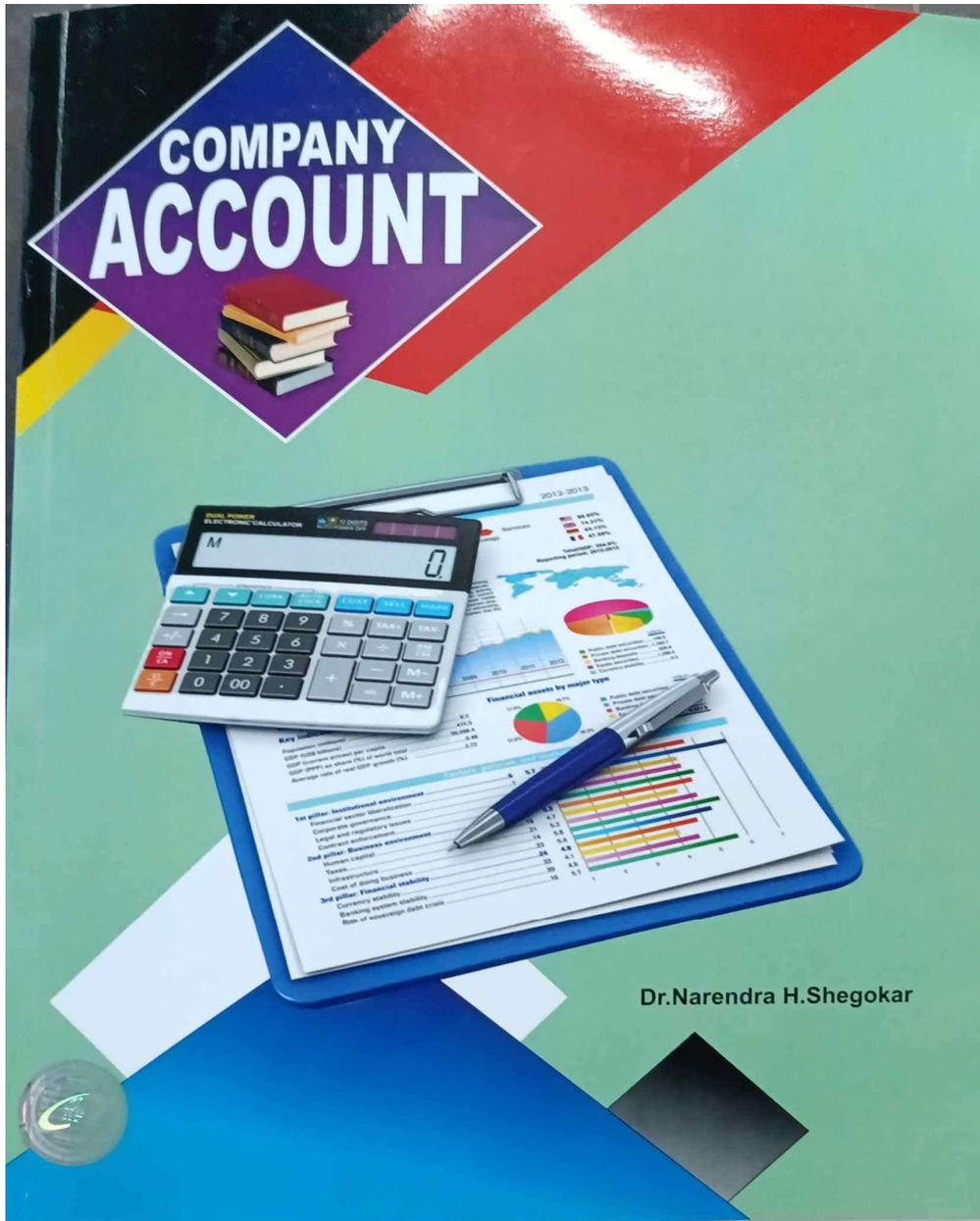

RUDIMENTS IN CHEMISTRY

Pavan M. Kadam

Shri Vyankatesh College, Deulgaon Raja |3.3.2 Number of books and chapters in edited volumes/books published and papers in national/ international conference proceedings during last five year

भारतातील राजकीय व सामाजिक चळवळी

मुख्य संपादक
प्राचार्य. डॉ. आय. डी. पाटील
संपादक
प्रा. डॉ. आर. एन. शेवाळे
प्रा. पी. एम. सोनवणे

अथर्व पब्लिकेशन्स

अथर्व पब्लिकेशन्स

भारतातील राजकीय व सामाजिक चळवळी
Political and Social Movements in India

© सर्व हक्क

ISBN 13 : 978-93-88544-74-0

पुस्तक प्रकाशन क्र. ६८३

प्रकाशक

युवराज भट्ट माळी

अथर्व पब्लिकेशन्स

धुळे : १७, देवीदास कॉलनी, वरखेडी रोड, धुळे ४२४००१.

संपर्क : ९४०५२०६२३०

जळगाव : तळमजला, ओम हॉस्पिटल, अँग्लो उर्दू हायस्कूलजवळ, डाके कॉलनी,

जळगाव ४२५००१. संपर्क : ०२५७-२२३९६६६, ९७६४६९४७९७

ई-मेल : atharvpublications@gmail.com

वेबसाईट : www.atharvpublications.com

प्रथमावृत्ती : १०/०८/२०१९

अक्षरजुळवणी : अथर्व पब्लिकेशन्स

मूल्य : ₹ ९९५/-

विद्याभारती शैक्षणिक मंडळ अमरावती संचलित संत मुक्ताबाई कला आणि वाणिज्य महाविद्यालय,
मुक्ताईनगर येथे दिनांक १०/०८/२०१९ रोजी झालेल्या एकदिवसीय राष्ट्रीय चर्चासत्रातील निवडक
लेख

या पुस्तकात समाविष्ट लेखांचे हक्क ज्या-त्या लेखकाकडे असून त्यांच्या मताशी मुख्य संपादक,
संपादक मंडळ, प्रकाशक सहमत असतीलच असे नाही. सर्व हक्क राखून ठेवले आहेत.

२ / अथर्व पब्लिकेशन्स

- ✓ आरक्षणाच्या चळवळी ४३९
- डॉ. अनंत मदन आवटी, देऊळगावराजा
- आरक्षणाची चळवळ ४४५
- अतुल नाना सांबुखे, मु.पो. सामनेर, जि. जळगाव
- आरक्षणाची प्रासंगिकता : एक दृष्टीक्षेप ४५१
- श्री. हर्ष अरुण नेतकर, अमळनेर
- इतर चळवळी**
- मानवाधिकार व महिला ४५४
- प्रा. गणेश सदाशिव चव्हाण, मुक्ताईनगर
- मानवाधिकार चळवळ ४६१
- प्रा. नेवरकर पांडुरंग खंडुजी, हिंगोली
- भारतातील मानवाधिकार चळवळ ४६४
- विशाल नानाराव धोडे, जळगाव
- भारतीय अलिप्ततावाद : ऐतिहासिक चिंतन ४६८
- डॉ. सोमवंशी एस. आर., उदगीर
- अलिप्ततावादी चळवळ : भारताची भूमिका व योगदान ४७१
- प्रा. शरद बाबुराव सोनवणे, साक्री
- अलिप्त राष्ट्र चळवळ ४७७
- डॉ. एस. एस. वेरुळकर, तुमसर, जि. भंडारा
- भ्रष्टाचार विरोधी चळवळी ४८४
- प्रा. कांतीलाल डी. सोनवणे, निजामपुर-जैताणे
- भारतातील नक्सलवादी चळवळ ४८९
- सध्यःस्थिती आणि आव्हाने
- डॉ. कैलाश बद्रीनाथ मांटे, बारामती
- भारतीय राजकारणात मौलाना अबुल कलाम आझाद ४९३
यांची भूमिका
- प्रा. दत्तात्रय राजाराम कोळी, मुक्ताईनगर
- भारतीय समाजक्रांतीच्या लढ्याचे ४९८
विश्लेषणात्मक अध्ययन
- प्रा. डॉ. रमेश शेवाळे, मुक्ताईनगर

भारतातील राजकीय व सामाजिक चळवळी / २१

आरक्षणाच्या चळवळी

- डॉ. अनंत मदन आयटी
प्रमुख, राज्यशास्त्र विभाग, श्री व्यंकटेश महाविद्यालय
देऊळगावराजा, जि. बुलडाणा

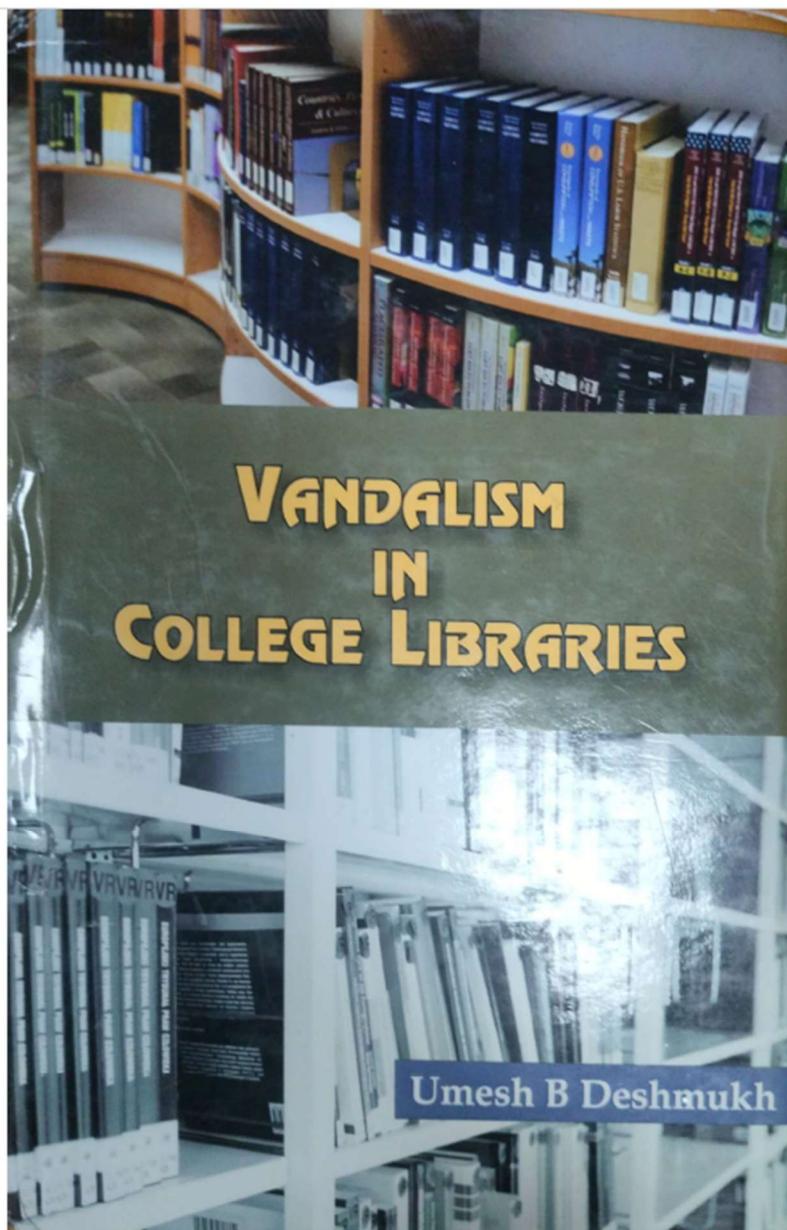
समान संधीपासून समाजाचा एक घटक कायमच वंचित राहिला. भारताच्या संविधानात समतेचा अंतर्भाव असला तरी समाजातील या घटकाला समानतेच्या पातळीवर आणण्यासाठी आरक्षणाची तरतूद गरजेची होती. या तरतुदीचा जसा भल्यासाठी उपयोग झाला तसाच तो त्यातून राजकीय लाभ साधण्यासाठी देखील झाला. हजारो वर्षे विकासाच्या मुख्य प्रवाहापासून वंचित असणाऱ्या घटकाला इतर सशक्त समाजाच्या बरोबरीने आणण्यासाठी कायद्याने देऊ केलेली संधी म्हणजे आरक्षण होय अशी सर्वसाधारण आरक्षणाची व्याख्या करता येईल.

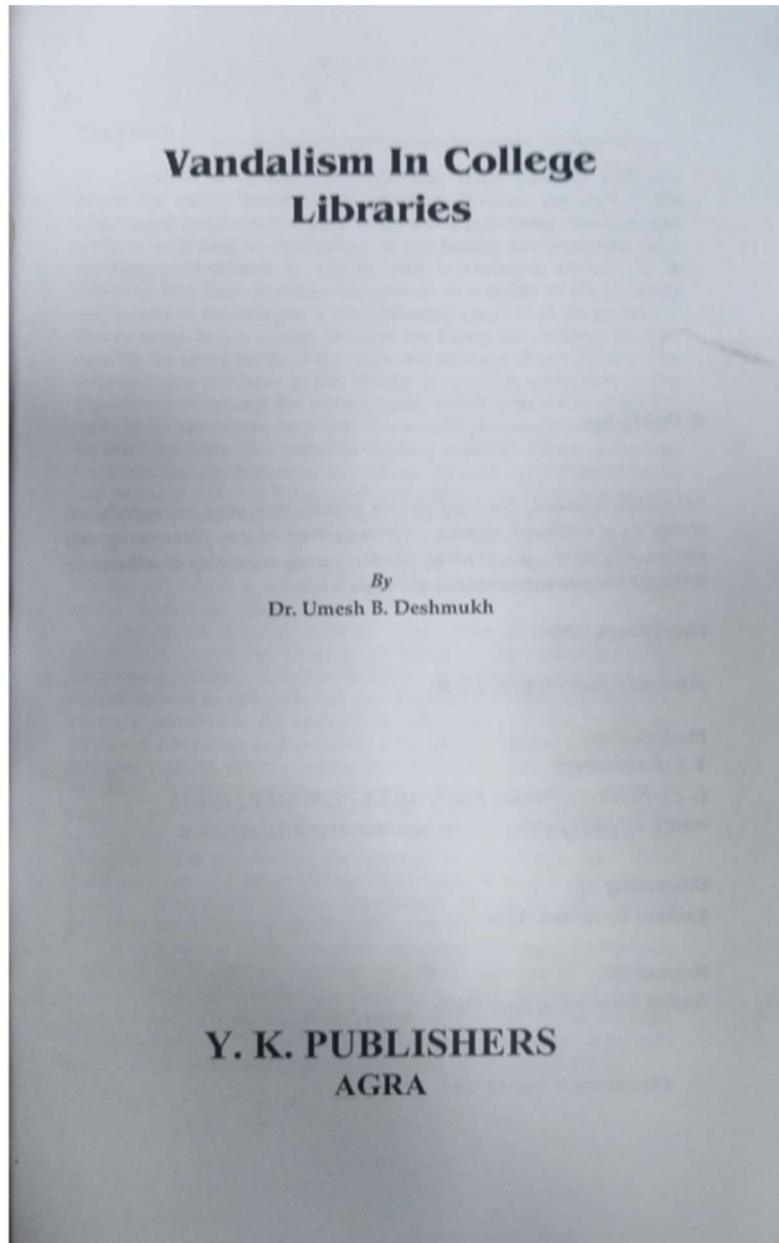
ऐतिहासिक पार्श्वभूमी

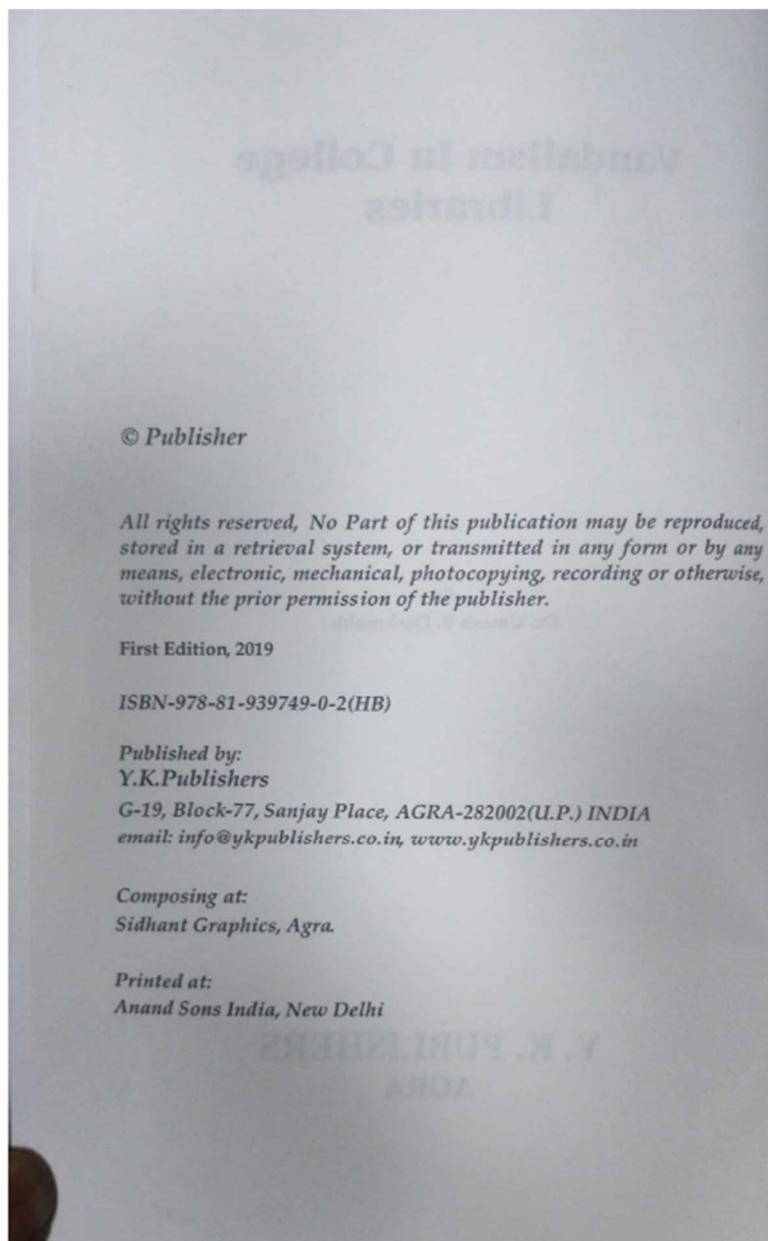
स्वतंत्र भारतात लोकसभा व विधानसभेत फक्त अनुसूचित जाती व जमातींना त्यांच्या लोकसंख्येच्या प्रमाणात राखीव मतदारसंघ ठेवण्याची संविधानात तरतूद करण्यात आली आहे. राज्यघटनेतील राजकीय आरक्षणाचे मूळ गोलमेज परिषद आणि गांधी-आंबेडकर राजकीय संघर्षांफर्यत शोधावे लागते. भारताच्या स्वातंत्र्याची चर्चासुरू झाली, त्या वेळी या देशातील गरीब, दलित, दीनदुबळ्यांना स्वतंत्रतेत सहभाग मिळणार की नाही, हा प्रश्न डॉ. आंबेडकरांना पडला होता. १९३२ मध्ये लंडनमध्ये भरलेल्या गोलमेज परिषदेत त्यांनी स्वतंत्र भारतात सात कोटी अस्पृश्यांचे स्थान काय असणार, असा सवाल उफस्थित केला होता. त्याच ठिकाणी त्यांनी अस्पृश्यांना राजकीय हक्क मिळण्यासाठी स्वतंत्र मतदारसंघांची मागणी केली होती. त्याला गांधीजींनी प्राणांतिक उपोषणाने कडाडून विरोध केला. त्यातून गांधी विरुद्ध आंबेडकर असा संघर्ष उभा राहिला. अखेर तडजोडीचा भाग म्हणून आंबेडकरांना स्वतंत्र मतदारसंघाचा आग्रह सोडून द्यावा लागला आणि राखीव मतदारसंघावर समाधान मानावे लागले. फुणे करार म्हणून त्याची नोंद इतिहासात झाली. स्वतंत्र भारताच्या राज्यघटनेत तीच संकल्पना पुढे चालू ठेवण्यात आली. म्हणजे लोकसभा व राज्याच्या विधानसभामध्ये अनुसूचित जाती व अनुसूचित जमातींना त्यांच्या लोकसंख्येच्या प्रमाणात राखीव मतदारसंघ ठेवणे अशी तरतूद करण्यात आली. त्यालाच राजकीय आरक्षण म्हणतात. पुढे स्थानिक स्वराज्य संस्थांमध्ये अनुसूचित जाती-जमातीबरोबरच ओबीसी व महिलांनाही राजकीय राखीव जागा ठेवण्यात आल्या. त्यामुळे राजकारणापासून दूर असलेला हा वर्ग मोठ्या संख्येने थेट निर्णयप्रक्रियेत आला (पवार, २०१५).

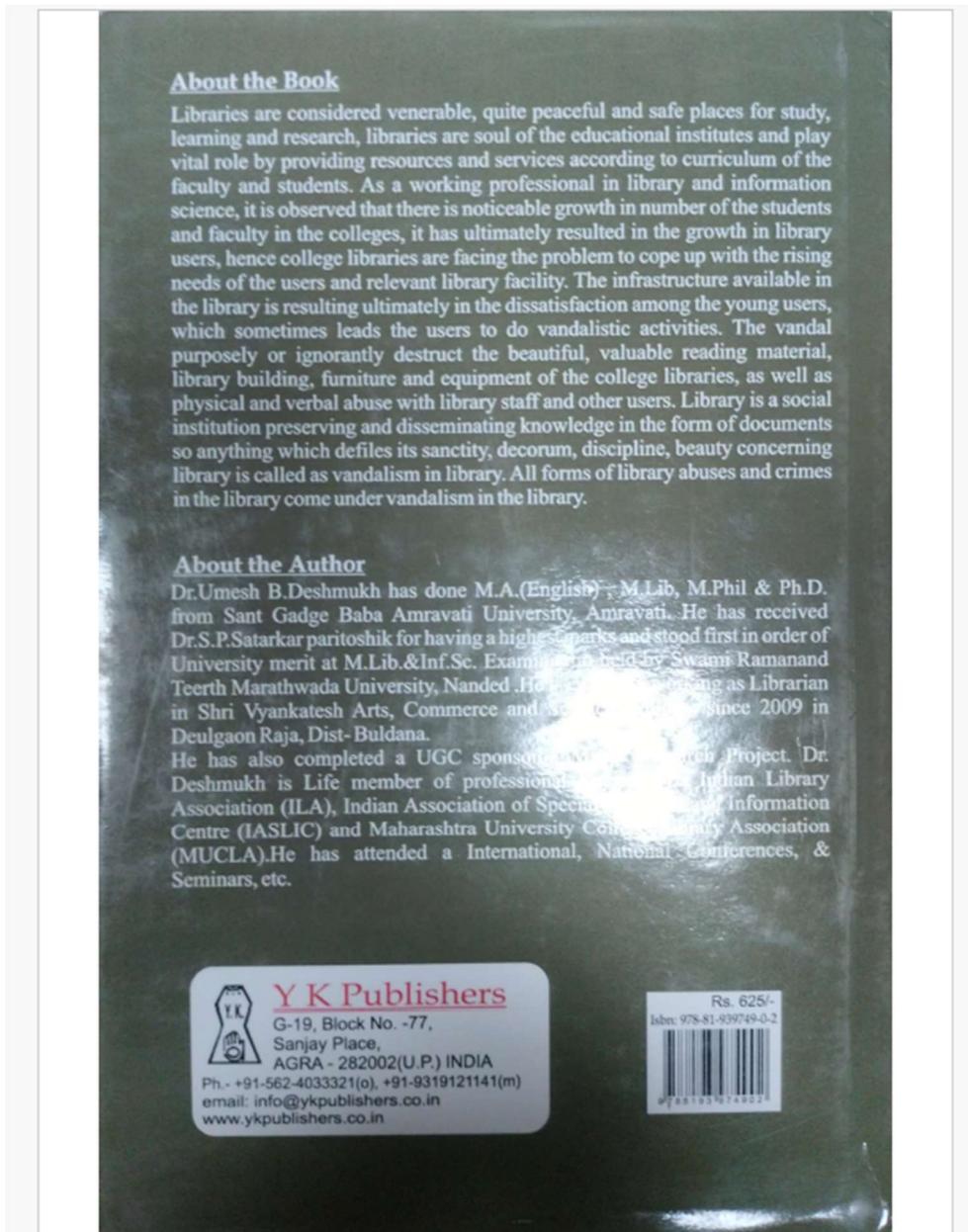
भारतातील राजकीय व सामाजिक चळवळी / ४३९

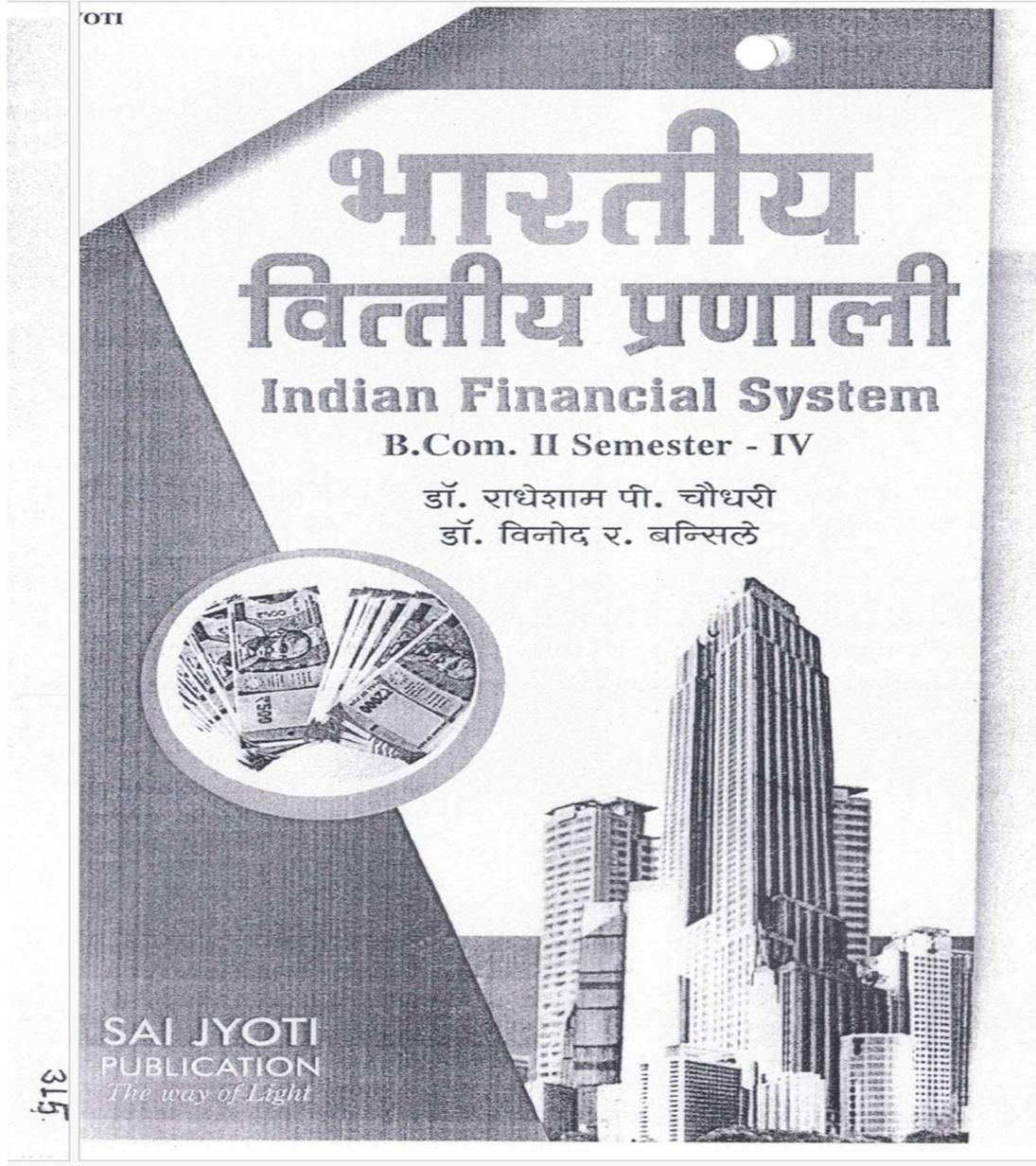

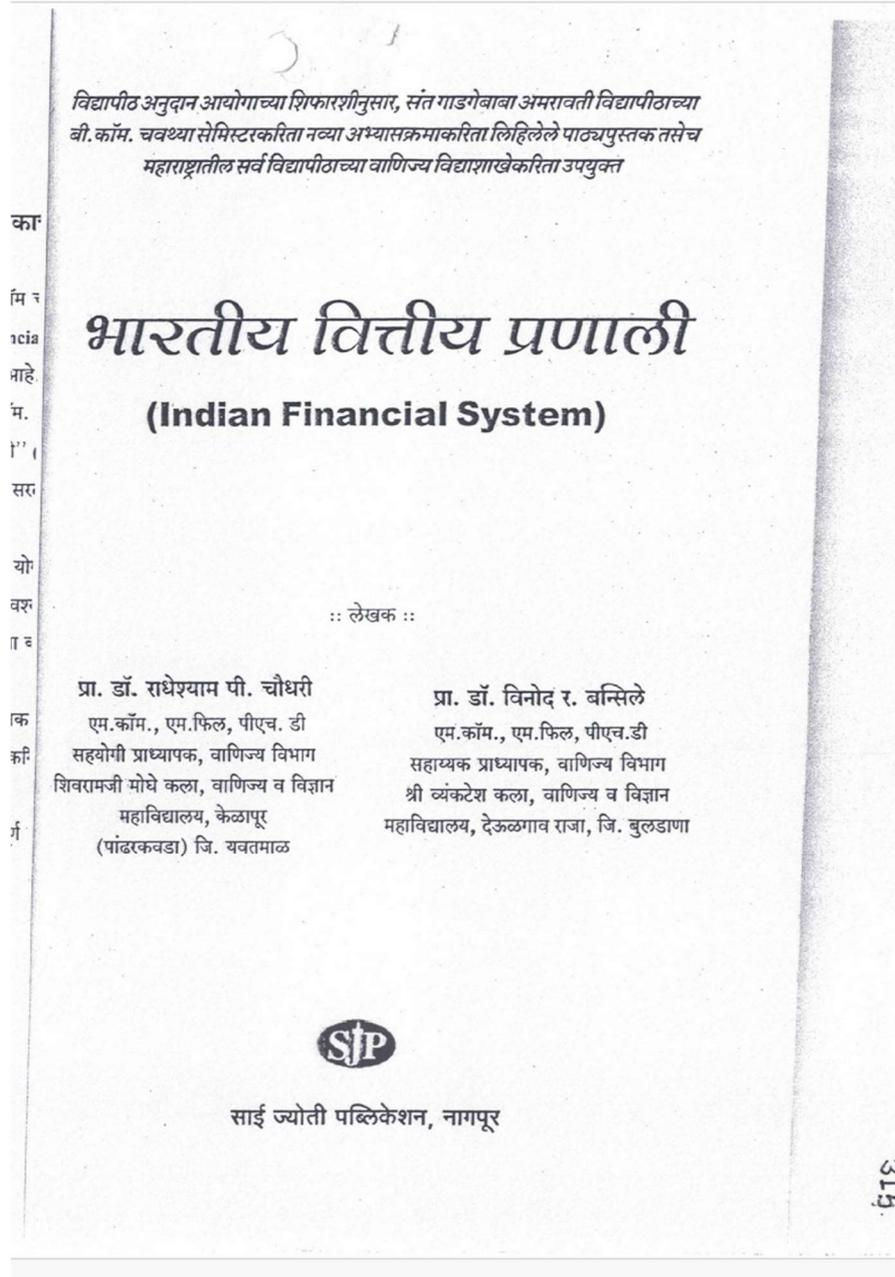

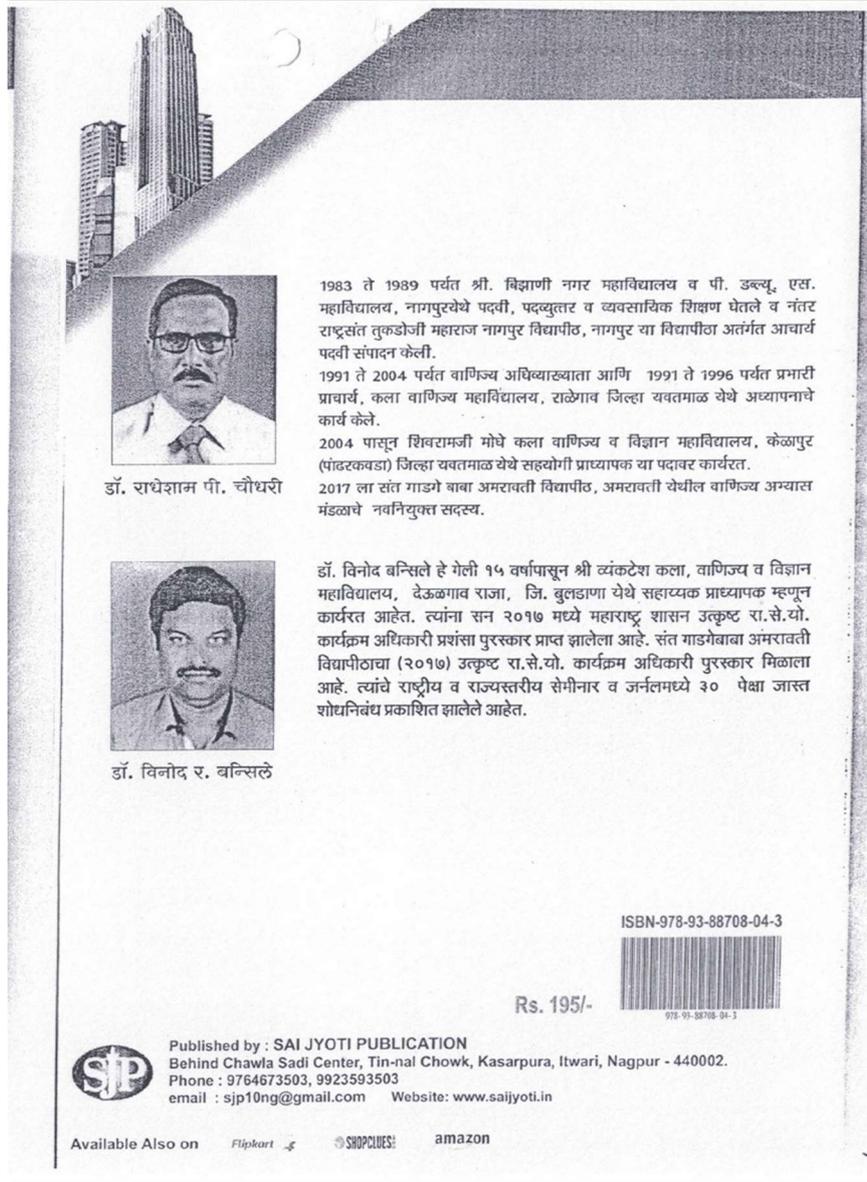

1983 ते 1989 पर्यंत श्री. विज्ञानी नगर महाविद्यालय व पी. डब्ल्यू. एस. महाविद्यालय, नागपुर येथे पदवी, पदव्युत्तर व व्यवसायिक शिक्षण घेतले व नंतर राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज नागपुर विद्यापीठ, नागपुर या विद्यापीठा अंतर्गत आचार्य पदवी संपादन केली.

1991 ते 2004 पर्यंत वाणिज्य अधिव्याख्याता आणि 1991 ते 1996 पर्यंत प्रभारी प्राचार्य, कला वाणिज्य महाविद्यालय, राळेगाव जिल्हा चवतमाळ येथे अध्यापनाचे कार्य केले.

2004 पासून शिवरामजी मोघे कला वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, केळापूर (पांढरकवडा) जिल्हा चवतमाळ येथे सहयोगी प्राध्यापक या पदावर कार्यरत.

2017 ला संत गाडगे बाबा अमरावती विद्यापीठ, अमरावती येथील वाणिज्य अभ्यास मंडळाचे नवनियुक्त सदस्य.

डॉ. राधेशांम पी. चौधरी

डॉ. विनोद र. बन्सले हे गेली १५ वर्षांपासून श्री व्यंकटेश कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, देऊळगाव राजा, जि. बुलडाणा येथे सहाय्यक प्राध्यापक म्हणून कार्यरत आहेत. त्यांना सन २०१७ मध्ये महाराष्ट्र शासन उत्कृष्ट रा.से.यो. कार्यक्रम अधिकारी प्रशंसा पुरस्कार प्राप्त झालेला आहे. संत गाडगेबाबा अमरावती विद्यापीठाचा (२०१७) उत्कृष्ट रा.से.यो. कार्यक्रम अधिकारी पुरस्कार मिळाला आहे. त्यांचे राष्ट्रीय व राज्यस्तरीय सेमिनार व जर्नलमध्ये ३० पेक्षा जास्त शोधनिबंध प्रकाशित झालेले आहेत.

डॉ. विनोद र. बन्सले

ISBN-978-93-88708-04-3

Rs. 195/-

Published by : SAI JYOTI PUBLICATION
Behind Chawla Sadi Center, Tin-nal Chowk, Kasarpura, Itwari, Nagpur - 440002.
Phone : 9764673503, 9923593503
email : sjp10ng@gmail.com Website: www.saijyoti.in

Available Also on   amazon

MAH/MUL/03051/2012 | ISSN: 2319 9318 | *Vidyawarta*[®] | September 2019 | 01
Peer-Reviewed International Publication | Special Issue 02

MAH/MUL/03051/2012 | **ISSN :2319 9318**

आंतरविद्याशास्त्रीय बहुभाषिक शोध पत्रिका
विद्यावार्ता[™]
Special Issue, September 2019

 Impress
Impactful Policy Research in Social Science
Department of Higher Education
Ministry of Human Resource Development

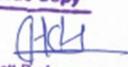
One Day Interdisciplinary National Level Seminar
on
**SELF HELP GROUPS AND SOCIO-ECONOMIC
EMPOWERMENT OF WOMEN**
Friday, 27th September, 2019

Organized By
Department of Economics
Shri Balaji Sansthan, Deulgaon Raja's
SHRI VYANKATESH ARTS, COMMERCE & SCIENCE COLLEGE
Deulgaon Raja, Dist. Buldhana- 443 204.
NAAC Re-accredited at 'B' Level

Editor
Dr. Dnyaneshwar Gore

 Harshwardhan Publication Pvt. Ltd.
Reg.No.U74120 MH2013 PTC 251205
At Post Limbaganesh, Tq. Dist. Beed
Pin-431126 (Maharashtra) Cell: 07586057695, 09850203295
harshwardhanpubli@gmail.com, vidyawarta@gmail.com
All Types Educational & Reference Book Publisher & Distributors | www.vidyawarta.com

True Copy

Asstt. Professor,
Shri Vyankatesh Arts, Comm &
Science College, Deulgaon Raja

Date of Publication
27 Sept. 2019

vidyavarta™

International Multilingual Research Journal

"Printed by: Harshwardhan Publication Pvt.Ltd. Published by Ghodke Archana Rajendra & Printed & published at Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.,At.Post. Limbaganesh Dist,Beed -431122 (Maharashtra) and Chief Editor Dr. Gholap B. G.

Vidyavarta is peer reviewed research journal. The review committee & editorial board formed/appointed by Harshwardhan Publication scrutinizes the received research papers and articles. Then the recommended papers and articles are published. The editor or publisher doesn't claim that this is UGC CARE approved journal or recommended by any university. We publish this journal for creating awareness and aptitude regarding educational research and literary criticism.

The Views expressed in the published articles, Research Papers etc. are their writers own. This Journal dose not take any liability regarding approval/disapproval by any university, institute, academic body and others. The agreement of the Editor, Editorial Board or Publication is not necessary.
If any judicial matter occurs, the jurisdiction is limited up to Beed (Maharashtra) court only.

Indexed

IMPACT FACTOR
6.021

Cosmos
IMPACT FACTOR
5.234

Govt. of India,
Trade Marks Registry
Regd. No. 2611690

<http://www.printingarea.blogspot.com>

विद्यावार्ता : Interdisciplinary Multilingual Refereed Journal | Impact Factor 6.021(IJIF)

90

Asstt. Professor
Shri Vyankatesh Arts, Comm &
Science College, Deulgaon Raja
Dist. Beed - 432004

MAH MUL/03051/2012
ISSN: 2319 9318

Vidyawarta[®]
Peer-Reviewed International Publication

September 2019 | 03
Special Issue 02

Advisory Committee

Prof. Dr. Avinash Mohril
Dean, Faculty of Humanities,
Sant Gadge Baba Amravati University, Amravati.

Prof. Dr. Dinesh Nichit
Dean, Faculty of Commerce & Management,
Sant Gadge Baba Amravati University, Amravati.

Prof. Dr. Ramdas Kahore
President, Marathi Arthadhastra Parishad and
Former Head, R. T. M. N. University, Nagpur.

Prof. Dr. Vinayak Bhise
Former President, Marathi Arthadhastra Parishad and
Former Head, Dept. of Economics, Dr. B. A. M. University, Aurangabad.

Prof. Dr. R. S. Solunke
Former Head and U. G. C. Emeritus Professor,
Dr. B. A. M. University, Aurangabad.

Prof. Dr. Prakas Pawar
Executives President, Marathi Arthadhastra Parishad and,
Head, Dept. of Economics, Late Sow. Kamlatai Jankar Mahila Mahavidyalaya, Parbhani.

Dr. Dhanashri Mahajan
Professor & Head, Dept. of Economics,
Dr. B. A. M. University, Aurangabad.

Dr. Sneha Deshpande
Professor & Head, Dept. of Economics,
Head, R. T. M. N. University, Nagpur.

Organizing Committee

Prin. Dr. Gajanan B. Jadhav (Convener)
Prof. Dr. Dnyaneshwar V. Gore (Coordinator)
Prof. Dr. Narendra H. Shegokar (Member)
Prof. Dr. Sudhir D. Chavan (Member)
Prof. Dr. Rajendrasing H. Devare (Member)
Prof. Dr. Anant M. Awati (Member)
Prof. Sandip B. Jagtap (Member)
Prof. Dr. Vinod R. Bansile (Member)

विद्यवातः Interdisciplinary Multilingual Refereed Journal Impact Factor 6.021(IJIF)

True Copy

(Signature)

Asstt. Professor
Shri Vyankatesh Arts, Comm &
Science College, Deulgaon Raja

91

MAH MUL/03051/2012 ISSN: 2319 9318	Vidyawarta® Peer-Reviewed International Publication	September 2019 Special Issue 02	012
24) ग्रामिण महिला उद्योजकता विकासात वारिधम जिल्ह्यातील महिला बचत गटांची भूमिका प्रा. डॉ. विनोद रतिराम बन्सिने, देऊगावराजा,			100
25) ग्रामीण महिलांचे सशक्तीकरण आणि स्वयंसहाय्यता बचतगट चळवळ डॉ. भालराव जे. के., बीड			104
26) लातूर जिल्ह्यातील महिलांच्या विकासात बचत गटांची भूमिका पाटील सुलक्षणा भारत, नांदेड			107
27) स्वयं-सहाय्यता गट, पर्यटन आणि महिलांचे सामाजिक सबलीकरण डॉ. जगन्नाथ नारायण चाकणे, लोणार			109
28) स्वयंसहाय्यता बचत गट व महिलांचे सबलीकरण प्रा.डॉ. वि. बी. पवार, अकोला			112
29) महिला सशक्तीकरणात स्वयंसहाय्यता गटांची भूमिका प्रा. डॉ. अनिल खु. ठाकरे, अकोला			114
30) महिला बचतगट काळाची गरज प्रा.डॉ. भिमराव प्र. उबाळे, बुलडाणा			116
31) स्त्री सबलीकरण : सामाजिक, आर्थिक दृष्टिकोणातून मुल्यमापण डॉ. प्रा. पी. डी. हुडेकर, बुलडाणा			120
32) स्वयंसहाय्यता बचत गट : महिलांना उद्योजक होण्याची संधी प्रा.डॉ. मदन शेळके, लातूर			124
33) महिलांच्या आर्थिक व सामाजिक विकासात स्वयंसहाय्य गटांची भूमिका आणि महत्त्व डॉ. मधुकर पिराजी शेळके, जालना.			127
34) महिला बचतगट आणि महिलांचे सबलीकरण प्रा.कु. स्वाती रामदास शिंगणे, बुलडाणा			130
35) स्व सहाय्यता गट व महिला सशक्तीकरण प्रा. डॉ. फड कालिदास दिनकर, औरंगाबाद			134

विद्यावार्ता: Interdisciplinary Multilingual Refereed Journal Impact Factor 6.021(IJIF)

True Copy

Asstt. Professor
Shri Vyankatesh Arts, Comm &
College, Deulgaon Raja

बचत गटांचे फार मोठे योगदान आहे. त्यामुळे महिलांचा सर्वांगीन विकास घडवून येत आहे.

बचत गटांचे मित्र, महिला, पुरुष, स्वयं रोजगार स्वयं स्हाय्य गट असे अनेक प्रकार असून विरोधतः महिला सर्वांगीकरणात या गटांचे व्यापक योगदान आहे. कारण गरीब वर्गातील गरजू महिलांच्या लाहान मोठ्या समस्यांची सोडवणूक होऊन ग्रामिण विकास साधल्या जात आहे. त्यामुळे महिलांना बचतीची सवय लागून त्यांचा समाजिक दर्जात वाढ होऊन निर्गंध क्षमता व आत्मविश्वास सुध्दा वाढला आहे. आर्थिक व्यवहाराबाबत महिलांमध्ये जागृती होऊन त्यांचे व्यक्तिमत्त्व विकसित झाले आहे. परिणामी महिला सक्षमिकरणात स्वयंसहाय्य बचत गटांचे भारतात भारतात फार मोठे योगदान आहे.

संदर्भ

- डॉ. झामरे, भारतीय अर्थव्यवस्था, पिपळारुरे अँड कं., नागपूर
- डॉ. देशमुख, भारतीय अर्थव्यवस्था, पिपळारुरे अँड कं., नागपूर
- डॉ. सोळंके, महाराष्ट्राची अर्थव्यवस्था, कैलास पब्लीकेशन, औरंगाबाद
- डॉ. देसाई, भालेनाव, भारतीय अर्थव्यवस्था, निराली प्रकाशन, नागपूर
- डॉ. काकडे, डॉ. गावहाळे, भारतीय अर्थव्यवस्था, साईनाथ प्रकाशन, नागपूर

□□□

24

ग्रामिण महिला उद्योजकता विकासात वाशिम जिल्हयातील महिला बचत गटांची भूमिका

प्रा. डॉ. विनायक रतिराम बर्माले,
सहाय्यक प्राध्यापक, वाणिज्य विभाग,
श्री व्यंकटेश महाविद्यालय, देऊळगांवराजा.

प्रास्ताविक :-

भारत हा प्राचिन संस्कृती लाभलेला देश आहे. भारतात पुर्णपासूनच पुरुष प्रधान समाज संस्कृती आहे. भारताच्या एकूण लोकसंख्येत मिखांचे / महिलांचे प्रमाण जवळपास ४९% आहे म्हणजेच भारताच्या मानवी भांडवलाला महिलांचा हिस्सा जवळपास पुरुषा इतकाच आहे म्हणून देशाच्या विकासात महिलांची भूमिका महत्त्वपूर्ण आहे. परंतु भारतच नव्हे तर संपूर्ण जगातील बहुतांश देशात स्त्री मानवाचा समाजातील एक महत्त्वपूर्ण वग न्यायापासून व आर्थिक जिवनापासून वंचित राहिली आहे.

कोणत्याही देशाचा आर्थिक विकास तेव्हाच सामाजिक सांस्कृतिक राजकीय व आर्थिक क्षेत्रावर अवलंबून असतो आर्थिक विकासाच्या प्रक्रियेत जितकी पुरुषांची भूमिका महत्त्वाची आहे तितकीच महिलांची आहे. तसेच सुरुवातीच्या काळात ही भूमिका दुर्लक्षितच होती परंतु जसे जसे औद्योगीकरण शक्यता सागले तसे तसे समाजाचा महिलांकडे पाहण्याचा दृष्टीकोन बदलत गेला, ति उत्पादक मानव साधन संपत्ती आहे असे मानले जाऊ लागले. कोणत्याही देशाची आर्थिक प्रगती पणत असतांना आगोदर औद्योगिक विकास पाहिला जातो. भारताला जगत प्रथम स्थान मिळवून देण्यासाठी पुरुष व महिला या दोघांची भूमिका महत्त्वाची ठरणार आहे. पुरुष वर्गाने आपल्या प्रयत्नातून व कार्यातून त्यांची जबाबदारी उचललेली आहे. तर महिला देखील मागे नाहीत, त्यांनी देखील सामाजिक, शैक्षणिक, राजकीय, तांत्रिक, वैज्ञानिक क्षेत्रात प्रवेश करून आपला वाटा केलेला आहे.

आजच्या २१ व्या शतकात महिलांनी चुन आणि मुल इतरपैत मर्यादीत राहण्याची विचार सरणी पूर्णपणे बदलून टाकली आहे आज त्या उद्योजकीय क्षेत्रात आपले पाय घट्ट रोवण्याच्या प्रयत्नात आहे देशाच्या सर्वांगीण विकासासाठी महिला उद्योजकीय शक्तीचा पुर्णपूर वापर होणे गरजेचे आहे. महिलांना उद्योजकीय

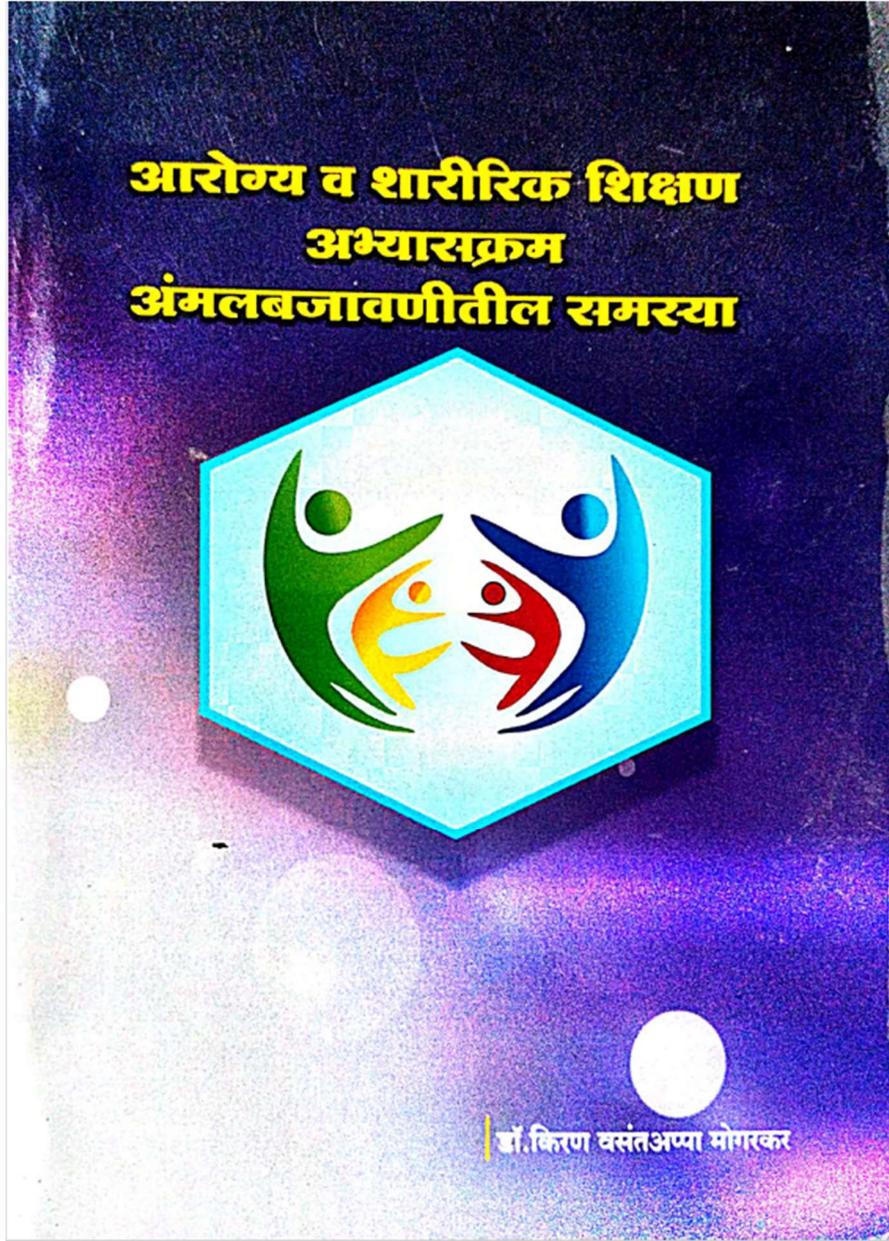
विद्यावार्ता: Interdisciplinary Multilingual Refereed Journal Impact Factor 6.021(IJIF)

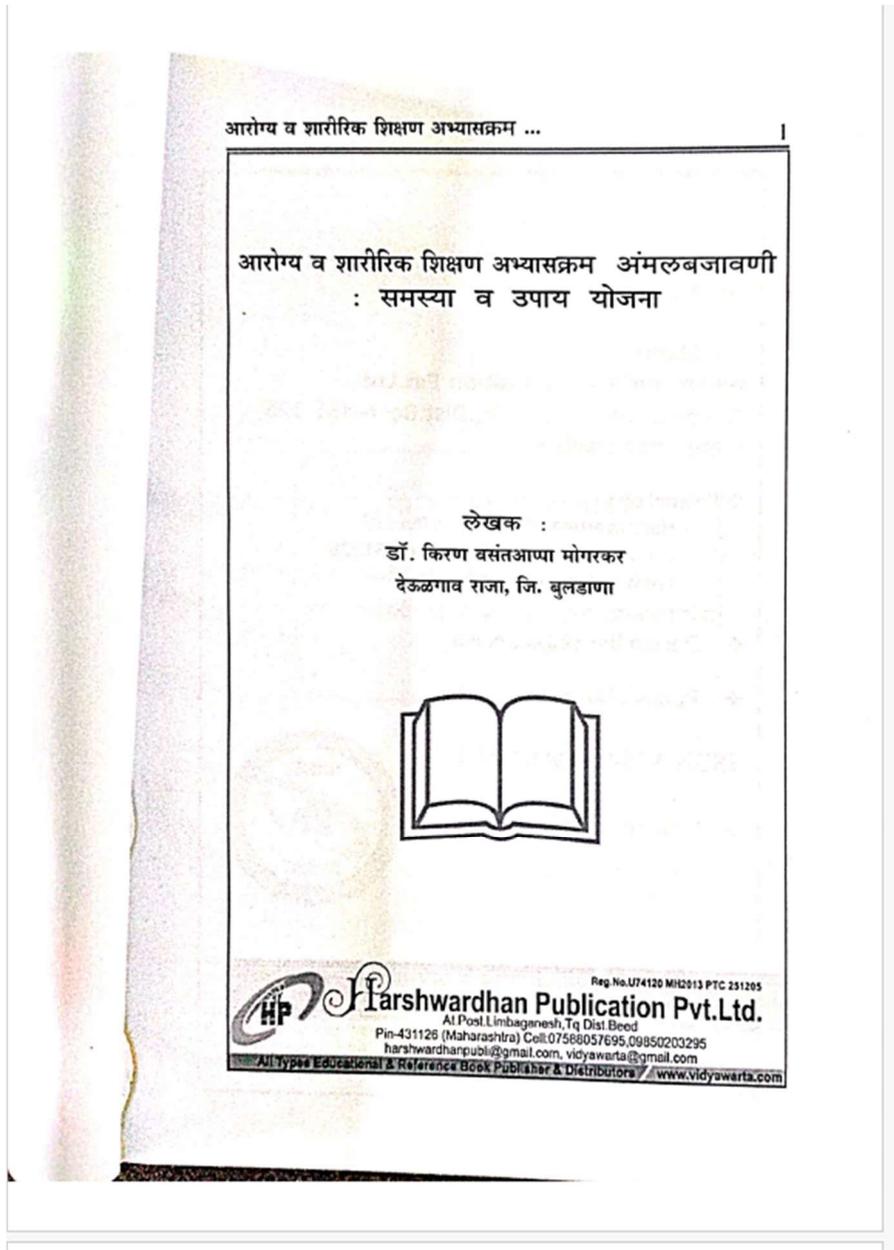
True Copy

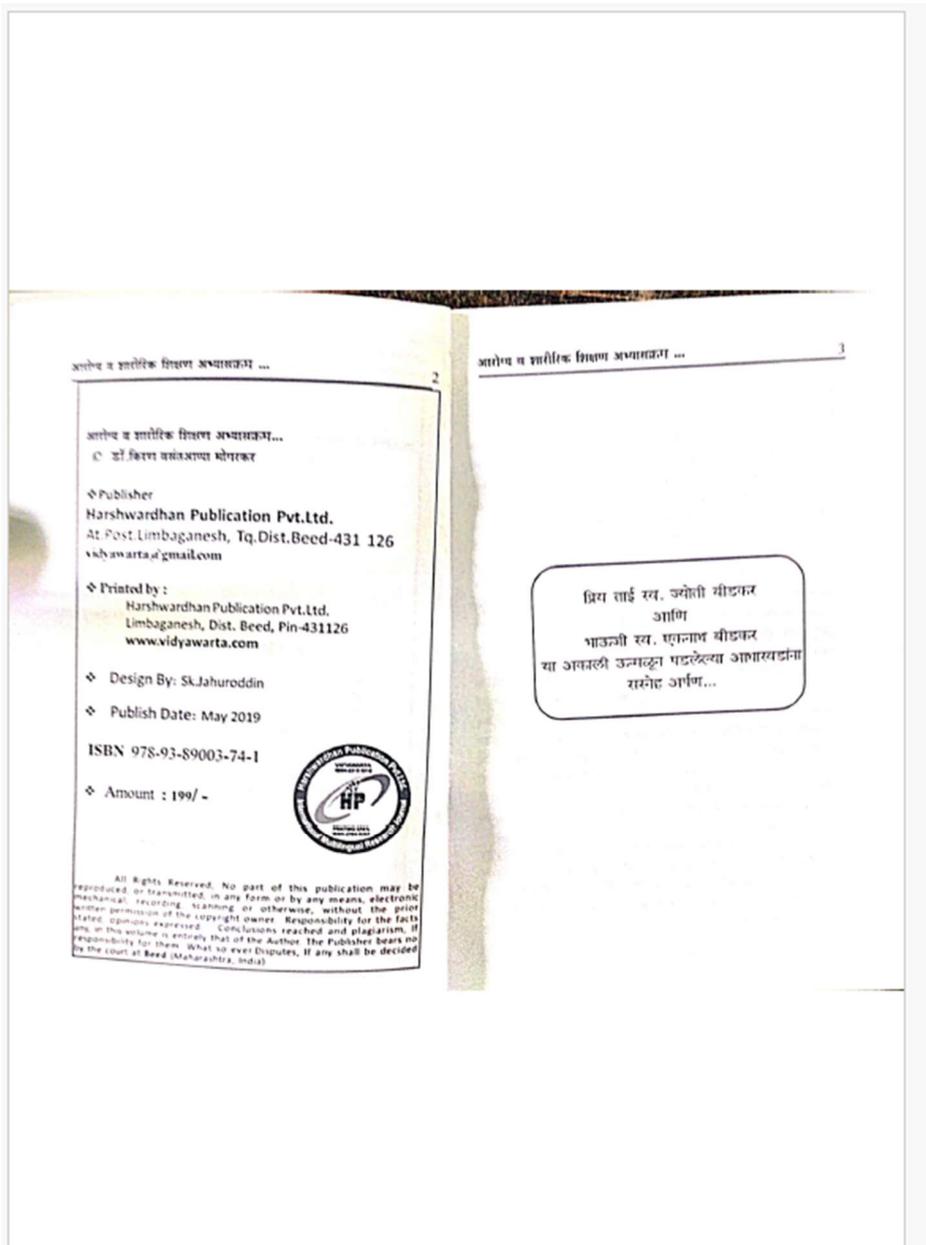
93

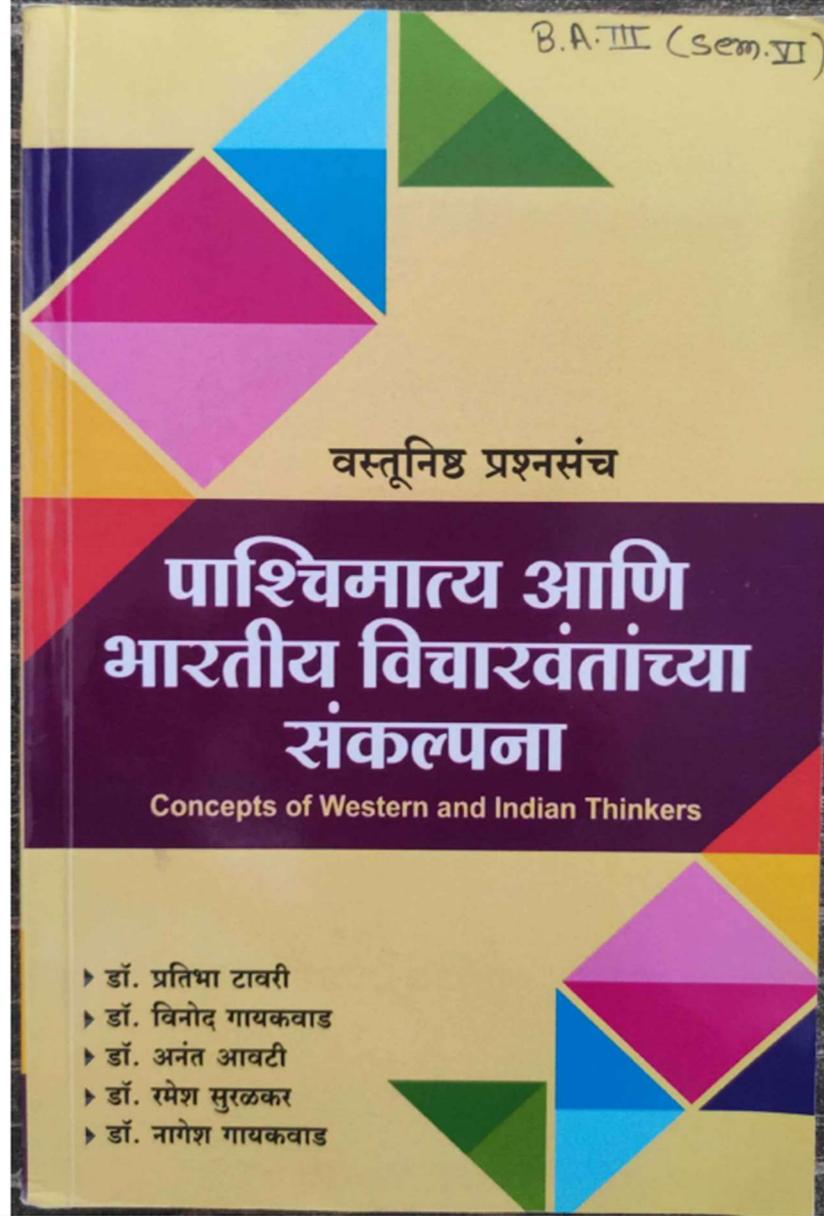
Asstt. Professor,
Shri Vyankatesh Arts, Comm &
Science College, Deulgaon Raja

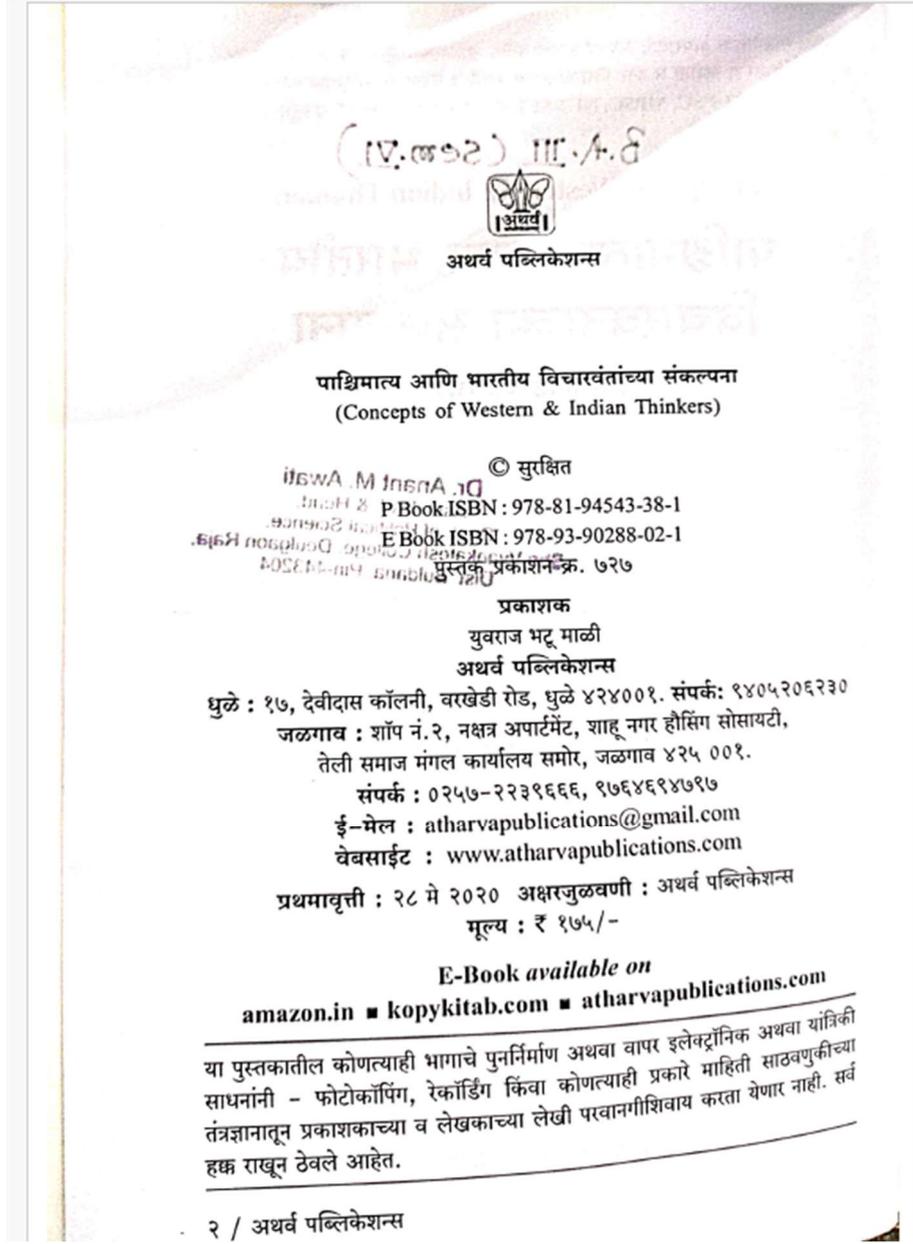

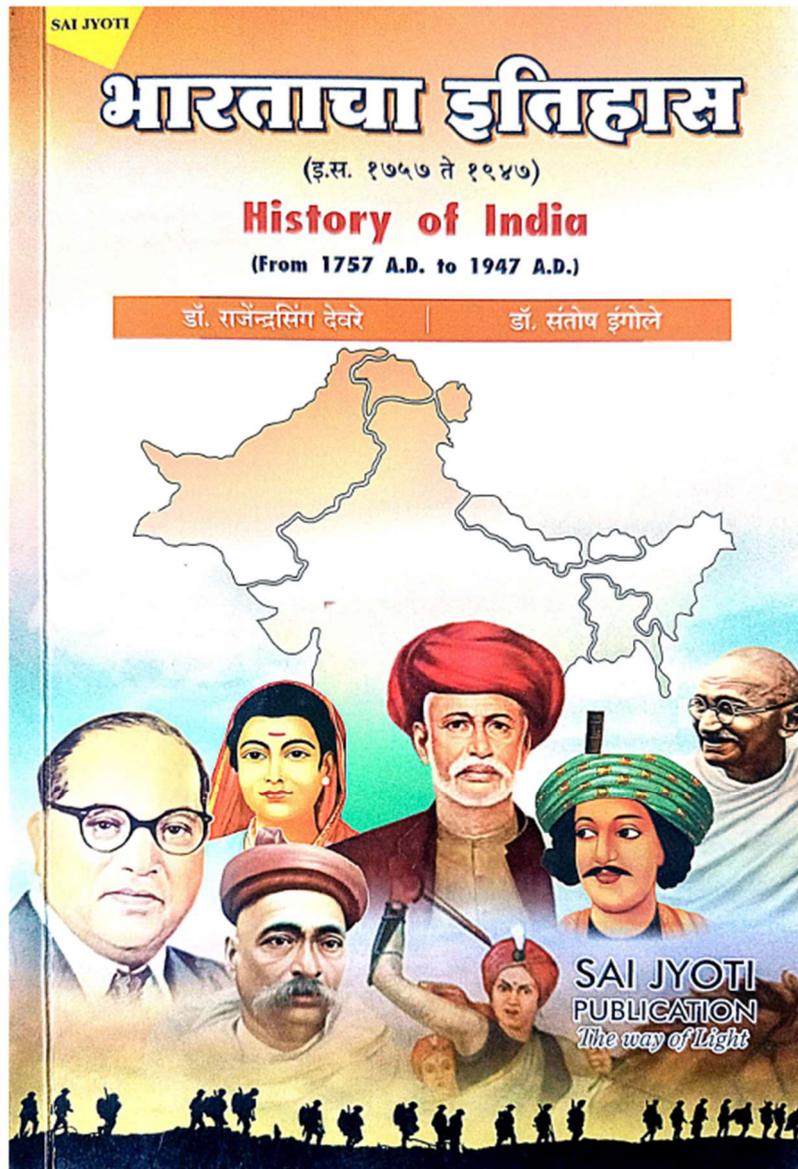

- भारताचा इतिहास (इ.स. १९७५ ते १९४७)
(History of India (1757 A.D. to 1947 A.D.))
- लेखक
- प्रथम आवृत्ती - २०२०

No Part of this book shall be reproduced, stored in retrieval system, no translated in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying and / or otherwise without the prior written permission of the publishers.

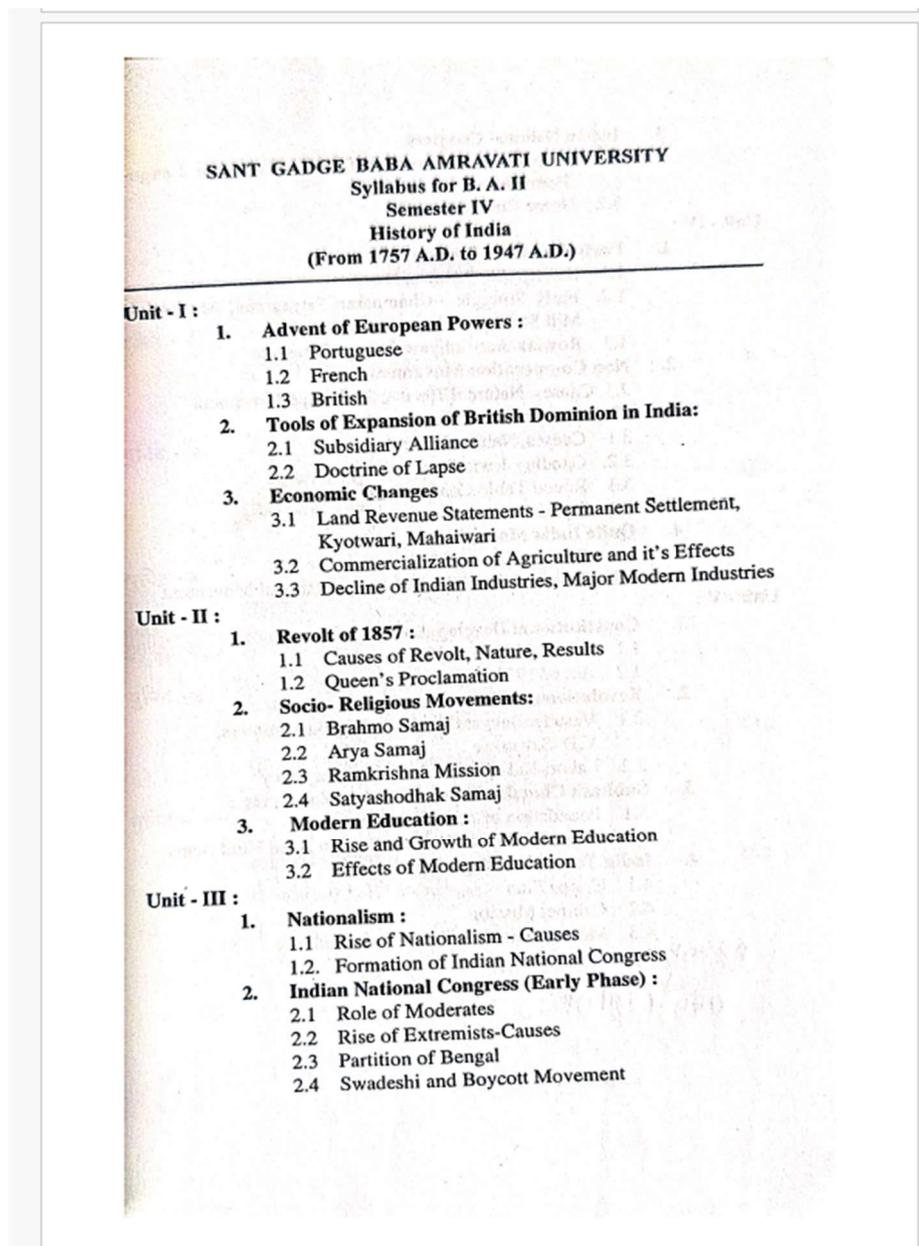
ISBN : 978-93-88708-95-1

प्रकाशक व मुद्रण :
श्री नरेश खापेकर,
साई ज्योती पब्लिकेशन
तिन-नल चीक, कासारपूर
इतवारी, नागपूर - ४४०००२
मो. नं. ९७६४६७३५०३
ई-मेल - spj10ng@gmail.com
वेबसाईट - www.sajyoti.in

सेल ऑफिस :
ओम साई पब्लिशर्स आणि डिस्ट्रीब्यूटर्स
२९, इंदिरा नगर, टी.बी. चॉर्डच्या मागे,
नागपूर-४४०००३
मो. नं. ९९२३६९३५०६
ई-मेल - ospdnagpur@yahoo.com

अक्षर जुळवणी :
दिनेश बोरीकर, डाटा-लाईन कॉम्प्युटर्स
५८३, हंसापुरी, छोटी खदान, नागपूर-१८
मो. नं. ९३७११५०४६७

3. Indian National Congress
 3.1 Emerging Communal Trends - Muslim League Formation
 3.2 Home Rule Movement

Unit - IV :

1. **Early Gandhian Programmes :**
 1.1 Satyagraha, Ahimsa, Hartal
 1.2. Early Struggle - Champaran Satyagraha, Ahmadabad Mill Strike, hed Satyagrahya
 1.3 Rowlatt Act- Jaliyawa Bagh Massacre

2. **Non Co-operation Movement :**
 2.1 Causes, Nature, Effects 2.2. Khilapat Movement

3. **Civil Disobedience Movement:**
 3.1 Causes, Nature, Effects
 3.2. Gandhi - Irwin Pact
 3.3 Round Table Conferences
 3.4 Poona Pact

4. **Quit India Movement:**
 4.1 Causes, Nature, Effects
 4.2 Second World War and Indian National Movement

Unit - V :

1. **Constitutional Development :**
 1.1 Act of 1909 & 1919
 1.2 Act of 1935

2. **Revolutionary Movement:**
 2.1 Vasudeo Balwant Phadake, Chafekar brothers, V.D. Sawarkar
 2.2 Labor, Kakori and Chitigong Conspiracy

3. **Subhash Chandra Bose and Azad Hind Army :**
 3.1 Foundation of Azad-Hind Army
 3.2. Role of Subhash Chandra Bose in Azad Hind Army

4. **India Towards Independence :**
 4.1 Cripps Plan
 4.2 Cabinet Mission
 4.3 Mounbattan Plan, Act of Independence

लेखक परिचय

प्रा. डॉ. राजेंद्रसिंग हिरासिंग देवरे
[M. A., M. Phil., Ph. D., SET, NET (History)]

- श्री लॉकटेश महाविद्यालय, देऊळगाव राजा, जि. बुलढाणा येथे १५ वर्षांपासून इतिहास विभाग प्रमुख म्हणून कार्यरत.
- एम. ए. इतिहास मध्ये डॉ. चाबासाहेब आंबेडकर मराठवाडा विद्यापीठून गुणवत्ता यादीत सर्वे तृतीय.
- शिवकालीन प्रशासन व्यवस्थेचे चिकित्सक अध्ययन (१६४५-१७०७) या विषयावर संत गाडगे याचा अमरावती विद्यापीठातून पीएच. डॉ. पदवी संपादन.
- विद्यापीठ अनुदान आयोगाच्या मायनर रिसर्च प्रोगेक्ट (MRP) अंतर्गत 'देऊळगाकर जाधव घराण्याचा चिकित्सक इतिहास' या विषयावरील संशोधन प्रकल्प पूर्ण.
- इतिहास विषयाच्या संशोधन लेखावर आधारित 'इतिहास मिमांसा' या ग्रंथाचे संपादन.
- विद्यापीठ अनुदान आयोग मान्यताप्राप्त नियतकालिकामधून १२ लेख प्रकाशित.
- आंतरराष्ट्रीय, राष्ट्रीय व राज्यस्तरीय परिषदा आणि चर्चासत्रांमध्ये २५ शोध निबंधाचे वाचन.
- वेगवेगळ्या विषयावर सर्वेक्षण करून ५ संशोधन प्रकल्प कार्य.

प्रा. डॉ. संतोष शंकरराव इंगोले
M.A., Ph.D., NET (History)

- श्री तुळसौरामजी जाधव कला व विद्यान महाविद्यालय, वारिम येथे १४ वर्षांपासून इतिहास विभाग प्रमुख म्हणून कार्यरत.
- 'भारताच्या विभाजनात त्रिटिकांच्या भूमिकेचे ऐतिहासिक अध्ययन (इ. स. १८५७-१९४७)' या विषयावर संत गाडगे याचा अमरावती विद्यापीठाची पीएच. डॉ. पदवी प्राप्त.
- विद्यापीठ अनुदान आयोग मान्यताप्राप्त नियतकालिकामधून १५ लेख प्रकाशित.
- आंतरराष्ट्रीय, राष्ट्रीय व राज्यस्तरीय परिषदा आणि चर्चासत्रांमध्ये १० शोध निबंधाचे वाचन.

ISBN-978-93-88708-95-1

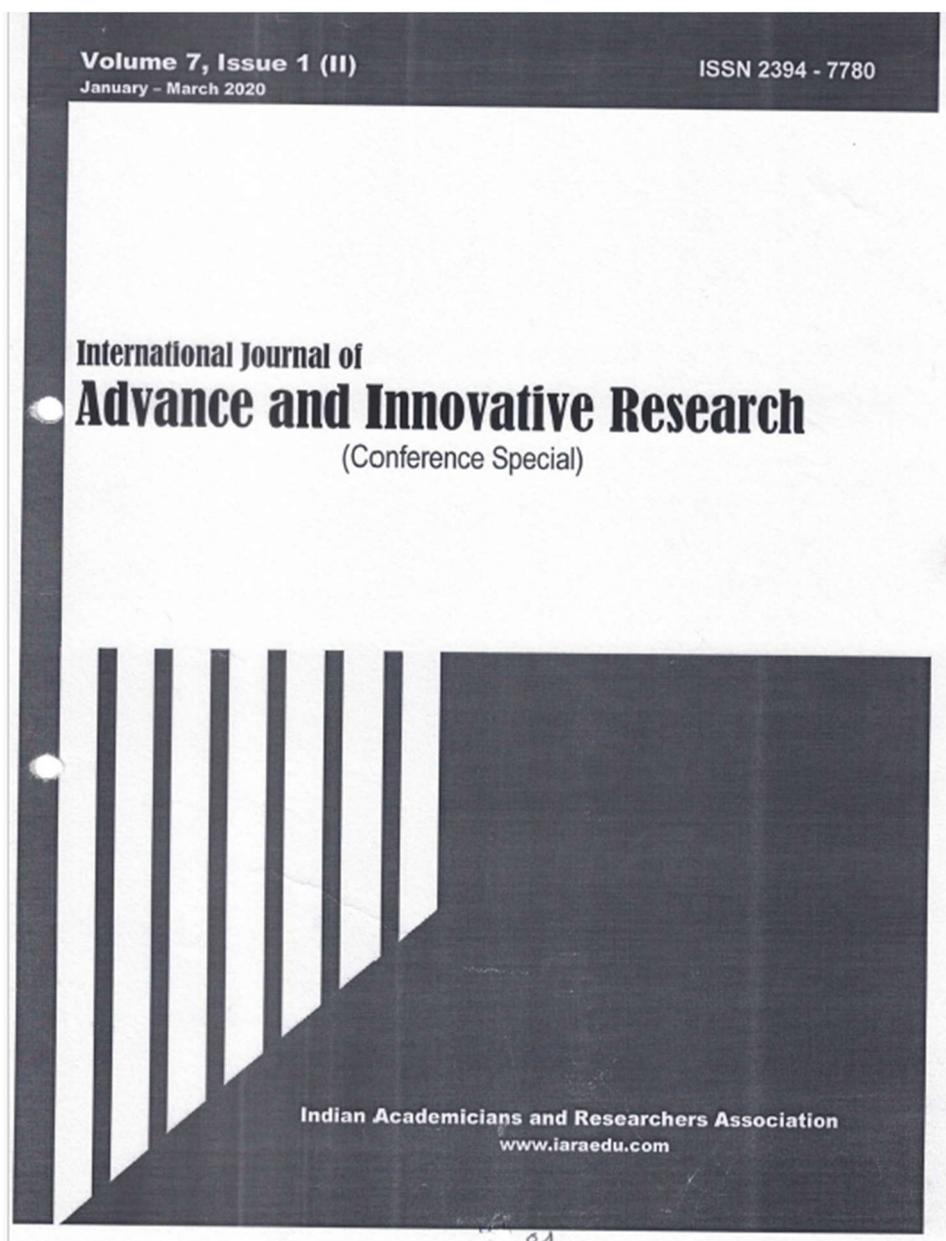

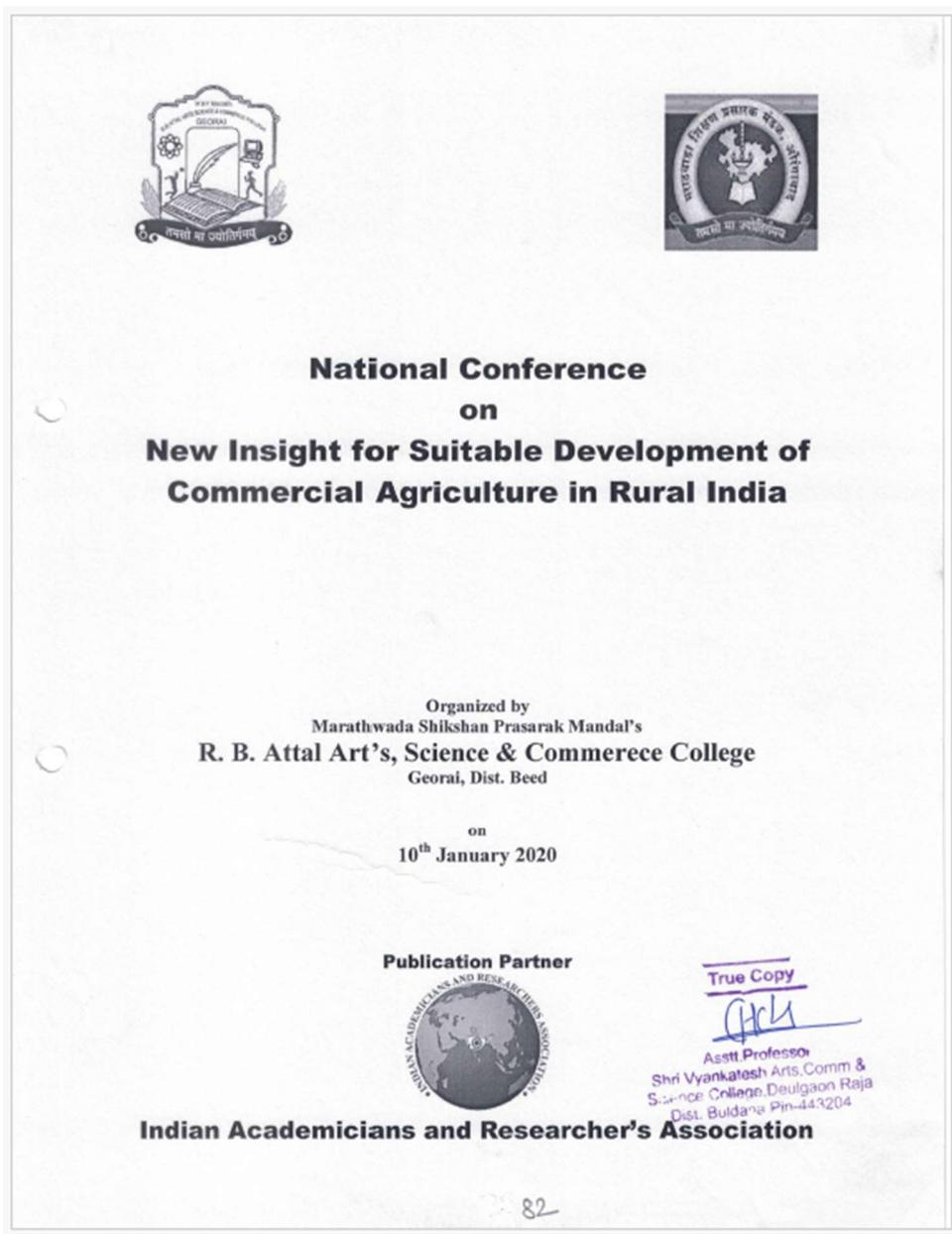
₹ 325/-

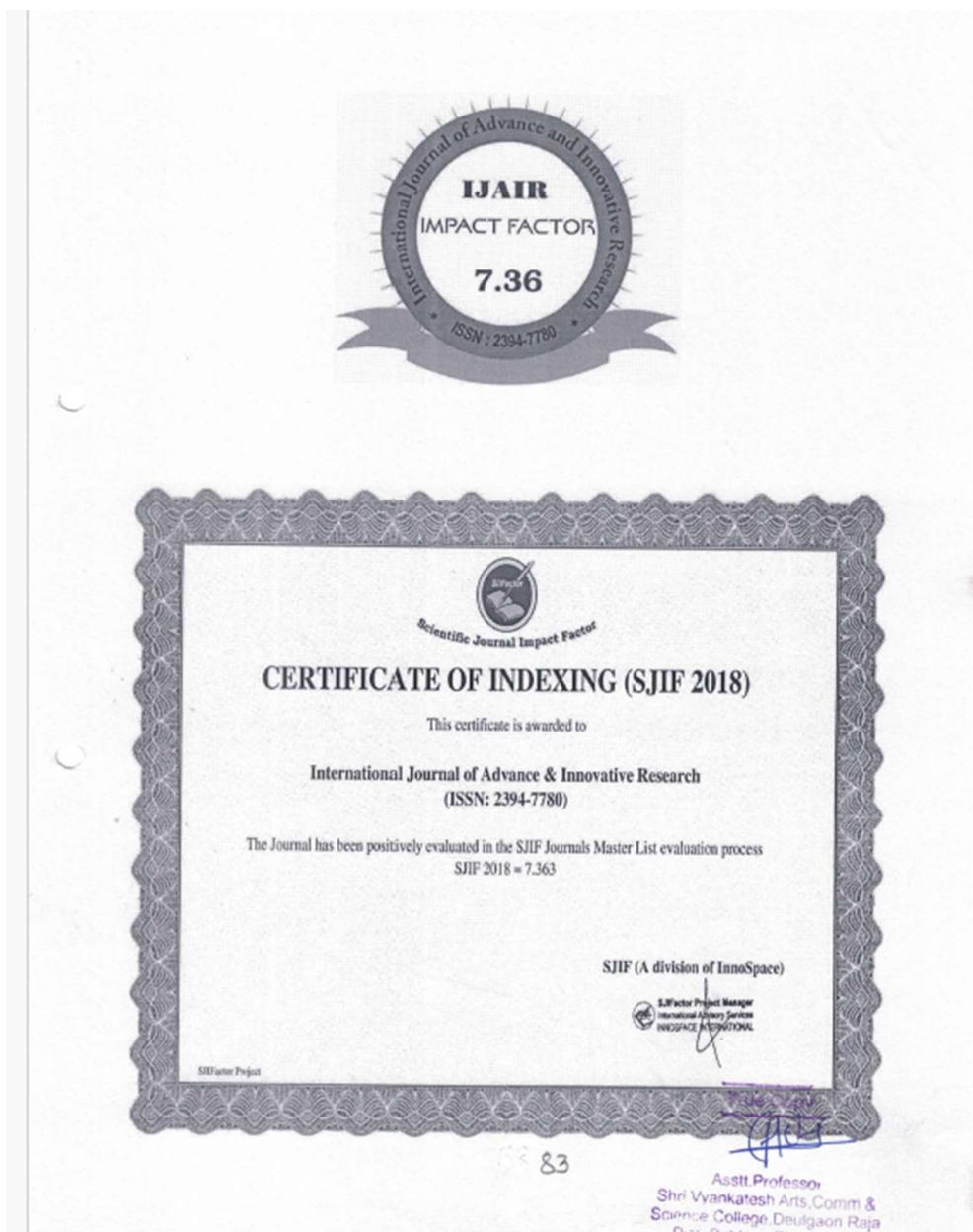
Published by : SAI JYOTI PUBLICATION
Behind Chawla Sadi Center, Tin-nal Chowk, Kasarpura, Itwari, Nagpur - 440002.
Phone : 9764673503, 9923593503
email : sjp10ng@gmail.com Website: www.saijyoti.in

Available Also on

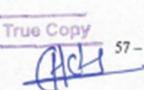
International Journal of Advance and Innovative Research
 Volume 7, Issue 1 (II) : January – March 2020

CONTENTS

Research Papers

MINIMUM SUPPORT PRICE: PROBLEMS AND CHALLENGES	1 – 4
Amruta G. Patil	
AGRICULTURE MARKETING	5 – 8
Ashok Bapurao Deokar	
ROLE OF CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY PRACTICES IN RURAL DEVELOPMENT IN INDIA IN LIGHT OF THE PROVISIONS OF THE COMPANIES ACT, 2013	9 – 14
CS CMA Sanvedi Rane and Dr. R. B. Lahane	
A STUDY ON APPLICATION AND ROLE OF ICT IN RURAL DEVELOPMENT	15 – 19
Dattu Lahane and Gopal Deshmukh	
DISADVANTAGED GROUPS ENTREPRENEUR: PROBLEMS AND CHALLENGES	20 – 24
Dr. Bilas S. Kale and Rameshwar Gaikwad	
AGRICULTURAL MARKETING IN INDIA: CONCEPT, DEFECTS AND REMEDIAL MEASURES	25 – 28
Dr. Adgaonkar Ganesh Sudhakar	
CORPORATE FARMING AN INDIAN EXPERIENCE	29 – 32
Dr. Gangwal Umesh and Sayali Pitambare	
NEW INSIGHT FOR AGRICULTURE DEVELOPMENT	33 – 38
Dr. Madhukar P Aghav	
WOMEN EMPOWERMENT THROUGH AGRICULTURE	39 – 45
Dr. Padmapani Bhagwan Sawai and Rumana Sadiqullah Khan	
RURAL DEVELOPMENT PROGRAMMES IN INDIA	46 – 49
Dr. Vasiullah B Pathan	
SOCIAL ENTREPRENEURSHIP AND DEVELOPMENT IN INDIA	50 – 53
Dr. Vinod Ratiram Bansile	
IMPACT OF GST ON AGRICULTURAL SECTOR	54 – 56
Dr. Vivek B. Waykar and Prakash Rambhau Bhalerao	
SOCIAL ENTREPRENEURSHIP: A OVERVIEW	57 – 59
Dr. D. R. Panzade and Dr. Ankush Jadhav	

84

True Copy

 Asst Professor
 Shri Vyankatesh Arts, Comm &
 Science College, Deulgaon Raja
 Dist. Buldhana Pin-443204

INTERNATIONAL JOURNAL OF ADVANCE AND INNOVATIVE RESEARCH
 Volume 7, Issue 1 (II): January - March, 2020 ISSN 2394 - 7780

SOCIAL ENTREPRENEURSHIP AND DEVELOPMENT IN INDIA

Dr. Vinod Ratiram Bansile
 Assistant Professor, Department of Commerce, Shri Vyankatesh College, Deulgaon Raja, Bhuldhana

ABSTRACT
Social entrepreneurship features a distinctive approach find solutions to social and developmental issues that conjointly attracts tutorial interest. Social entrepreneurship and social enterprise seem to be having a regular that means, though the previous indicates the method and therefore the latter means that the structure form. Neither features a uniform conceptualization as a result of totally different countries use different legal definitions to outline social enterprises. In Bharat too, there are not any definite boundaries given to social entrepreneurship and social enterprises. The fact that in Bharat social enterprises area unit chiefly structured as public/private restricted companies and solely many area unit registered as trust or non-government organizations.

INTRODUCTION
 It is troublesome conjointly to outline social entrepreneurship supported structural options because then it overlaps ancient enterprises. Thus, a very important reflection is that we need to think about the qualitative options of social enterprises. The qualitative options area unit social mission, social amendment, innovation and inclusion of very cheap of the Pyramid of the population conjointly explain the process of social entrepreneurship. This suggests that the method of social entrepreneurship is basically meant to fill the biological process gaps that "not-for-profit" organizations, "for-profit" organizations, and therefore the state haven't been ready to do. By filling these gaps it conjointly enters into the realm of quality of life, as social enterprises provide merchandise and services that not simply meet their physical desires, however conjointly guarantee their well-being, and improve quality of life, by enhancing the capabilities, of the people living at very cheap of the economic pyramid, therefore commit to bring them within thought development.

India as a Model for Social Entrepreneurship

India is home to **2 million** social enterprises

28 percent of social enterprises focus on the agricultural sector

Social enterprises generate:

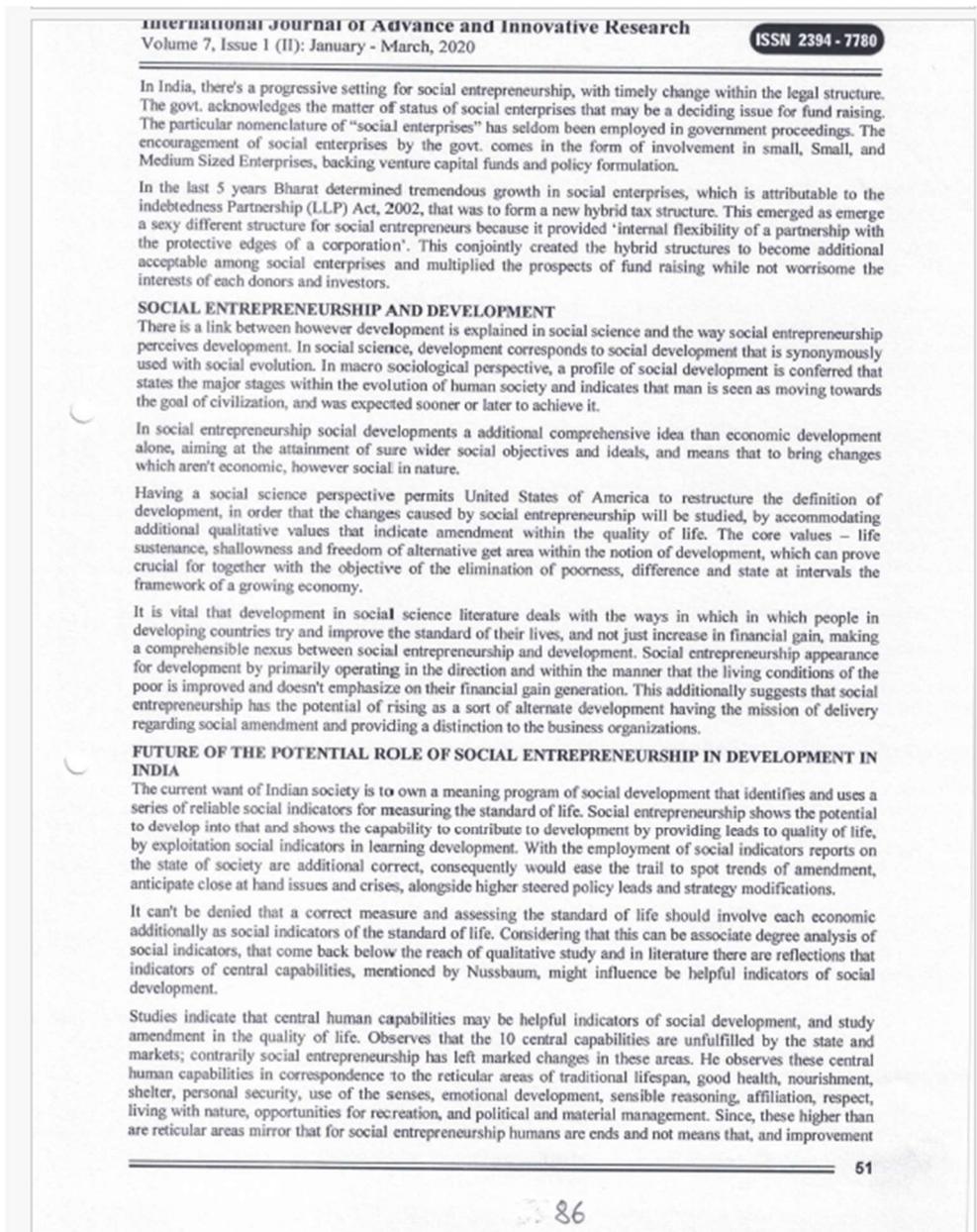
- Employment
- Skills Development
- Agriculture Innovation

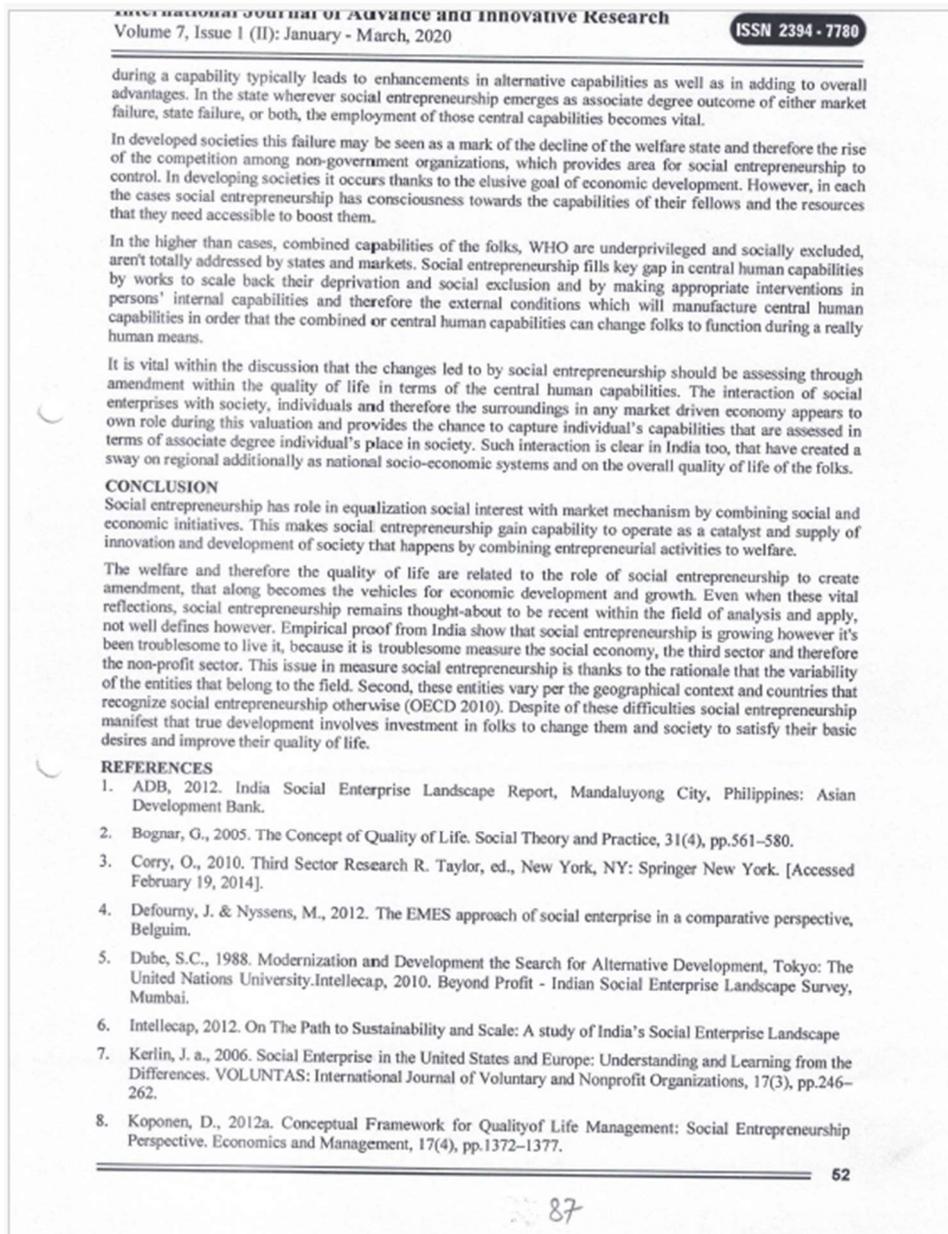
@GlobalAgDev | #GlobalAg
 thechicagojournal.org/globalag

THE ORIGIN OF SOCIAL ENTREPRENEURSHIP
 In the last thirty years, the term 'social businessperson ship' has been showing within the literature. The idea of entrepreneurial activities within the social sector is drawn to cooperatives in Europe that functioned as a way to fund socio economic agenda. Initially, in Italia a selected legal style of 'social cooperatives' was created underneath the law to allow momentum to the current method. By the Nineteen Nineties, the ideas of 'social enterprise', 'social entrepreneur,' and 'social entrepreneurship' emerge in Europe. Social entrepreneurship emerged as a method through those social entrepreneurs created social enterprises. However, this new style of entrepreneurial initiatives, that emerged to satisfy social desires, was considered a part of the third sector.

In the USA, the idea of social entrepreneurship has undergone many changes, but the favored read is that social enterprises area unit dual-purpose business having profit orientation, in socially useful activities. Social enterprises in USA chiefly have a not-for-profit legal structure, and 'mediate profit goals with social objectives (hybrids) to non-profit organizations engaged in mission-supporting industrial activity (social purpose organization)'.
 50

SOCIO-ECONOMIC IMPLICATIONS OF THE CORONA VIRUS ON PRIMARY SECTORS, SECONDARY SECTORS AND TERTIARY SECTORS

V.R.Bansile

Department of Commerce, Shri Vyankatesh Arts, Commerce & Science College,
Deulgaon Raja, Dist. Buldhana. (M.S.)
vrbansile@gmail.com

ABSTRACT

The COVID-19 pandemic has come about in over 1.4 million affirmed cases and more than 83,000 passing's comprehensively. It has likewise started fears of an approaching financial emergency and downturn. Social removing, self-separation and travel limitations constrained abatement in the workforce over every single monetary area and made numerous positions be lost. Schools have shut down, and the need of wares and fabricated items has diminished. Interestingly, the requirement for clinical supplies has essentially expanded. The food division has additionally observed an incredible interest because of frenzy purchasing and accumulating of food items. In light of this worldwide flare-up, we sum up the financial impacts of COVID-19 on singular parts of the world economy.

1. Introduction

Marked as a dark swan occasion and compared to the monetary scene of World War Two, the flare-up of COVID-19 (the infection brought about by Severe Acute Respiratory Syndrome crown infection (SARS-COV-2) has detrimentally affected worldwide social insurance frameworks with an expanding influence on each part of human life as we probably am aware it. Sohrabi et al. featured the degree of the flare-up with the World Health Organization (WHO) proclaiming the COVID-19 flare-up as a worldwide crisis on 30th January 2020. In a reaction to 'straighten the bend', governments have implemented fringe shutdowns, travel limitations and isolate in nations which comprise the world's biggest economies, starting feelings of trepidation of a looming monetary emergency and downturn. While trying to comprehend the unrest impact on the economy, we sum up the impact of COVID-19 on singular parts of the world economy, concentrating on essential segments which incorporate ventures associated with the extraction of crude materials, auxiliary areas engaged with the creation of completed items and tertiary segments to incorporate all assistance arrangement enterprises.

2. Primary Sectors

2.1. Agriculture

The versatility of the horticultural segment has been tried by the COVID-19 flare-up. A worldwide accident popular from lodgings and

cateries has seen costs of farming items drop by 20%. Nations around the globe have forced various defensive measures to contain the exponentially expanding spread. This incorporates social removing, keeping away from pointless travel, and a prohibition on assemblages. Guidance on self-seclusion upon contact with associated bearers with the infection is probably going to affect the quantity of accessible auditors and conveyance staff basic to guaranteeing check and transportation of items. This will have articulated ramifications for short-lived products, for example, meat and vegetables. Moreover, markets have gone above and beyond by closing down floor exchanging which has affected the capacity of product trade. The Chicago Mercantile Exchange is an ongoing model. 'Frenzy purchasing' is further entangling deficiencies past general store racks. The American Veterinary Medical Association (AVMA) has communicated worry over low degrees of creature pharmaceuticals for a few enormous medication providers.

2.2. Petroleum and Oil

During a gathering at the Organization of the Petroleum Exporting Countries (OPEC) in Vienna on March sixth, a refusal by Russia to slice oil creation activated Saudi Arabia to fight back with unprecedented limits to purchasers and a danger to siphon progressively rough. Saudi, viewed as the defacto pioneer of OPEC, elevated its arrangement of oil by a quarter more than

February – taking creation volume to a remarkable level. This caused the steepest one-day value crash seen in about 30 years – On March 23rd, Brent Crude dropped by 24% to \$34/barrel to remain at \$25.70. Albeit a stoppage in the quantity of COVID-related passing's has caused some adjustment of oil costs, there is still a lot of vulnerability.

On the foundation of a viral episode previously hosing the interest for oil, this oil-value war is anticipated to have grave ramifications for the worldwide economy. In increasingly customary occasions, modest oil may have worked as a preferred position for economies. Be that as it may, investment funds on petroleum are probably not going to be diverted into additionally spending as populaces are told to rehearse social separating and the average workers are unsure about employer stability. Besides, any expansion to purchaser action is probably going to be exceeded by harm caused to populaces dependent on income from different types of vitality, for example, Shale gas. Monetary displaying from Imperial College's Center for Climate Finance and Investment has recommended 'Carbon Dividends'. A £50/ton of CO2 assessment could be directed into UK families so as to animate purchaser spending while keeping oil costs at a similar level as February 2020. In any case, this depends on choppiness between Saudi Arabia and Russia in this manner ought not to be viewed as manageable as long as possible.

3. Secondary Sectors

3.1. Manufacturing Industry

A review led by the British Plastics Federation (BPF) investigated how COVID-19 is affecting assembling organizations in the United Kingdom (UK). Over 80% of respondents foreseen a decrease in turnover throughout the following 2 quarters, with 98% conceding worry about the negative effect of the pandemic on business tasks. Importation issues and staffing insufficiencies stood apart as the key worries for organizations because of interruption to gracefully chains and self-disconnection arrangements. In reality, for some jobs inside an assembling organization, 'telecommuting' is certainly not a feasible

choice. As the UK is embracing comparable defensive measures to the remainder of the world, and because of the worldwide cover of gracefully chains, we can anticipate that these tensions should rise above fringes. The Chemical Industry is anticipated to lessen its worldwide creation by 1.2% the most noticeably awful development for the area since the 2008 monetary accident. Significant concoction fabricating organizations, for example, BASF who were currently up scaling creation in China have needed to defer their exercises, adding to a log jam in anticipated development.

4. Tertiary Sectors

4.1. Education

COVID-19 has additionally influenced all degrees of the instruction framework from pre-school to tertiary training. Various nations have had various arrangements running from complete conclusion in Germany and Italy to focused conclusion in the United Kingdom for everything except laborers in key enterprises with more than 100 nations forcing across the nation terminations of instruction offices. UNESCO evaluates that near 900 million students have been influenced by the conclusion of instructive organizations.

While the expectation of these terminations is on a general wellbeing premise to forestall both spread of the infection inside organizations just as to forestall carriage to other helpless people, these terminations have had a broad financial effect.

A portion of these effects remember for sustenance because of the absence of free school dinners gave in numerous nations to kids from low-salary families, social segregation, dropout rates with understudies more averse to return once terminations are finished, and an effect on childcare costs for families with more youthful youngsters. Also, there exists a wide dissimilarity among populaces with higher-pay families ready to get to innovation that can guarantee instruction proceeds carefully as of social disconnection. In Dubai, 13,900 individuals have supported an appeal to diminish tuition based school charges by 30% as guardians battle to source these assets in the midst of ongoing compensation

cuts coming to as high as half, and significant expenses of living. Moreover, guardians are being approached to give schools private data, for example, bank proclamations and benefit and misfortune organization explanations. The effect of long haul school conclusion is yet to be seen anyway an investigation by Chen et al of a multi week conclusion of schools in Taiwan during the 2009 H1N1 episode found that 27% of families couldn't go to fill in as an immediate outcome, 18% lost salary with \$6433 of wages lost in an example size of one single school notwithstanding a noteworthy effect on school staff. An examination by the Brookings Institution demonstrating terminations in significant US urban areas and across the nation propose that there would be a middle expense of \$142 per understudy every week. This at that point prompts a gauge that a four-week conclusion of New York City would prompt a monetary effect of \$1.1 billion and that an across the nation conclusion for 12 weeks would cost 1% of GDP. Besides, this investigation takes a gander at the immediate effect of terminations on the offspring of human services laborers with an expected 6-19% of social insurance workforce hours lost. A gauge in the UK recommended that extended terminations could cost 3% of UK GDP. Be that as it may, Wren-Lewis sets a view that this effect will be fleeting as its motivation is known and characterized and consequently will have an unmistakable endpoint, in contrast to an ordinary monetary downturn. Besides, the effect proceeds into the tertiary division. Just as the effect on undergrad training, the hugest effect is on the postgraduate research network with investigation into numerous non-COVID related points stopped or suspended. In the United Kingdom, the national subsidizing body for wellbeing research has stopped all non-COVID look into so as to permit clinically prepared staff that are ordinarily on scholastic secondments to come back to the cutting edge. In the United States, comparable move has been made by the National Institute for Health to close down all non-basic research so as to let loose staff and assets for 'crucial' inquire about. Outside of the medicinal services investigate setting, numerous humanities, sociology and other research has halted totally with Harvard

University shutting all labs in the Faculty of Arts and Sciences.

Also, concern has been raised about the quantity of logical gatherings that have been dropped or delayed. These meetings are the way to logical research in numerous controls, permitting spread of research just as giving systems administration chances to joint effort and employment chasing. Numerous meetings have moved on the web, anyway these 'virtual gatherings' are frequently not as amiable to systems administration and increasingly casual methods for logical correspondence.

4.2. Financial Industry

COVID-19 has affected networks, organizations and associations comprehensively, unintentionally influencing the money related markets and the worldwide economy. Awkward administrative reactions and lockdowns have prompted a disturbance in the flexibly and request chain. At first, in China, lockdown limitations implied a grave lessening in item flexibly by Chinese processing plants, while isolate and self-disconnection strategies diminished utilization, request and usage of items and administrations. As COVID-19 has advanced to influence the remainder of the world, China will start to recoup quicker than the remainder of the nations, reinforcing its exchange arranging power against the US. Truth be told, Chinese organizations will be in the favorable situation to secure their western partners, which are extraordinarily reliant and will be unavoidably influenced by the financial exchange.

The decrease in worldwide financial exchanges has putrefied an unstable domain with basic liquidity levels. To battle these impacts, Central banks universally have interceded to guarantee liquidity is kept up and alleviate the monetary stun, with a few heads leaving on a 'Whatever it adopts' strategy. Professor of Financial Economics, David Miles, from Imperial College London has compared such government spending to the post-Napoleonic, first and second world war times where open division liabilities rose extraordinarily. He further clarifies that security markets could experience issues in adapting to enormous scope government security issuance and that

national banks may need to intercede by buying these securities on a remarkable scale.

5. Conclusion

With fears of another downturn and monetary breakdown, conditions such as these call for flexible and solid authority in medicinal services, business, government and more extensive society. Quick alleviation estimates should be executed and balanced for those that may get lost in an outright flood. Medium and longer term arranging is required for how the

economy is re adjusted and re-stimulated after this emergency. A wide financial advancement plan including segment by area plans and a biological system that empowers enterprise so that those with strong and practical plans of action can be permitted to thrive. It is reasonable that legislatures and money related foundations continually re-survey and rethink the condition of play and guarantee that the 'whatever it takes' guarantee is genuinely conveyed.

References

1. Resilient leadership responding to COVID-19 | Deloitte Insights [Internet]. [cited 2020 Mar 20]. Available from: <https://www2.deloitte.com/global/en/insights/economy/covid-19/heart-of-resilient-leadership-responding-to-covid-19.html>
2. Reuters. ECB asset purchase programme boosts Euro. The Guardian [Internet]. 2020 Mar 19 [cited 2020 Mar 20]; Available from: <https://www.theguardian.com/world/2020/mar/19/ecb-asset-purchase-programme-boosts-euro>
3. Sohrabi C., Alsafi Z., O'Neill N., Khan M., Kerwan A., Al-Jabir A. World Health Organization declares global emergency: A review of the 2019 novel coronavirus (COVID-19) Int J Surg. 2020 Apr;76:71–76. [PMC free article] [PubMed] [Google Scholar]
4. Loeb AB Avi. Flattening the COVID-19 Curves [Internet]. Scientific American Blog Network. [cited 2020 Mar 20]. Available from: <https://blogs.scientificamerican.com/observations/flattening-the-covid-19-curves/>
5. Coronavirus: Travel restrictions, border shutdowns by country | Coronavirus pandemic News | Al Jazeera [Internet]. [cited 2020 Mar 20]. Available from: <https://www.aljazeera.com/news/2020/03/coronavirus-travel-restrictions-border-shutdowns-country-200318091505922.html>
6. Guidance on social distancing for everyone in the UK [Internet]. GOV.UK. [cited 2020 Mar 22]. Available from: <https://www.gov.uk/guidance/social-distancing-for-everyone-in-the-uk>
7. Buck T, Arnold M, Chazan G, Cookson C. Coronavirus declared a pandemic as fears of economic crisis mount [Internet]. 2020 [cited 2020 Mar 19]. Available from: <https://www.ft.com/content/d72f1e54-6396-11ea-b3f3-fe4680ea68b5>
8. Prices of agricultural commodities drop 20% post COVID-19 outbreak – Rediff Real time News [Internet]. [cited 2020 Mar 20]. Available from: https://realtime.rediff.com/news/india/Prices-of-agricultural-commodities-drop-20-post-COVID19-outbreak/955078599584b749?src=interim_alsoreadimage
9. CME closing trading floors indefinitely amid coronavirus concerns [Internet]. Crain's Chicago Business. 2020 [cited 2020 Mar 23]. Available from: <https://www.chicagobusiness.com/finance-banking/cme-closing-trading-floors-indefinitely-amid-coronavirus-concerns>
10. COVID-19 [Internet]. American Veterinary Medical Association. [cited 2020 Mar 20]. Available from: <https://www.avma.org/resources-tools/animal-health-and-welfare/covid-19>
11. OPEC's pact with Russia falls apart, sending oil into tailspin. Reuters [Internet]. 2020 Mar 6 [cited 2020 Mar 23]; Available from: <https://www.reuters.com/article/energy-opec/opecs-pact-with-russia-falls-apart-sending-oil-into-tailspin-idUSKCN190001>

IoTSD-DEC-2020 – INTERNATIONAL JOURNAL FOR INN... <https://www.ijirmf.com/iotsbd-dec-2020/>

English

RESEARCH CULTURE SOCIETY JOURNALS **INTERNATIONAL JOURNAL FOR INNOVATIVE RESEARCH IN MULTIDISCIPLINARY FIELD**

Research Culture Society & Publication
Monthly Peer-Reviewed, Refereed, Indexed Journal

USA CANADA INDIA AUSTRALIA EUROPE AFRICA UAE IN. REST OF THE WORLD

NAVIGATION

IoTSD-DEC-2020

International e-Seminar on

Internet of Things Technology, Sensor Devices and Big Data

19th December, 2020

IoTSD-2020

Department of Computer Science & Department of Physics, Sir Sayyed College Of Arts, Commerce & Science, Aurangabad (MS) India and 'Research Culture Society'.

(Seminar Proceedings Issue)

CONFERENCE PAPERS – FULL TEXT (IoTSD-DEC-2020)

[DOIs:10.2015/IJIRMF.2455.0620/IOTSBD.10.2020](https://doi.org/10.2015/IJIRMF.2455.0620/IOTSBD.10.2020)

1,710 total views

CALL FOR RESEARCH PAPERS

CONFERENCE-SEMINAR PROPOSAL

Organize Conference Seminar / Workshop
In collaboration with Research Culture Society

PUBLISH BOOK WITH ISBN

ISBN BOOK PUBLISHING

INT. CONFERENCE – AUG – 2021

INT. CONFERENCE – SEPT – 2021

CALL FOR PAPERS ARTICLES

Submit Paper / Article Online

UGC – CARE DETAILS – IJIRMF

UGC-CARE Form & UGC Approval

IMPACT FACTOR (SJIF) & IC VALUE

IJIRMF : Impact Factor Scientific Journal Impact Factor 6.719

INDEXING AND ABSTRACTING

Indexing and Abstracting

**One Day International e-Seminar
on
Internet of things Technology, Sensor
Devices and Big Data**

(IoTSDBD– 2020)
19th December, 2020
Special Issue – 20

The Managing Editor:
Dr. Chirag M. Patel
(Research Culture Society & Publication)

Jointly Organized By
Department of Computer Science & Department of Physics,
Sir Sayyed College of Arts, Commerce & Science
Aurangabad (MS) India.

and

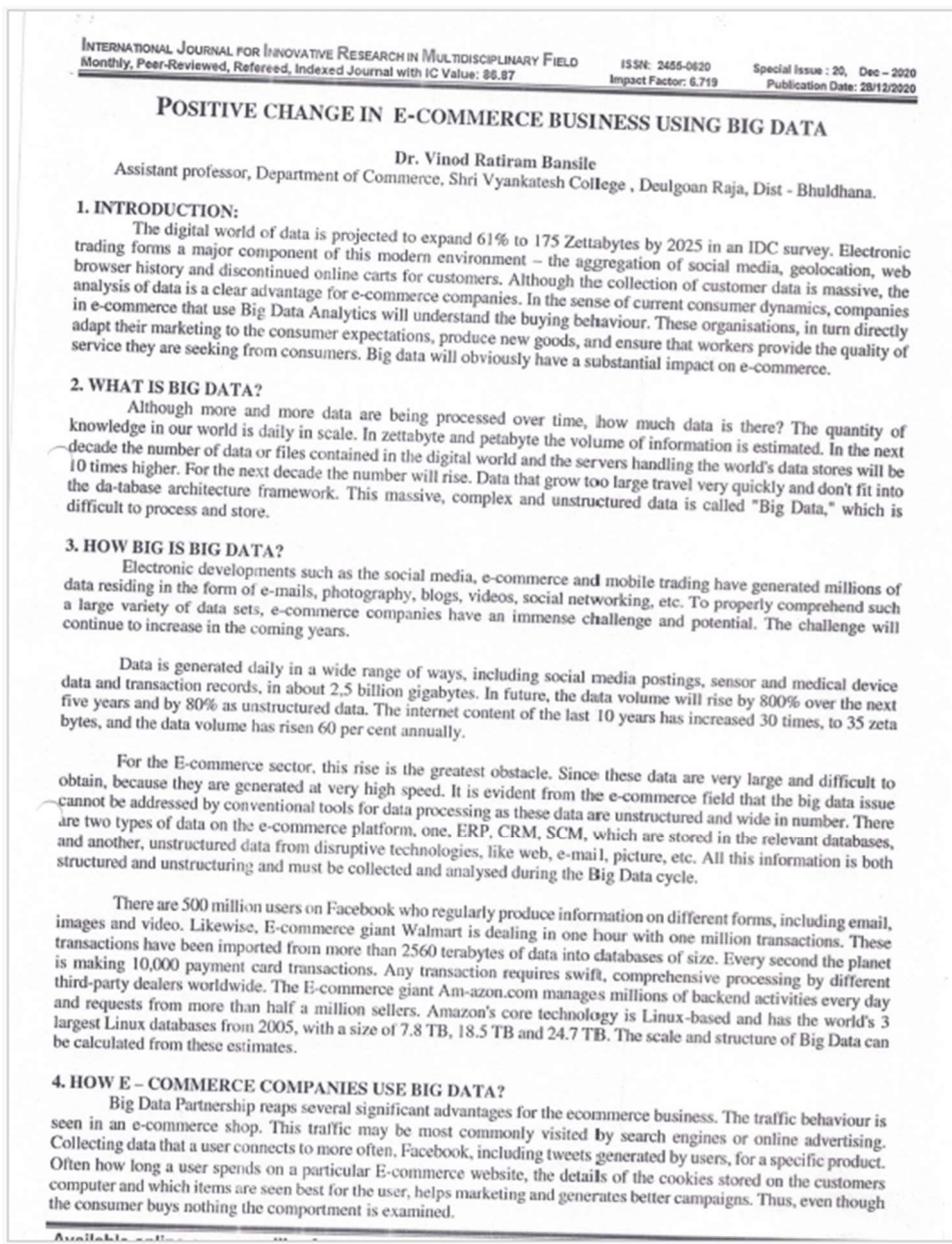
Research Culture Society

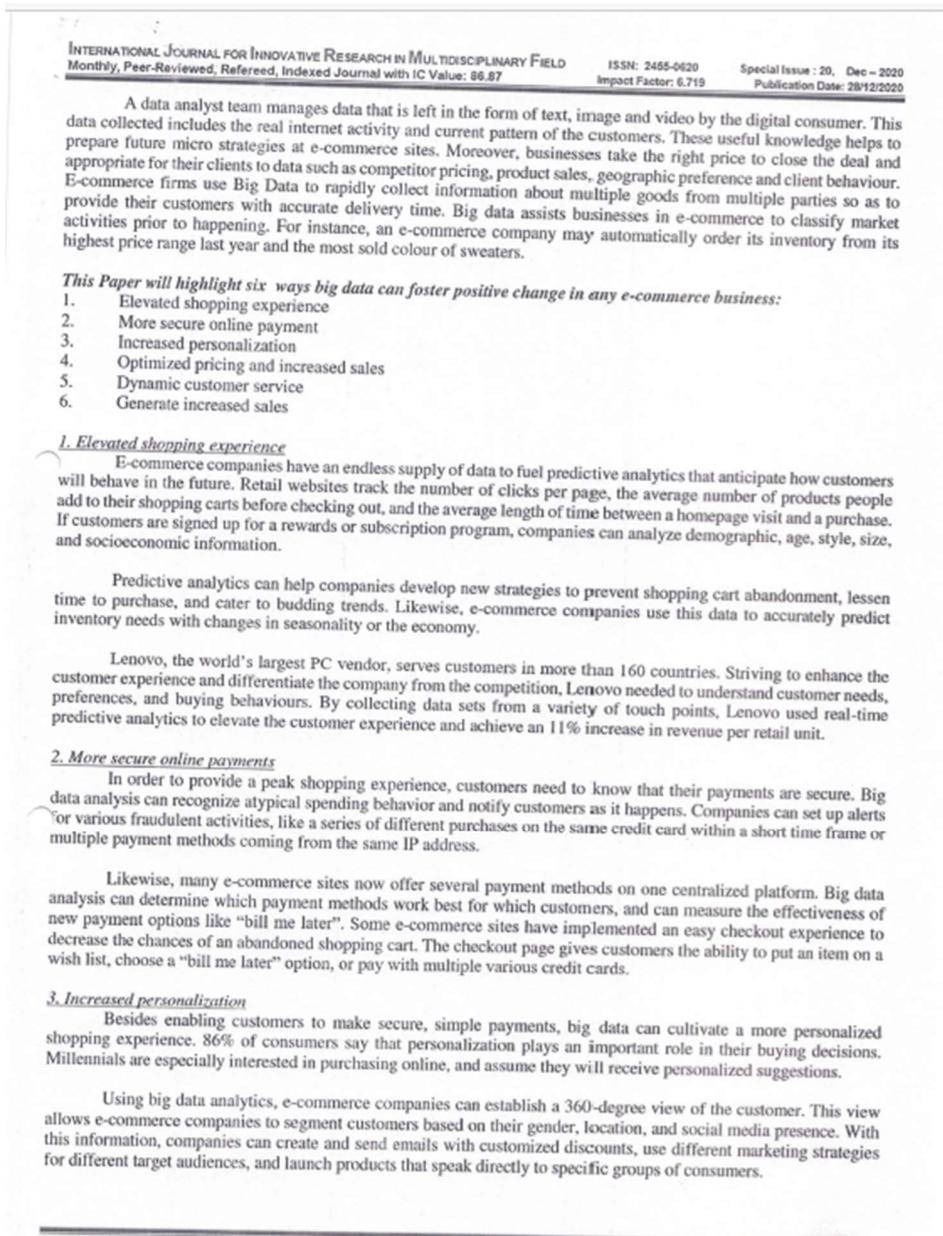

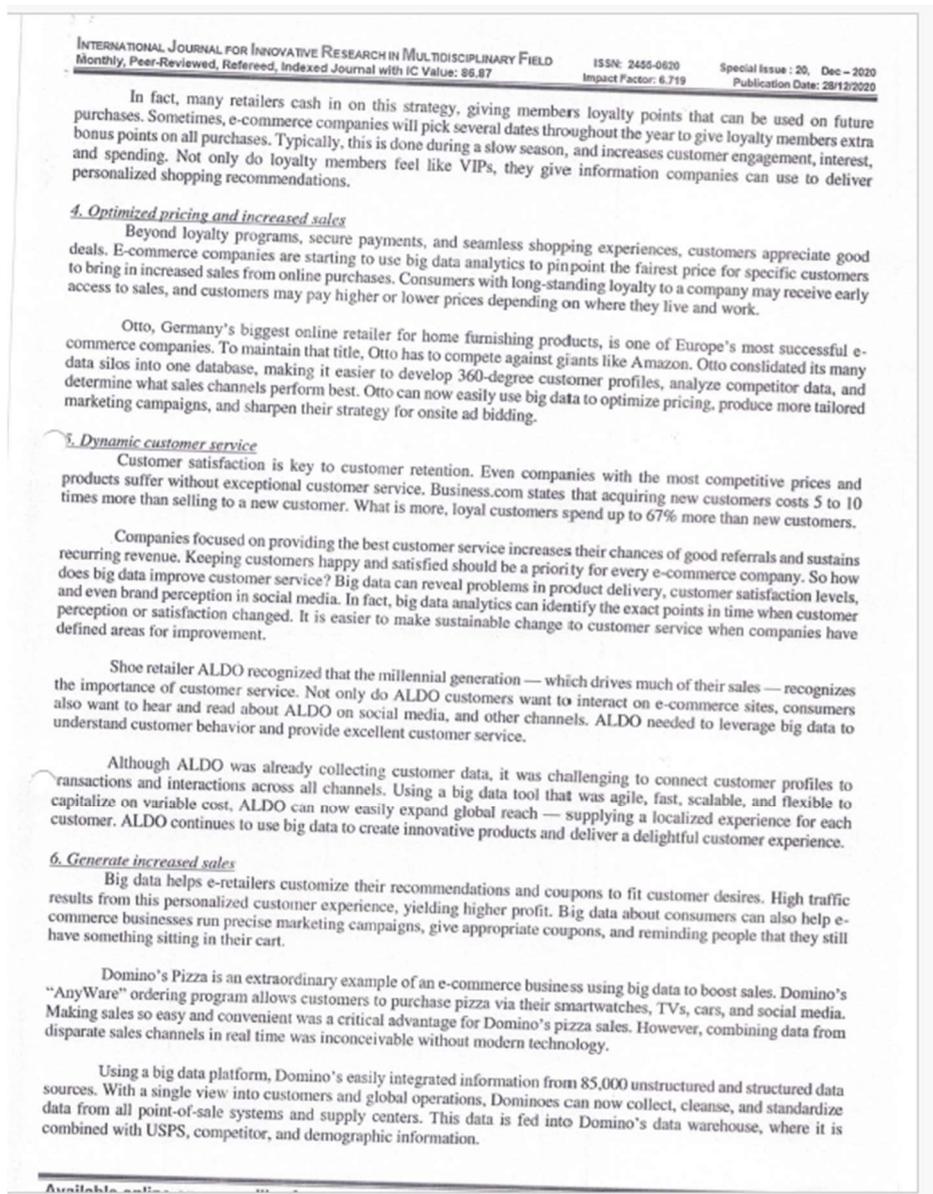
True Copy
[Signature]

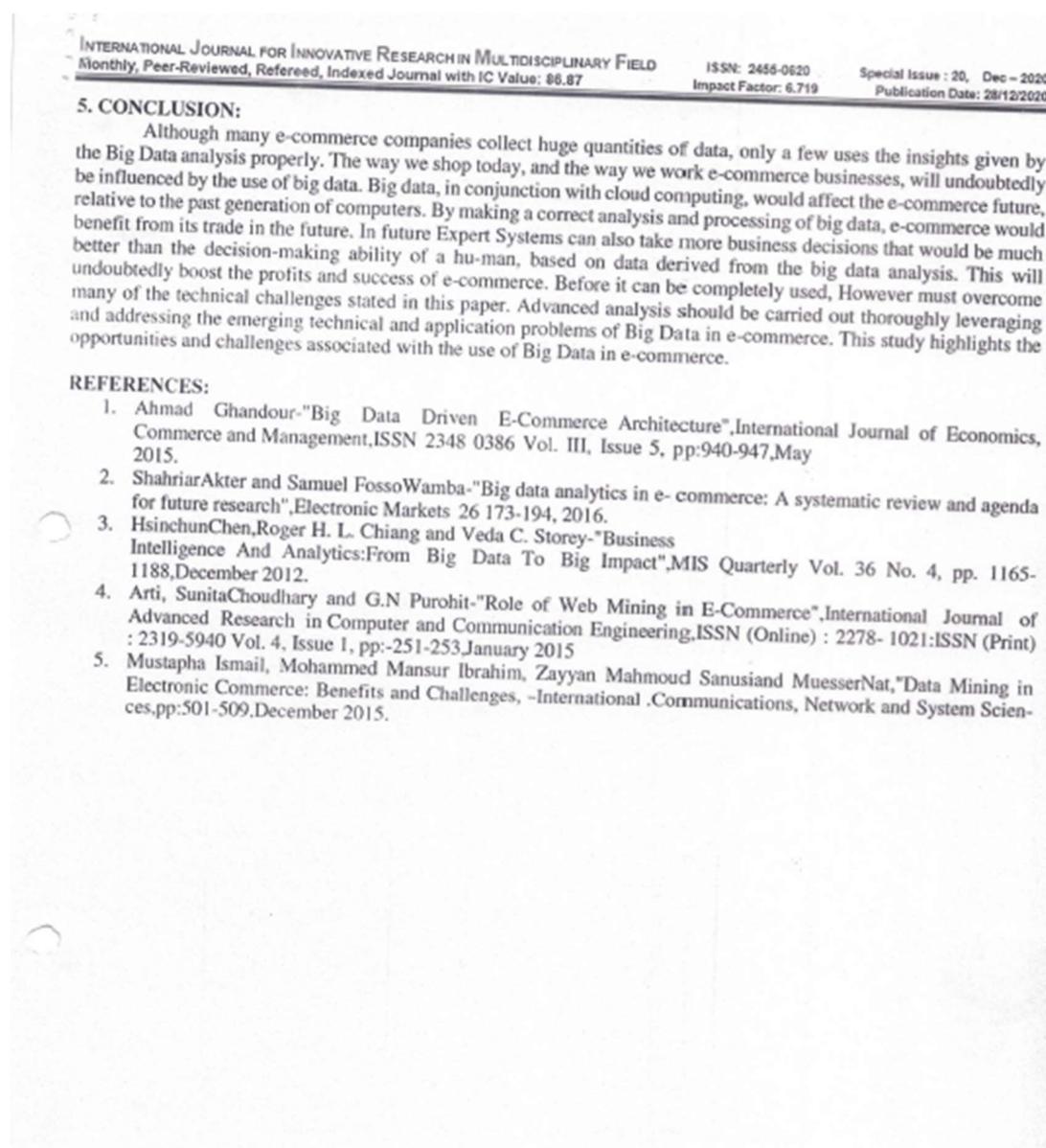
INTERNATIONAL JOURNAL FOR INNOVATIVE RESEARCH IN MULTIDISCIPLINARY FIELD
Monthly, Peer-Reviewed, Refereed, Indexed Journal with IC Value: 86.87
ISSN: 2455-0620
Impact Factor: 6.719
Special Issue : 20, Dec – 2020
Publication Date: 28/12/2020

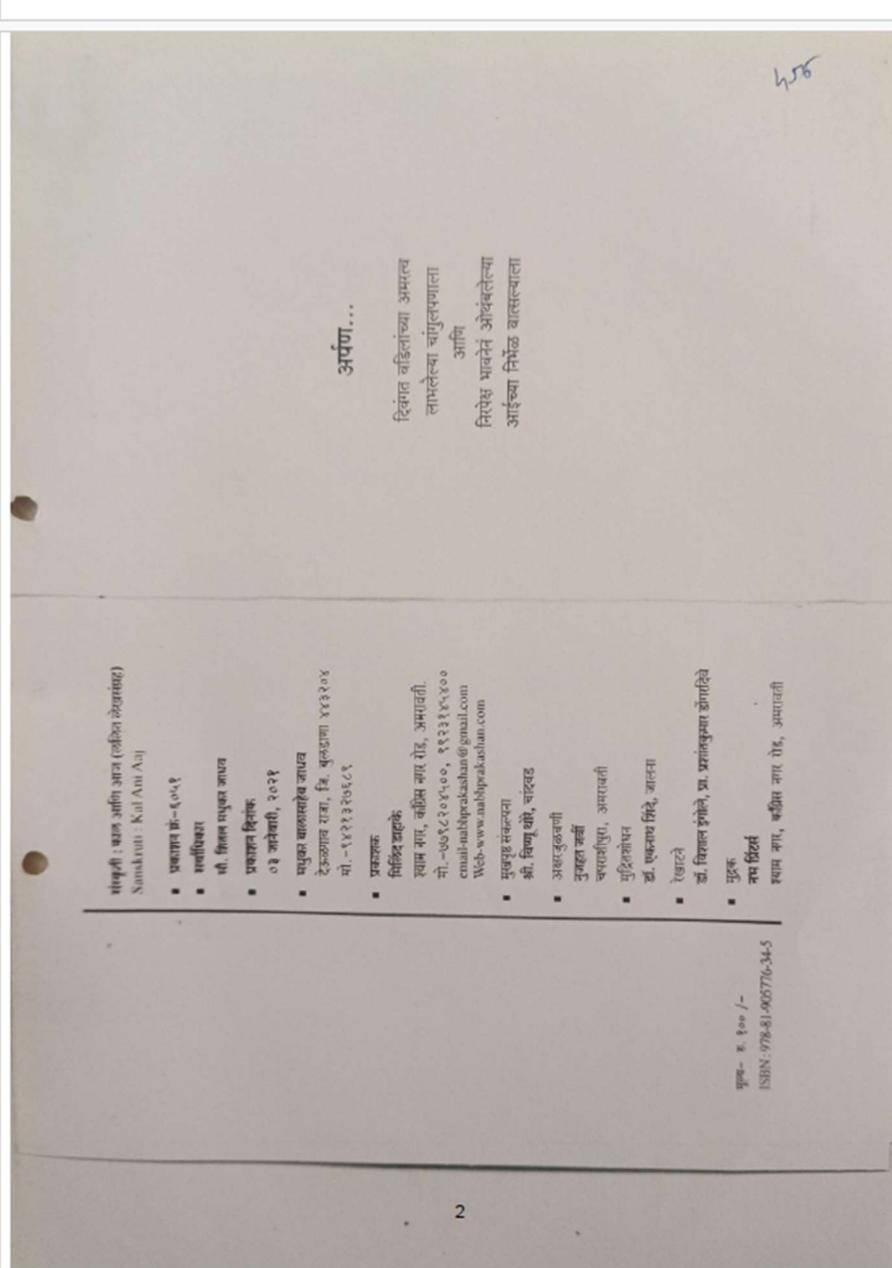

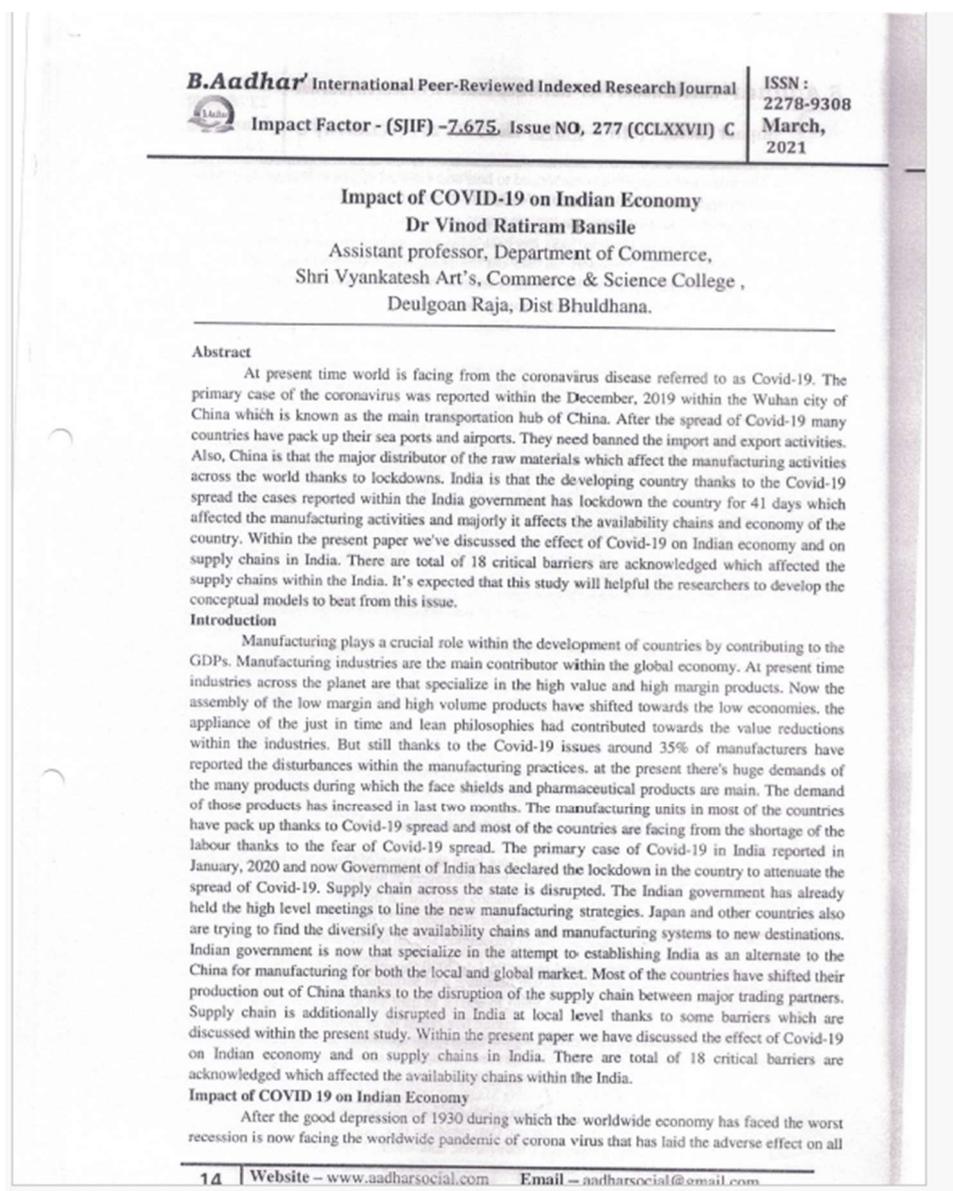

308

B.Aadhar International Peer-Reviewed Indexed Research Journal
 ISSN : 2278-9308
 Impact Factor - (SJIF) -7.675, Issue NO, 277 (CCLXXVII) C
 March, 2021

the economic activates across the planet. The sudden decline in economic activities thanks to the lockdown is unexpected within the history of India. The good economist Keynes has suggested the concept of trade cycle after the good depression. The four stage of business cycle is considered to live the expansion rate and real GDP. International fund (IMF) has projected the GDP growth as 1.9% and this shows the worst growth performance of India after the liberalization policy of 1991 during this financial year because the corona virus has disturbed the entire economy. Instead after this the IMF in its latest edition of the planet Economy Report has placed India being the fastest growing economy in 2020. The worldwide economy is projected to contrast sharply by -3%percent in 2020 which is far worse than the financial crises in 2008-09. In India, the impact on real or predictive sectors of the economy is worse than that witnessed in 2008 crises. The country will now face multiple challenges in terms of monetary crises, health crises, collapse in commodity prices and far more. The banking industry has increased the excess liquidity because of the demand-side shocks that arises thanks to uncertainties also as lock down within the market. There's an enormous impact on the financial shock that has stock exchange crash, liquidity crises because it began to empty out from global market in banking industry and various changes in monetary policies. The US dollar liquidity crisis has started bothering the planet economy thanks to huge collapse of earnings, dollar denominated debts. Because the most of the businesses that depends upon international trade will suffer severe pressure. the worldwide economic production is on decline and expecting an enormous recession within the entire economy. the worldwide pandemic has hit the economy which questioned the target to form Indian economy of USD \$5 Trillion with 7% of GDP by the year 2024. As per the planet Bank latest assessment, India is predicted to grow 1.5 percent to 2.8 percent also as consistent with IMF, it's projected a GDP growth of 1.9 percent in 2020 and to realize the thing of USD \$5 Trillion economy it's expected to grow at 9 percent every year for five years.

Year	Annual Real GDP Growth (%RHS)
2011-12	6.70%
2012-13	5.46%
2013-14	6.39%
2014-15	7.41%
2015-16	8%
2016-17	8.17%
2017-18	7.17%
2018-19	6.81%
2019-20 Q2	4.78%

Figure 1: India's growth trajectory since 2011

Demand side shock:
 The huge uncertainty and fall in market has led to double whammy of business that disturb the entire chain of production and demand cycle. It includes the varied facilities and services provided by the Indian government and personal sectors like Tourism, Hospitality and Aviation are the main sectors that face maximum loss within the present crises. Tourism that account for 9% of GDP may decline a minimum of next 2-3 quarters. Aviation that contributes around 2.4% of GDP has severely impacted and these sectors include employees around 42.7 million of individuals. Sectors like auto, that contributes 10% of GDP and employee around 40 million of individuals, is declining continuously thanks to less of demand and thanks to which the marginal firms and other industries has forced to pack up. Closing of cinema halls, declining in shopping from complex malls has affected the retail sector too and also to the consumption pattern of consumer in terms of essentials and luxury goods. The consumption pattern of consumer has impacted and has shown a downfall thanks to fall in

income and lost jobs especially to the daily wage earners that questioned the Ratchet Effect and Demonstration Effect given by economist J.V. Dusenberry. The constant fear of the pandemic within the public has affected their mental well-being and confidence level that postponed their purchasing decision. The service of travel and transport is on an interruption thanks to lockdown across the country as has direct impact on slowdown in economic activities. It accounted for a loss of \$4.5 billion a day of the lockdown. The hotel services are catching huge cancellation from business travelers from various conferences, workshops seminar that got cancelled on such an outsized scale.

Supply side impact:

Some targeted industries within the supply side choose the shutdown that are the marginal firms. India being the very best exporter of staple and import source of products that are required for his or her intermediate and final goods are on pause now thanks to the delay in supply of products from china. Various sectors like pharmaceuticals, automobiles, electronics and chemical products etc are facing a shortage of required component. As china accounts for 27% of India's automotive part imports. India imports about 85% of active pharmaceutical ingredients (API) from china and thanks to the factor there's an opportunity of shortage in availability and thus prices may continue hike. Thanks to the lockdown and global pandemic the business is hampering with the assembly cycle which will further affect the investments. there's about 55% of electronics are imported from china that has slid right down to a percentage.

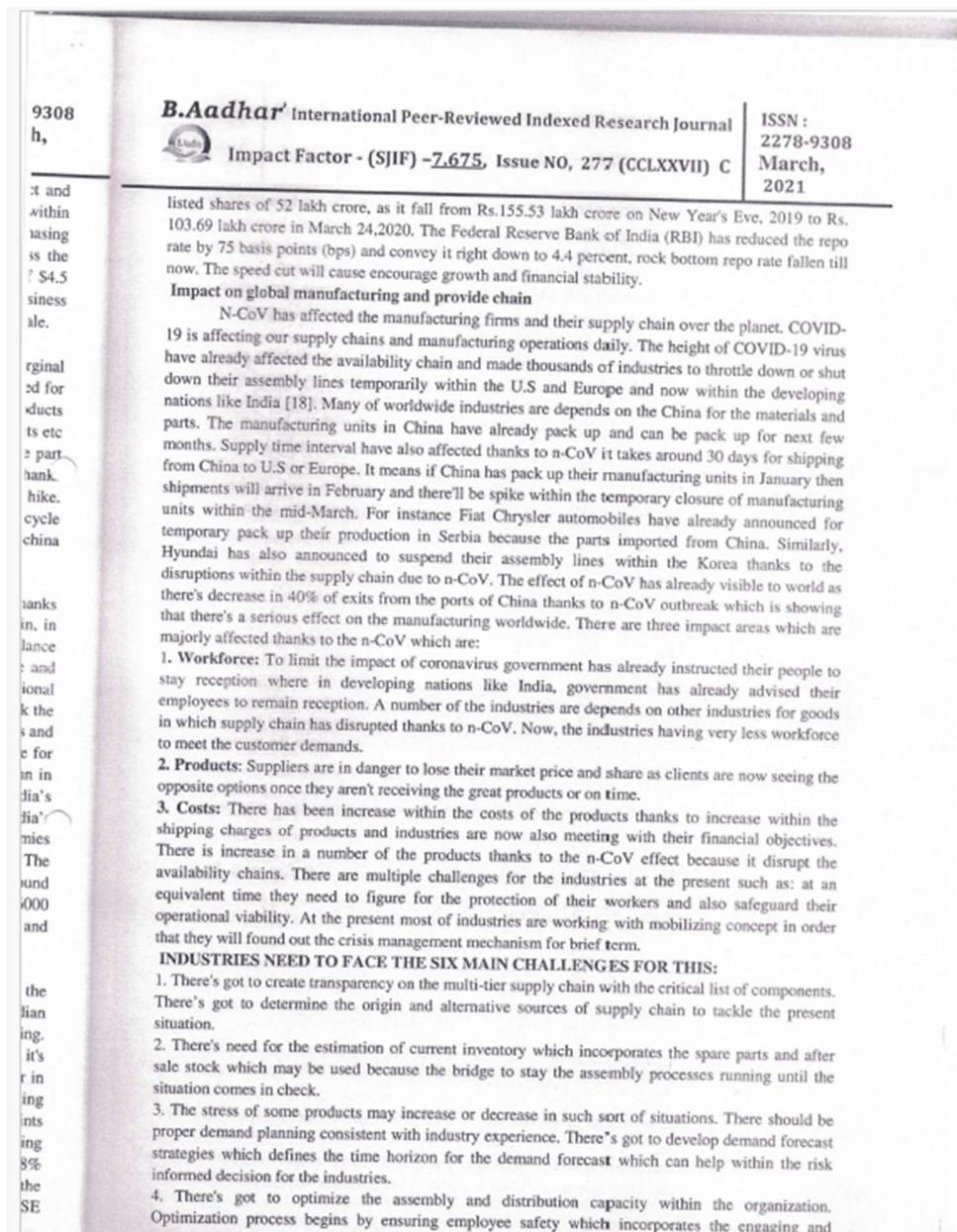
Impact on International Trade:

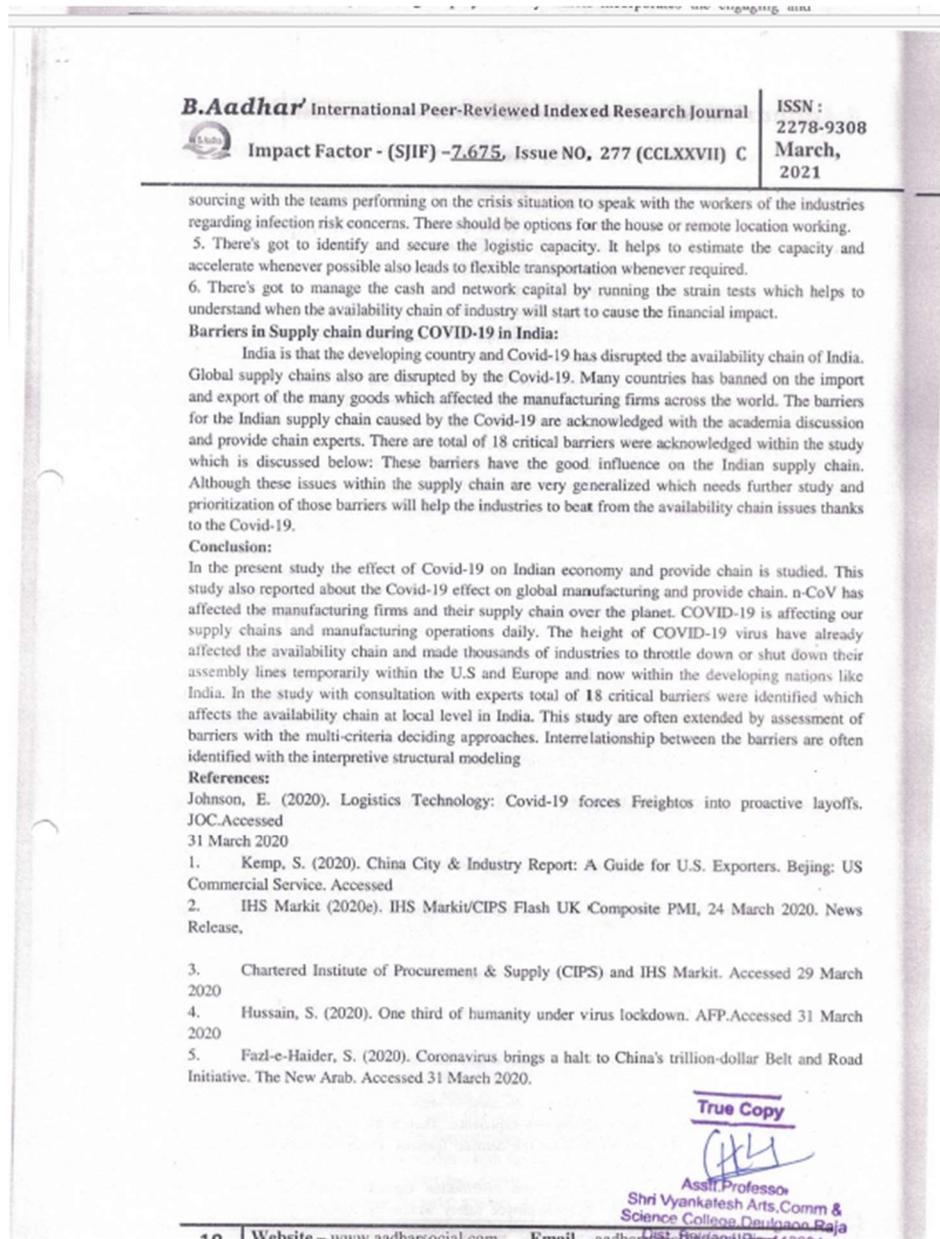
According to WTO, world trade is predicted to fall by between 13% and 32% in 2020 thanks to COVID 19 pandemic that has disturbed normal economic activity. Share of Indian export in, in total world's export is 3.5% and share important in world's import is 3.1% (2019). The trade balance of India has shown a deficit of 9.8 USD bn in March 2020. The unexpected decline the trade and production has negative consequences on the business and households. The aspect of international trade the govt may search for the countermeasure for the indigenous production and to scale back the dependency ratio on one country which will somehow boost the production of domestic industries and reduce the deficit. China being the very best foreign trade with India and it's major marketplace for many Indian products like sea food, gems and jewelry, petrochemicals etc. thanks to the autumn in export the fisheries sector has shown a fall of Rs. 1300 crore. For the April-February period, India's current fiscal exports have dropped by 1.5% to 292.91 billion. Consistent with UNCTAD, India's trade impact is close to be 348 million dollars. India stood in among 15 most affected economies thanks to fall within the production of china that is disturbing the whole trade pattern of world. The UN economist has announced drop in of USD 50 billion drop in manufacturing exports around worldwide. India majorly export 7500 commodities to 190 countries and import around 6000 commodities from 140 countries. India share its trade surplus with USA, UAE, and Bangladesh and have deficit with China, Switzerland, Saudi Arab.

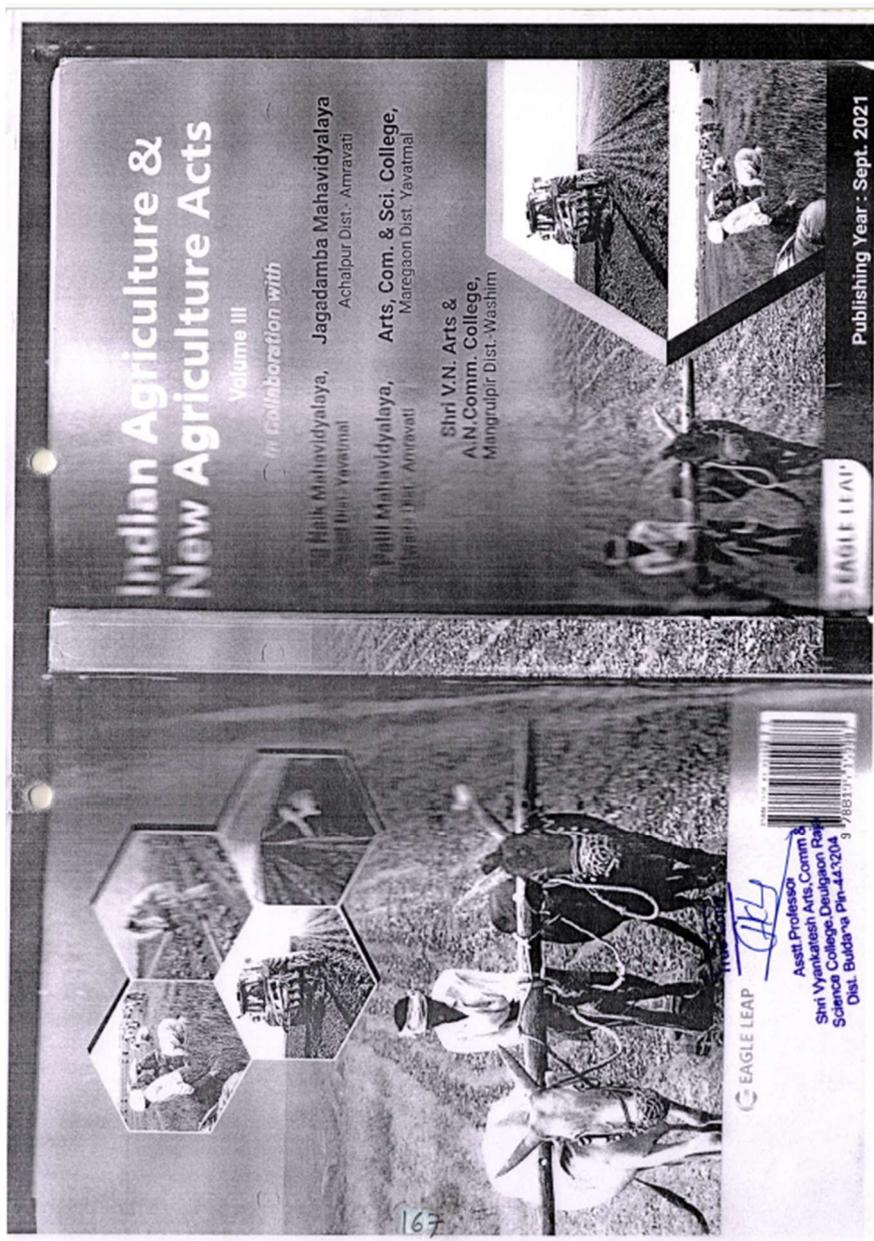
Impact on Financial Market:

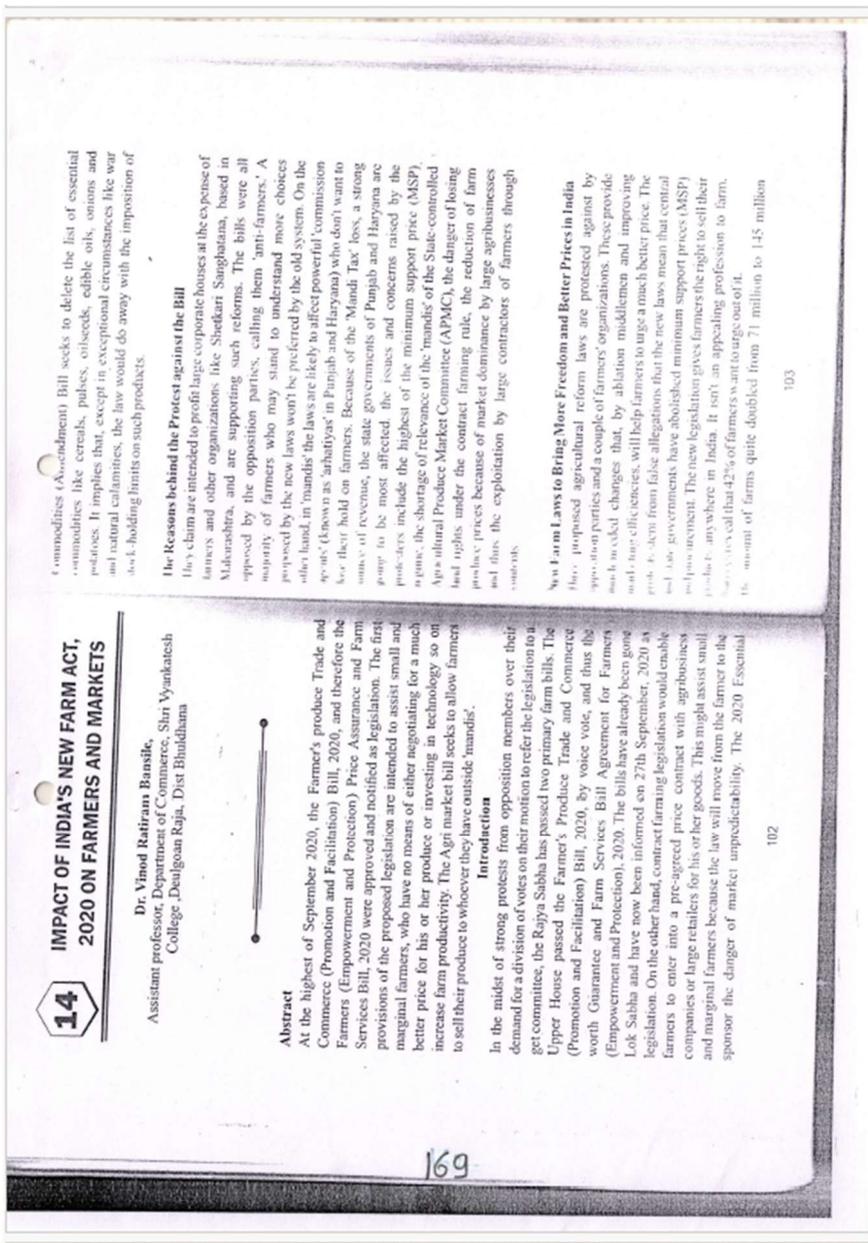
As the global economy is declining in terms of output and production it's expected that the world will suffer from recession. The American Credit Rating Agency Fitch has forecasted Indian rupee, the currency will average 77 per US dollar in 2020 and 80 in 2021 and steep monetary easing. Within the short run steep monetary easing will pressure the rupee weaker but over the future it's expected of overvaluation of Indian rupee. The foreign investors has pulled out \$14 billion dollar in March 2020. The economy is facing huge crashes and wealth erosion, which in turn is impacting consumption levels. BSE Sensex closed 1,011 points lower at 30,636 and NSE Nifty ended 280 points lower at 8,981 on 21 April 2020. The domestic equity markets was seen on March 12, when following the trend of the worldwide equity markets, both the BSE Sensex and NSE Nifty crashed by quite 8% during a single day. The virus crises has already dropped out equity wealth to 40 percent of the expected size of India's gross domestic product (GDP), the mixture market capitalism of all BSE

between 1970-71 and 2015-16, while the standard farm size quite halved to 1.08 from 2.28 hectares. Consistent with a report of the Hindu Line on 21st January, 2020, Government of India has no clue, what percentage farmers are there in India. According to the Agriculture Census 2015, in Uttar Pradesh has the absolute best agriculture landholdings, followed by Bihar, Maharashtra, Madhya Pradesh, Karnataka, Andhra Pradesh, Tamil Nadu and thus the remaining in other States (Figure 1). Within the States above, however, the quantity of farmers registered for PM-Kisan is way less. The Agriculture Census is run at five-year intervals in India. In 2015-16, the new one was finished and contrary thereto, in Bihar, as an example, only 52.5 lakh farmers are tracked by the govt and data given to the Centre in contradiction of the 1.64 crore agriculturalist relations that the Census says. Just 86.7 lakh farmers were on record within the case of Maharashtra, where the Census said there are 1.5 crore active land holdings. In Madhya Pradesh, just 55.05 lakh farmers are registered for PM-Kisan against the 1 crore farmers' holdings. In UP, 2 crores Figure 1.

Agriculture Land Holding (Agricultural Census 2015)
 16) farmers have enrolled for the scheme compared to the Census number of two.38 crore farmer families (Figure 2). Nobody can earn an honest income from such small farms.

Figure 2: Farm families Claimed by Agriculture Census 2015-16, and Traced by GOI.
 The main solution lies in shifting individuals out of agriculture into production and services. Opposition parties say freedom to sell would require the termination of state procurement by MSPs, it's a simple lie. The govt. will continue selling some products to MSPs. Small farmers are turning to farming, vegetables and fruit, together hectare of cereals won't produce an honest income. These produce more earnings from less ground. But vegetables and fruit are perishable and slow-moving government agencies cannot procure and distribute them. The only way forward is to enter into contracts with agro-processors for groups of farmers. Contract farming provides economies of scale for producers and ensures a minimum price. Over 20 years, ITC has acknowledged e-choupals, electronic information procurement centers that allow farmers

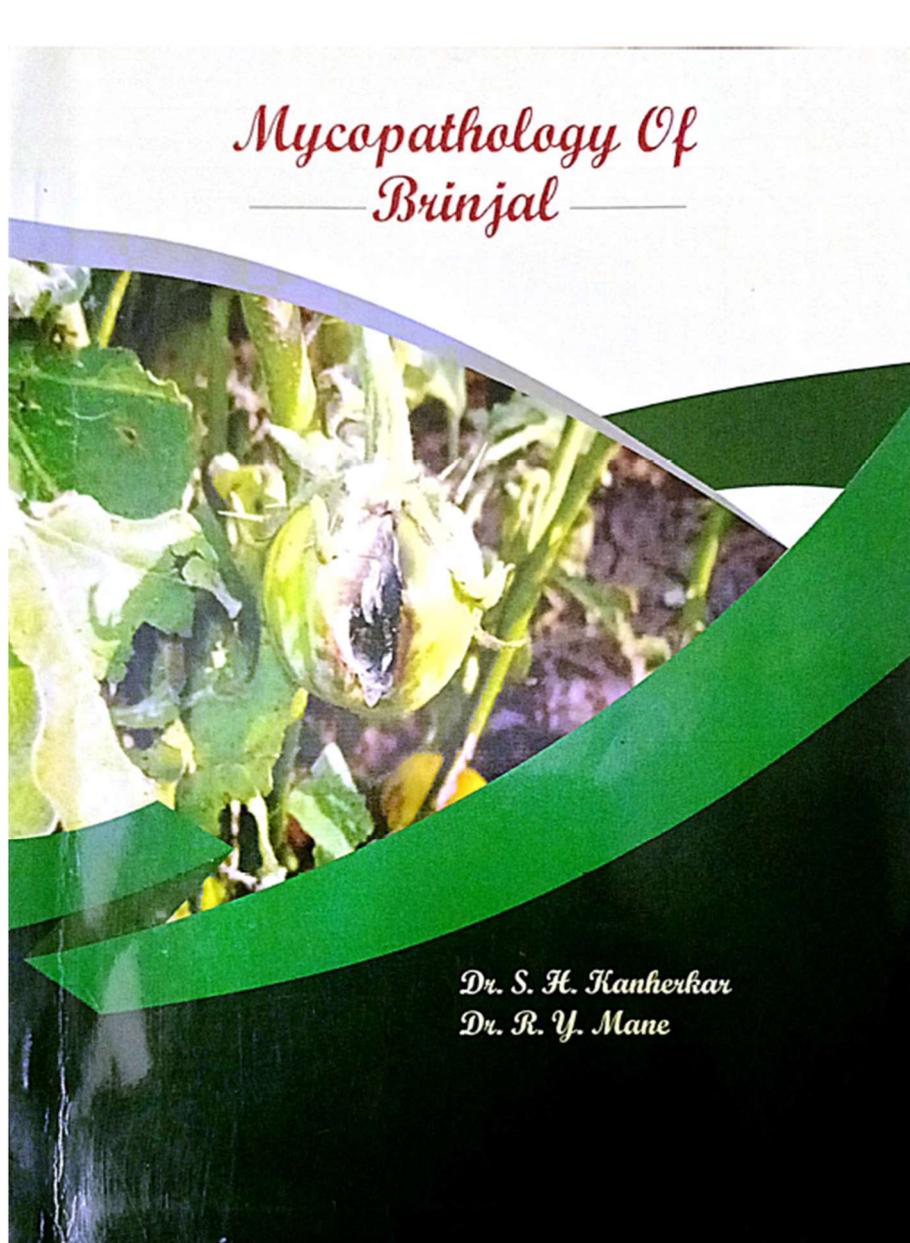
to watch prices on mandis and overseas markets, satisfying themselves that they are getting an honest price. In 35,000 villages across 10 states, e-choupals help up to four million farmers growing soybeans, coffee, wheat, rice and pulses. Yet the profits of the ITC are so modest that competitors haven't rushed to repeat it. In contract farming, the same would be true.

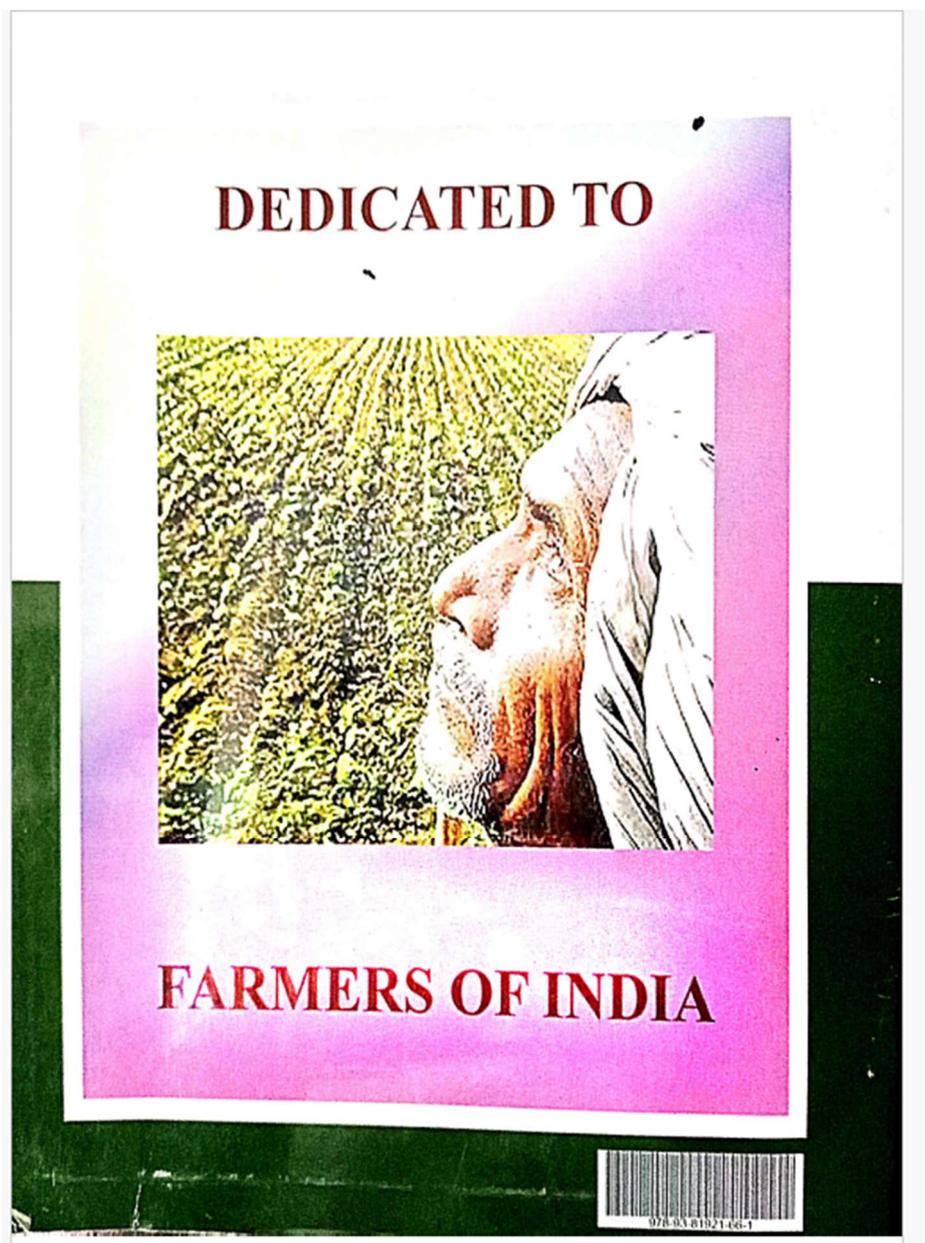
Additionally, contract farming would enable small farmers to reap economies of scale by community farming. The purchasing companies will have a strong incentive to provide the only new technologies and farming practices to farmers, something that government extension services have didn't do miserably. Decades ago, the Essential Commodities Act was enacted to prevent hoarding. For traders, states could decree stock limits and stop them from moving goods across states. It's affected farmers operational, too. They weren't safe if the prices of potatoes or onions dropped, but when prices increased, they were prevented from reaping high profits. When prices increase, the amendment to this Act would help farmers benefit.

Conclusion

Some politicians claim the solution is government purchase of all farm produce at a high price. Global experience shows, however, that if the government guaranteed price is above international levels, this might cause a surplus that domestic or foreign demand isn't present. High farm support prices were employed by the Union, which produced mountains of unsold meat and butter and lakes of milk, which were eventually sold to the Soviet Union at a huge loss. The EU has now shifted mainly to direct farmers' income support. With Telangana's Rythu Bandhu scheme (Rs. 10,000.00 per acre) and Modi's PM- Kisan scheme (Rs. 6,000.00 per acre), India is occupation a uniform direction, the simplest is Odisha's KALIYA, which not only provides landowners but also tenants and shareholders with cash transfers (Rs. 10,000.00 per acre). Rs. 12,500.00 to landless households to start out poultry, goat-rearing and fisheries; Rs. 25,000.00 over five years to urge inputs for small and marginal farmers; and insurance benefits. In short, within the meantime, farmers need freedom to sell, move out of farming, and cash support instead of high prices and thus the new farm act will help the Indian farmers.

Mycopathology Of Brinjal

Authors

Dr. S. H. Kanherkar

M.Sc., Ph.D.

Associate Professor in Botany

Yashwantrao Chavan Arts and Science
Mahavidyalaya, Mangrulpir Dist. Washim (M.S.)

Dr. R. Y. Mane

M.Sc., Ph.D.

Assistant Professor in Botany

Shri. Vyankatesh Arts, Commerce and Science College
Deulgaon Raja, Dist. Buldana (M.S.)

Editor

Dr. Kiran More

Assistant Professor in Botany

Yashwantrao Chavan Arts and Science
Mahavidyalaya, Mangrulpir Dist. Washim (M.S.)

ISBN Publisher

Sadhna Publication, Parbhani

@ All rights reserved to authors

ISBN : 978-93-81921-59-3

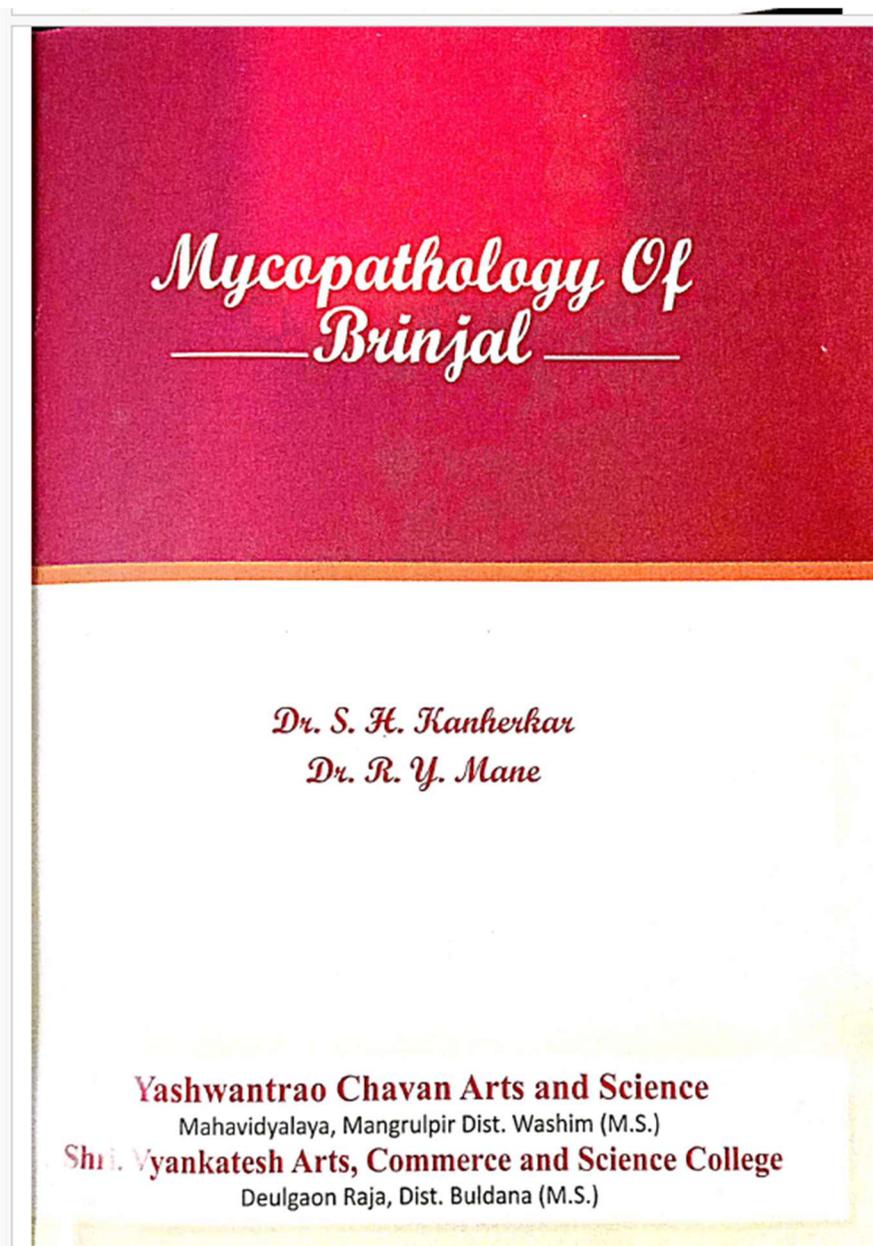

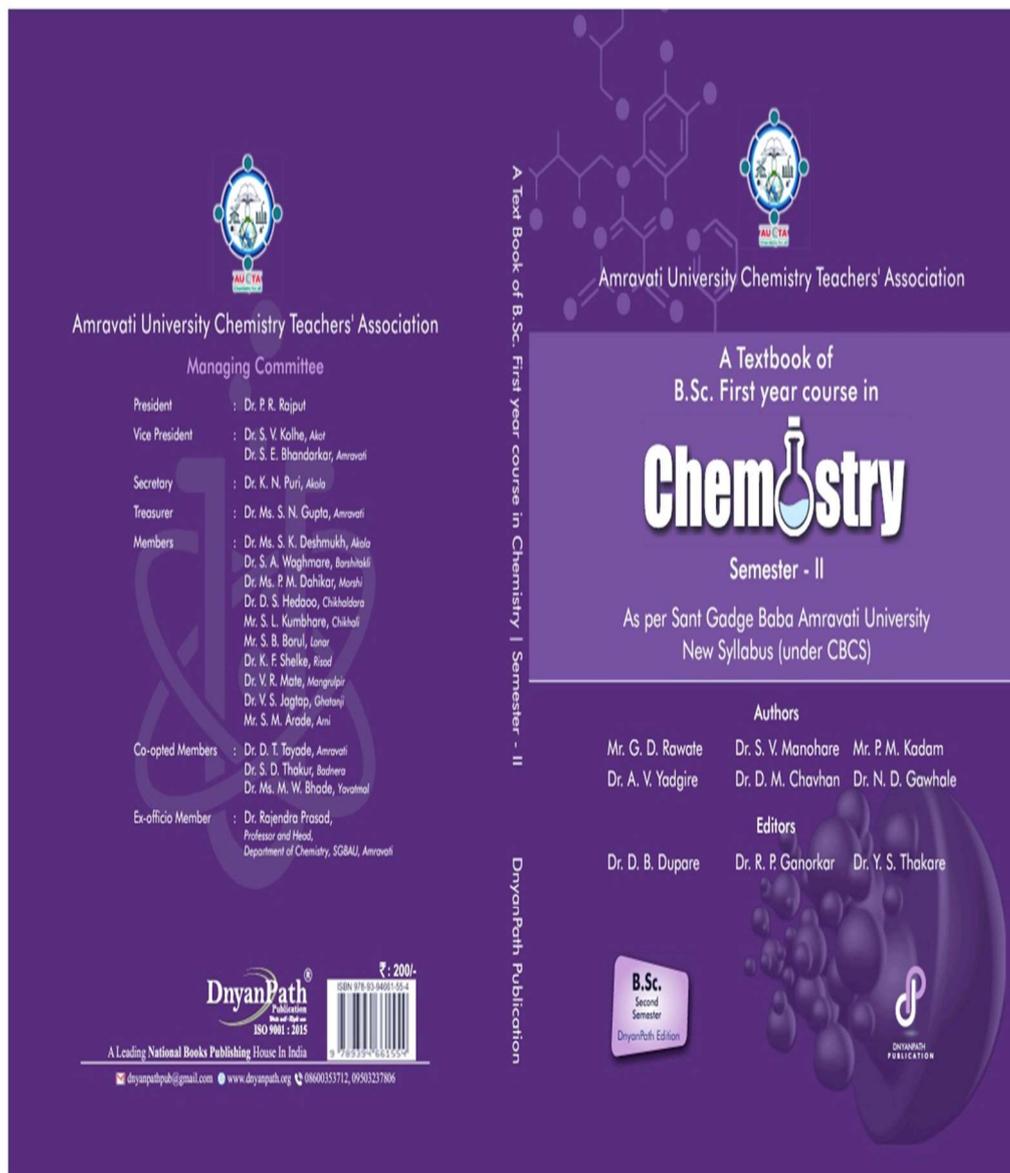
Printed by

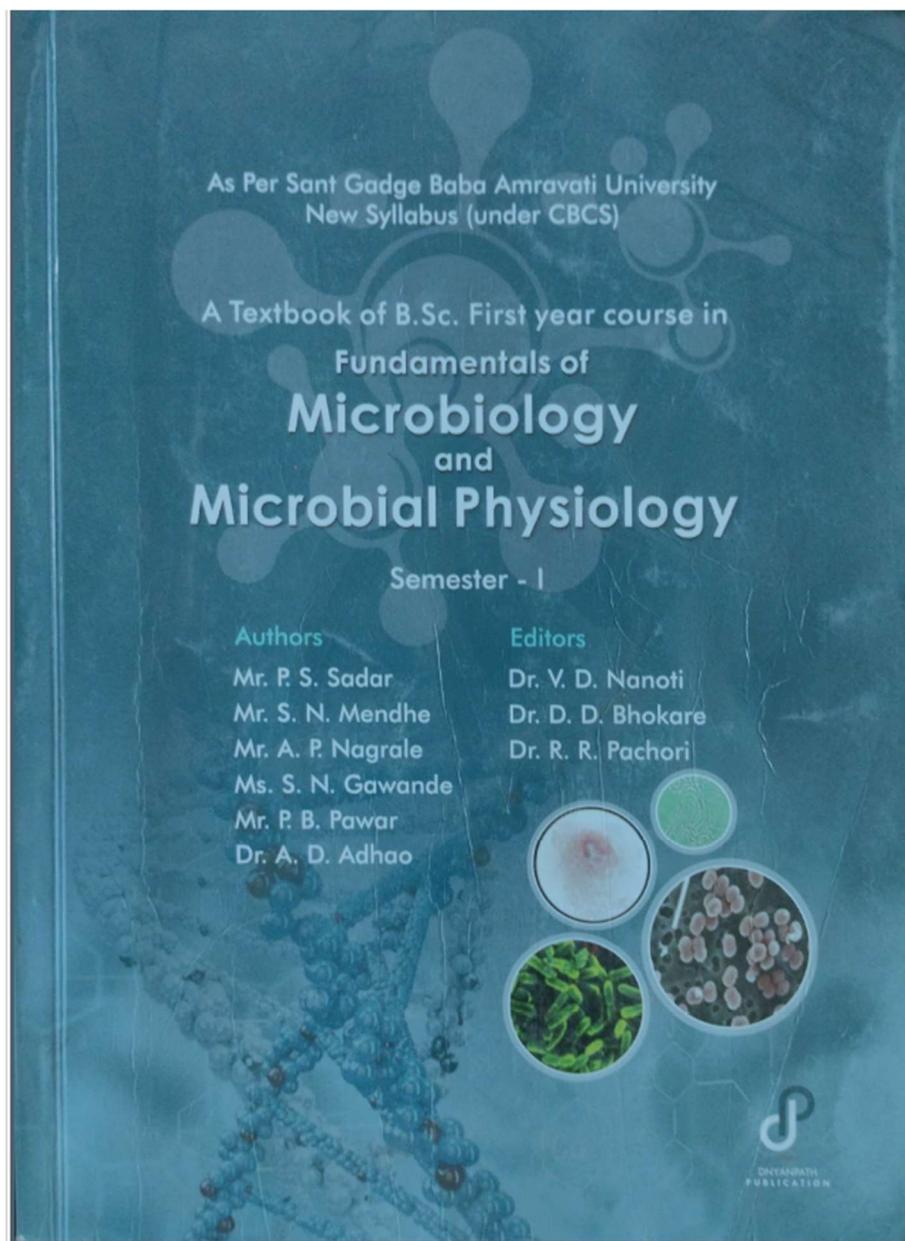
Vaishnavi Printers, Parbhani

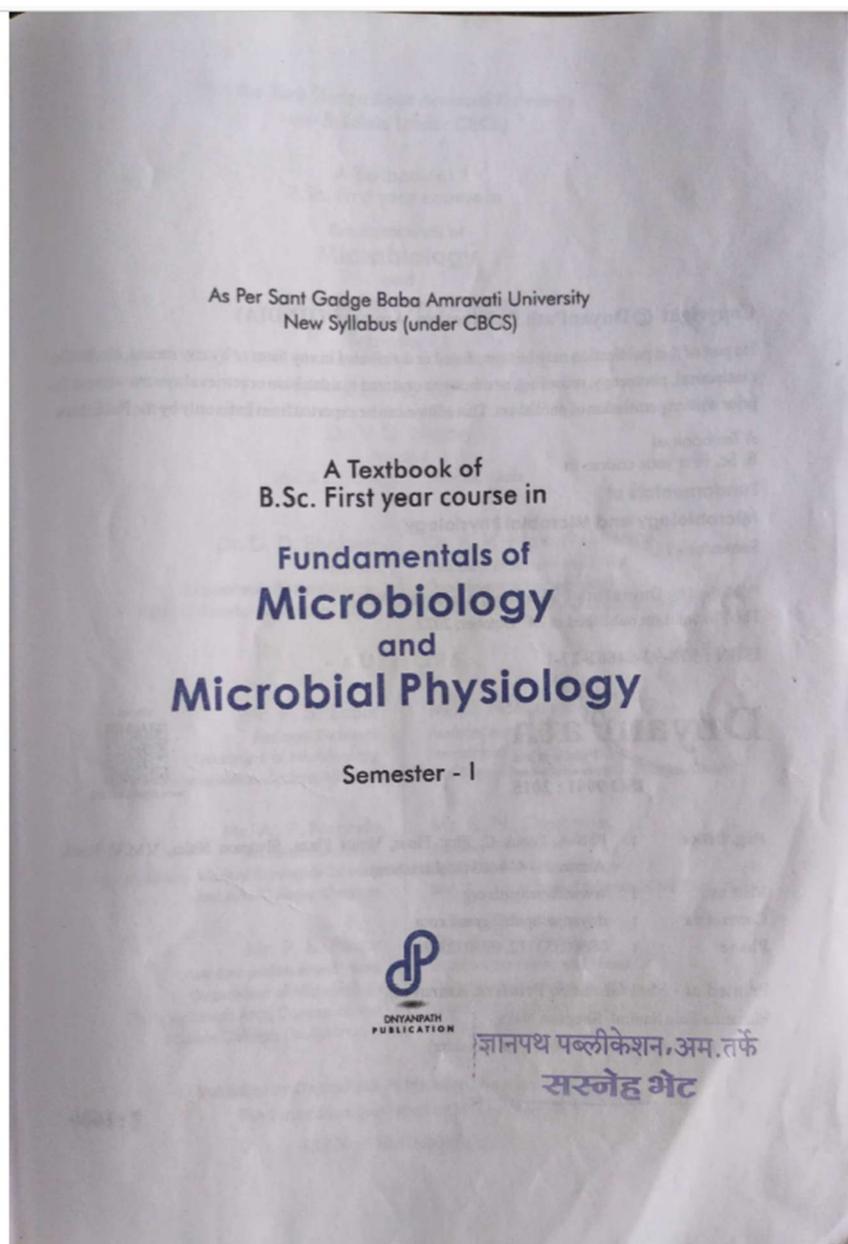
Mob. 8888727552

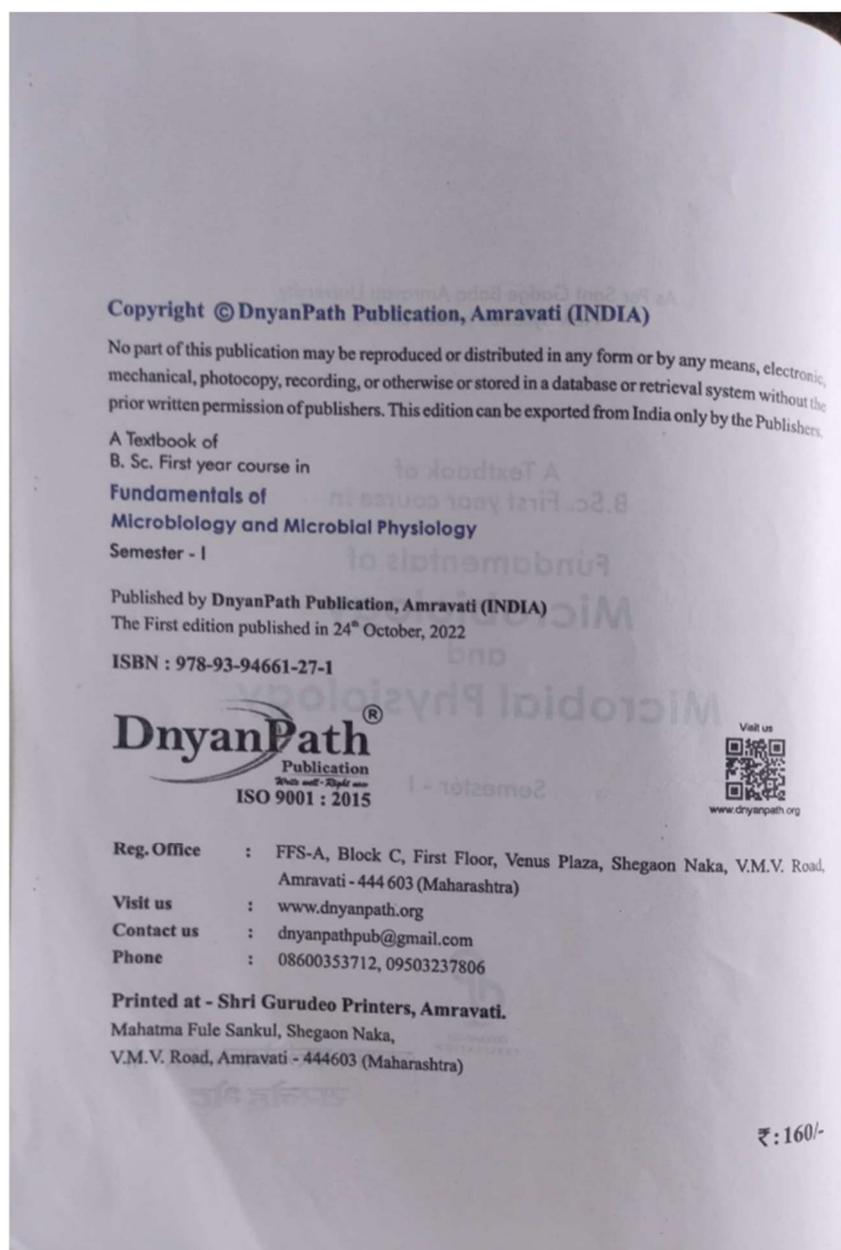

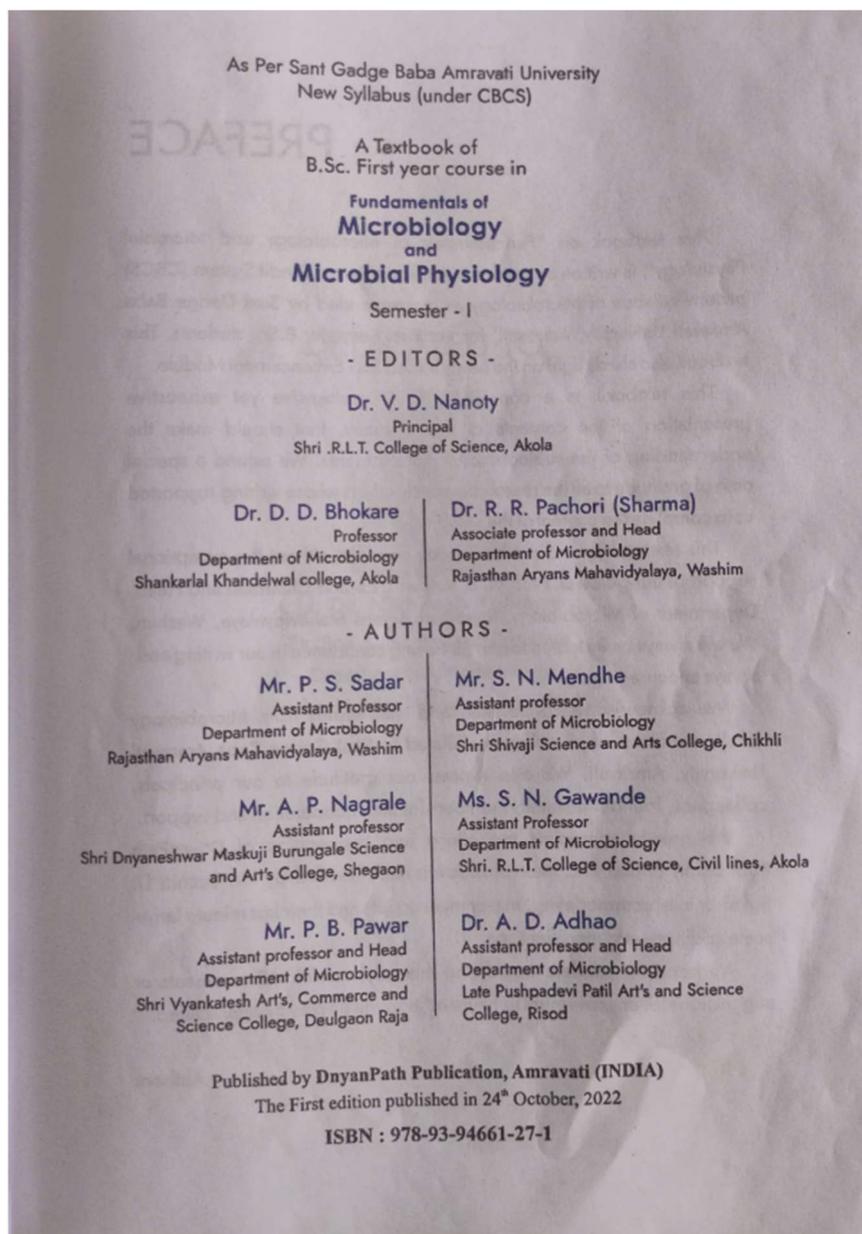

- About Editors -

Dr. V. D. Nanoty
M.Sc, Ph.D
Principal, Shri. R.C.T. College of Science,
Alola
Teaching Experience 35 years
Research Experience 35 years

Dr. R. R. Pachori (Sharma)
M.Sc., SET, Ph.D
Associate professor and Head, Department of Microbiology,
Rajasthan Aryana Mahavidyalaya, Washem
Teaching experience 15 years
Research experience 15 years

- About Authors -

Mr. P. S. Sador
M.Sc., M.Phil
Assistant Professor, Department of Microbiology
R.A.College, Washem
Teaching experience 17 Years
Research experience 14 Years

Mr. S. N. Mendhe
M. Sc. NET
Assistant professor, Department of Microbiology
Shri Shrihari Science and Arts College, Chikali
Teaching experience 11 years
Research experience 8 years

Mr. A. P. Nagrale
M.Sc. NET
Assistant professor
Shri Dnyaneshwar Maskuji Burungate Science
and Arts College, Jhogaon
Teaching experience 10 years
Research experience 8 years

Ms. S. N. Gawande
M.Sc. NET
Assistant Professor
Department of Microbiology
Shri. R.L.T. College of Science, Civil lines, Alola
Teaching Experience 5 years
Research Experience 3 years

Mr. P. B. Pawar
M.Sc. CSIR-NET, JRF, SET & ICAR-NET
Assistant professor and Head,
Department of Microbiology,
Shri Vyankatesh Arts, Commerce and
Science College, Dougaon Raja
Teaching experience 3 years
Research experience 8 years

Dr. A. D. Adhao
M.Sc., Ph.D
Assistant professor and Head
Department of Microbiology
Late Pushpadivi Patil Arts and Science
College, Bhood
Teaching experience 10 years
Research experience 10 years

Sant Gadge Baba Amravati University New Syllabus (under CBCS) Semester wise
Microbiology Textbook and Practical books available

DnyanPath[®]
Publication
Since 1982
ISO 9001 : 2015

A Leading National Books Publishing House In India

₹ : 160/-

ISBN 978-93-94661-27-1

dnyanpathpub@gmail.com
 www.dnyanpath.org
 08600353712, 09503237806

स्वातंत्र्योत्तर भारतातील
स्त्री- पुरुष समतामूलक समाज रचना
(स्थिती, गती आणि आम्ही)

संपादक
डॉ. प्रतिभा टावरी
डॉ. संगीता भांगडिया (मालानी)

आधार पब्लिकेशन्स, अमरावती .

स्वातंत्र्योत्तर भारतातील

स्त्री- पुरुष समतामूलक समाज रचना

(स्थिती, गती आणि आम्ही)

■ डॉ. प्रतिभा टावरी

डॉ. संगीता भांगडिया मालानी

■ प्रथम आवृत्ती – दि. ८ मार्च २०२२

© प्रकाशक व संपादक

■ प्रकाशक

आधार पब्लिकेशन, अमरावती.

हनुमान मंदिराजवळ, पाठ्यपुस्तक मंडळा समोर,

वि.म.वि.कॉलेज मागे, अमरावती

मो. ९५९५५६०२७८

email- aadharpublication@gmail.com

■ मुखपृष्ठ संकल्पना

विलास पवार

सरिता ग्राफिक्स, अमरावती

■ अक्षरजुळवणी

सरिता ग्राफिक्स,

कठोरा रोड, अमरावती

■ Price : 400/-

ISBN- 978-93-91305-53-6

सुचना:- सदर अंकामध्ये प्रकाशित झालेल्या लेखास, संपादक, प्रकाशक, मालक, मुद्रक जबाबदार राहणार नाही. या अंकामध्ये प्रकाशित झालेले लेख लेखकाचे त्यांचे वैयक्तिक मत आहे.

अनुक्रमणिका

अ. क्र.	लेख	लेखक	पु.क्र.
1	स्त्री-पुरुष समानता आणि भारतातील स्त्रीवादी चळवळ	डॉ. अनंत मदन आवटी	1
2	स्त्री-पुरुष समानता आणि भारतीय शिक्षण	डॉ. अलका अनिल मानकर	22
3	स्त्री-पुरुष समानता आणि भारतीय नागरिक: कर्तव्य व जबाबदारी	प्रा. डॉ. दिनकर संतुकराव कळवे,	26
4	भारतातील महिला : एक दृष्टिक्षेप	डॉ. लिलाधर खरपुरिये	33
5	स्त्री-पुरुष समानता आणि भारतीय संविधान : तत्व आणि व्यवहार	सहयोगी प्रा. डॉ. प्रियंवदा टोकेकर	39
6	भारतीय संविधानातील स्त्री-पुरुष समता, तरतुदी व सद्यस्थिती	प्रा.डॉ.रमेश इंगोले	46
7	स्त्री-पुरुष समानता आणि भारतीय संविधान': एक चिकित्सक अध्ययन	डॉ. सुभाष दौलतराव उपाते	54
8	महिला साक्षरता एवं सशक्तीकरण	डॉ. विभा देशपांडे (चौवे)	61
9	स्त्री-पुरुष समानता - महिलांवरील अत्याचारात वाढ	प्रा. डॉ. विनोद गायकवाड	66
10	लैंगिक समानता आणि व्यवसाय संधि	प्रा.डॉ.नीता नंदलाल तिवारी	72
11	भारतीय समाजातील स्त्री-पुरुष समता आणि स्थिती	प्रा. डॉ. प्रिया भा. बोचे	78
12	स्त्री पुरुष समानता आणि मराठी कविता काही निरीक्षणे	प्रा.रेखा दिगांबर अडाव	82

स्वातंत्र्येतर भारतातील स्त्री-पुरुष समतासंबंधी संशोधन रचना (मिळी, सी आणि बन्दी)
स्त्री-पुरुष समानता आणि भारतातील स्त्रीवादी चळवळ
 डॉ. अनंत मदन आवटी,
 महामोक्षी प्राध्यापक आणि प्रमुख, राज्यशास्त्र विभाग, सी जंक्शन महाविद्यालय,
 देऊळगाव राजा, जि. बुलडाचा.

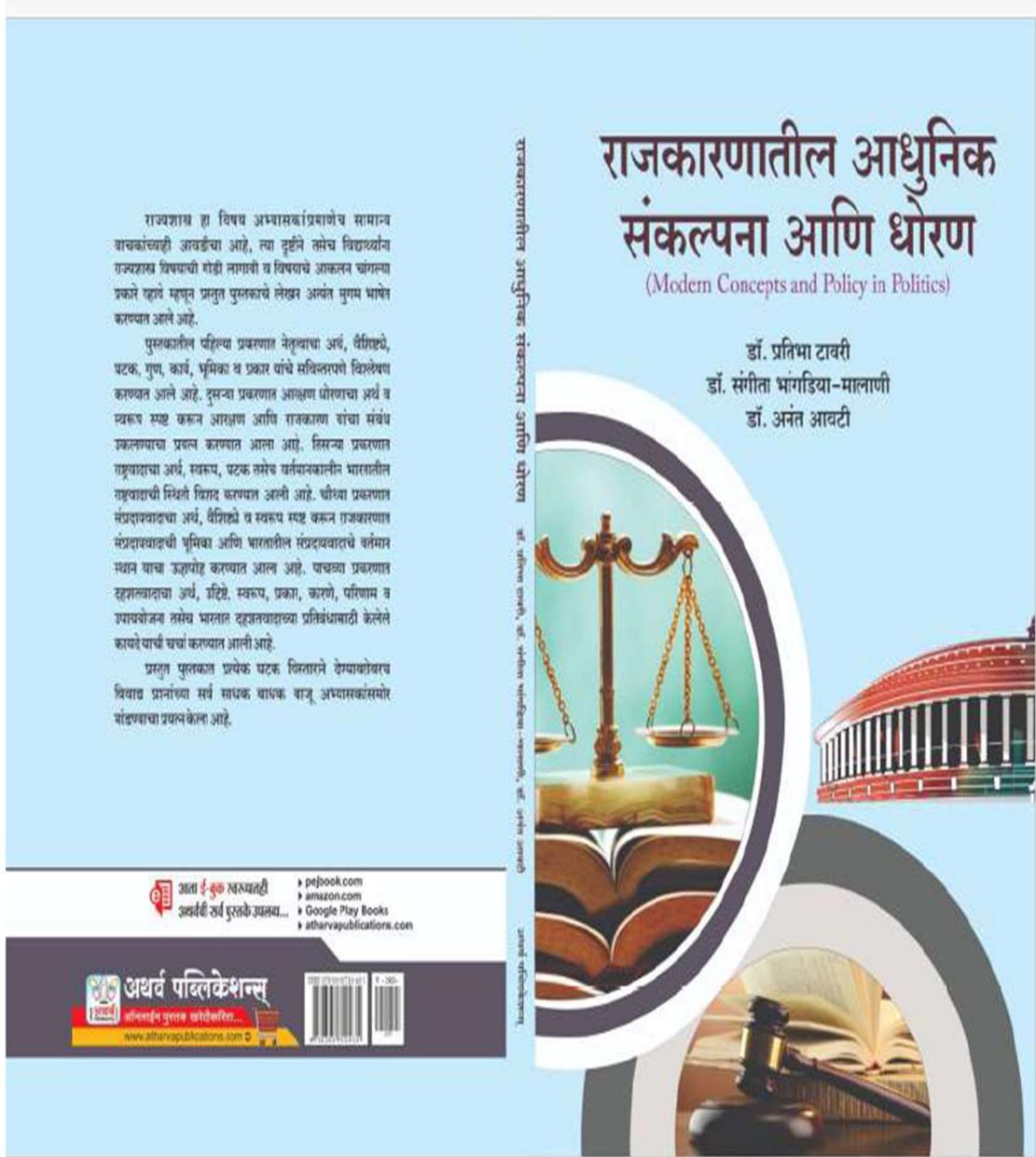
सारांश

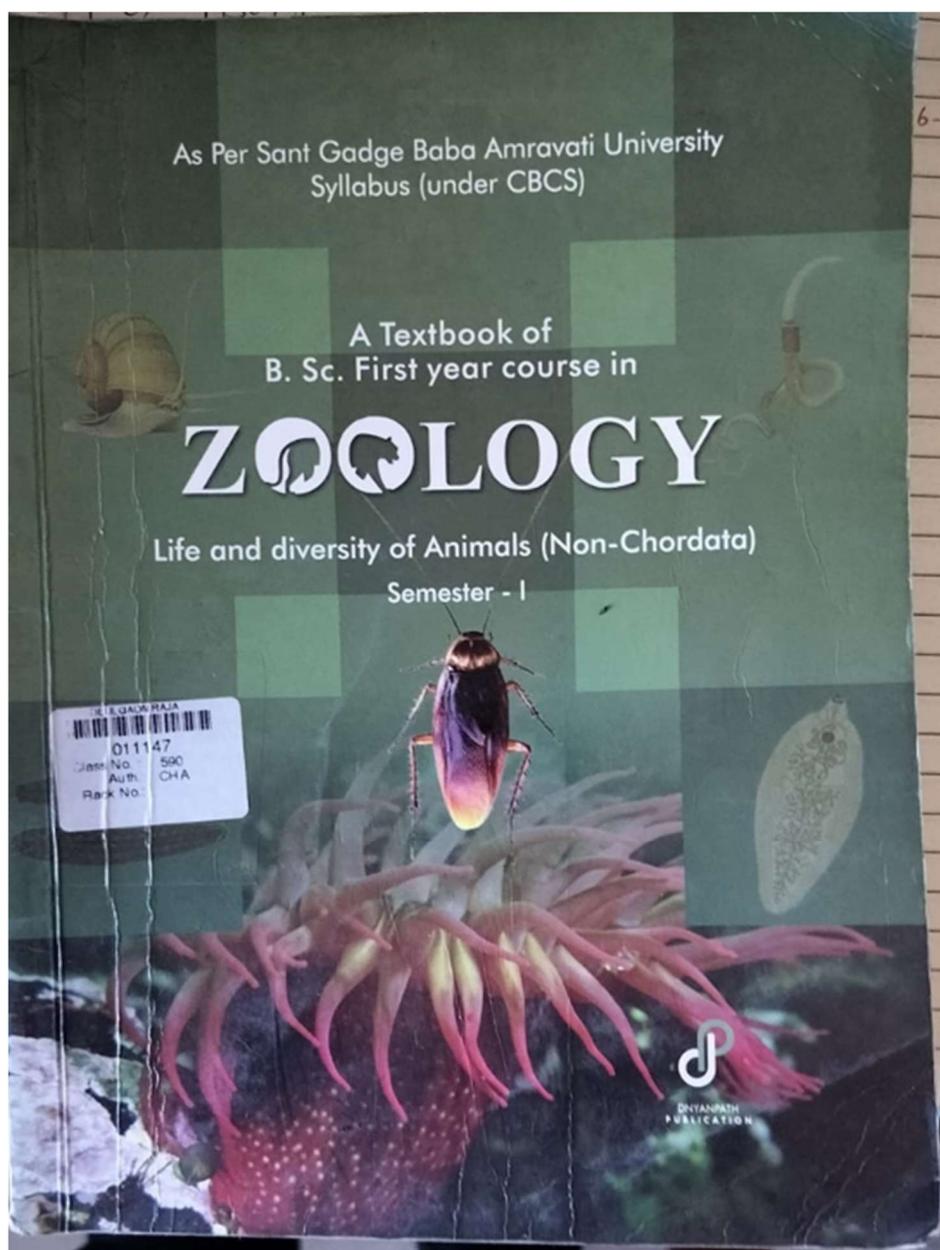
भारतातील स्त्री मुक्ती चळवळ संयुक्त राष्ट्रसंघाने जाहीर केलेल्या स्त्री समतासंबंधीच्या १९७५ पासून सुरू झाली असे म्हळण्या जाते. वास्तविक आपल्या चळवळीचा इतिहास जुना आहे. एरोपिशाच्या शतकात भारतात सुधारणेच्या कळातच स्त्री-मुक्ती चळवळीची सुरुवात झाली. स्त्री मुक्ती चळवळीची सुरुवातीची मुळे पुरुषांच्याच हाती होती, परंतु पुढे शिवांनी ही आपल्या हाती घेतली. समाजाच्या प्रवाहाविरोध वाटून काही स्त्रीवादी शिवांनी स्त्रीमुक्ती चळवळीचे स्वरू केले. भारतीय स्वातंत्र्यलढ्याच्या इतिहासाचे अध्ययन केले असता, असे आढळून येते की, सन १८५७ च्या स्वातंत्र्यसंग्रामापासून ते १९४७ च्या भारत छोडो चळवळीच्या स्वातंत्र्य लढ्याच्या आंदोलनात शिवांचे अमूल्य व सक्रिय योगदान होते (सिंह, २००८:१५). सत्यशोधक चळवळ, आत्मसन्मान चळवळ, दलित चळवळ, आदिवासी चळवळ, शेतकरी चळवळ, साम्यवादी चळवळ, कामगार चळवळ, महागाईविरोधी आंदोलन, आणीबाणीविरोधी लढा चिपको आंदोलन, नर्मदा बचाव आंदोलन, हिंसाचार व भोपणाविरुद्ध चळवळ, स्त्री भ्रूज हत्ये विरोधी चळवळ अशा विविध चळवळी आणि आंदोलनात महिलांचा सहभाग होता.

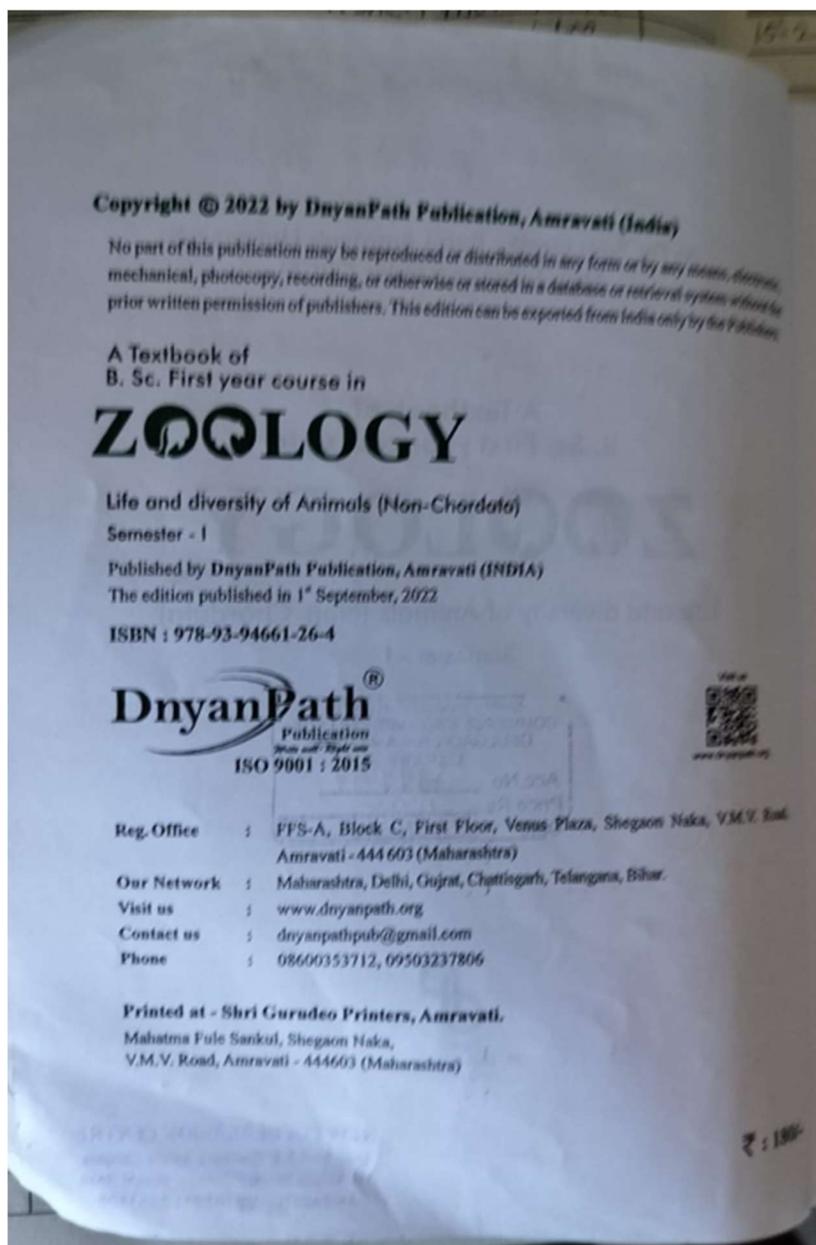
Keywords :- चळवळ, स्त्री मुक्ती, सत्यशोधक चळवळ, आत्मसन्मान चळवळ, दलित चळवळ, आदिवासी चळवळ, शेतकरी चळवळ, साम्यवादी चळवळ, कामगार चळवळ, महागाईविरोधी आंदोलन, आणीबाणीविरोधी लढा, पर्यावरणवादी

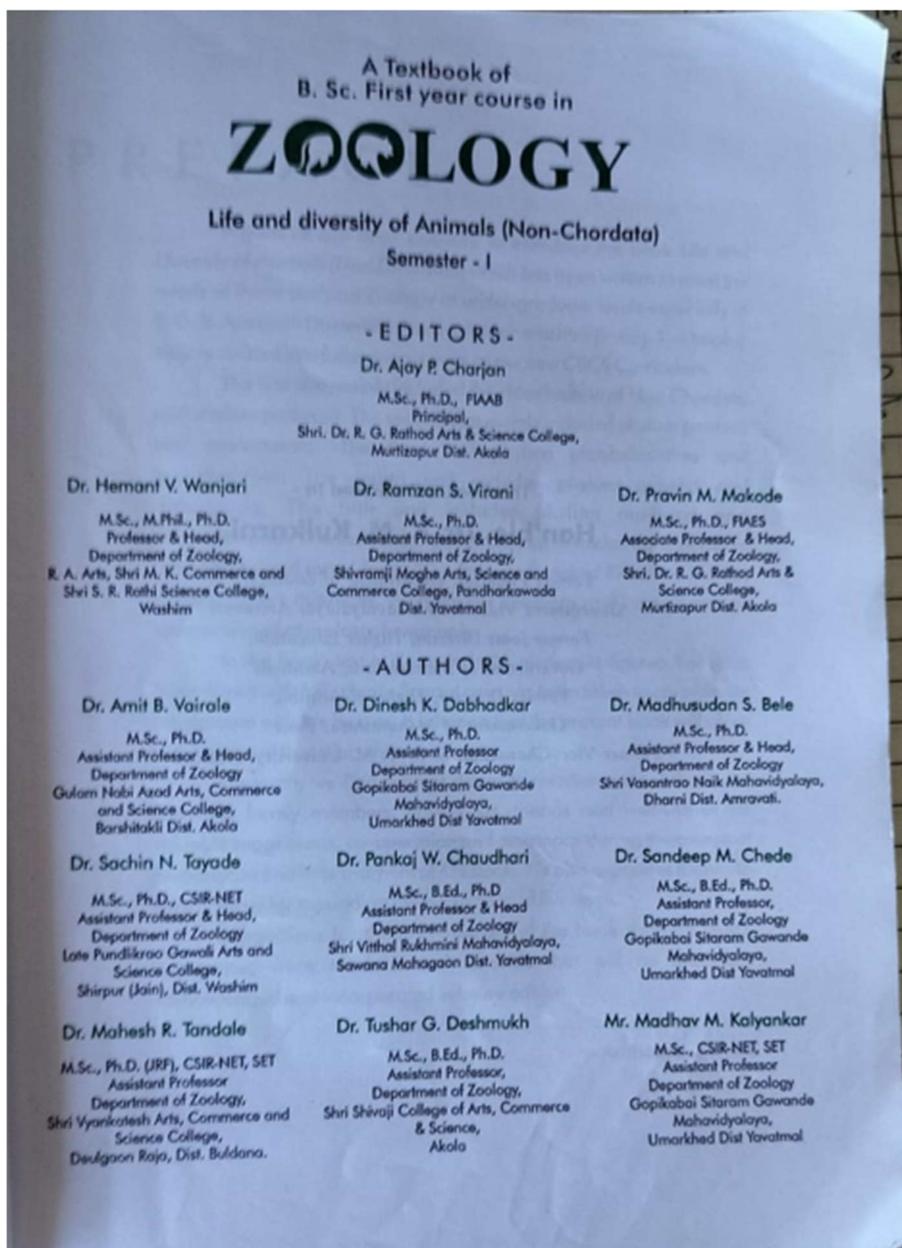
1

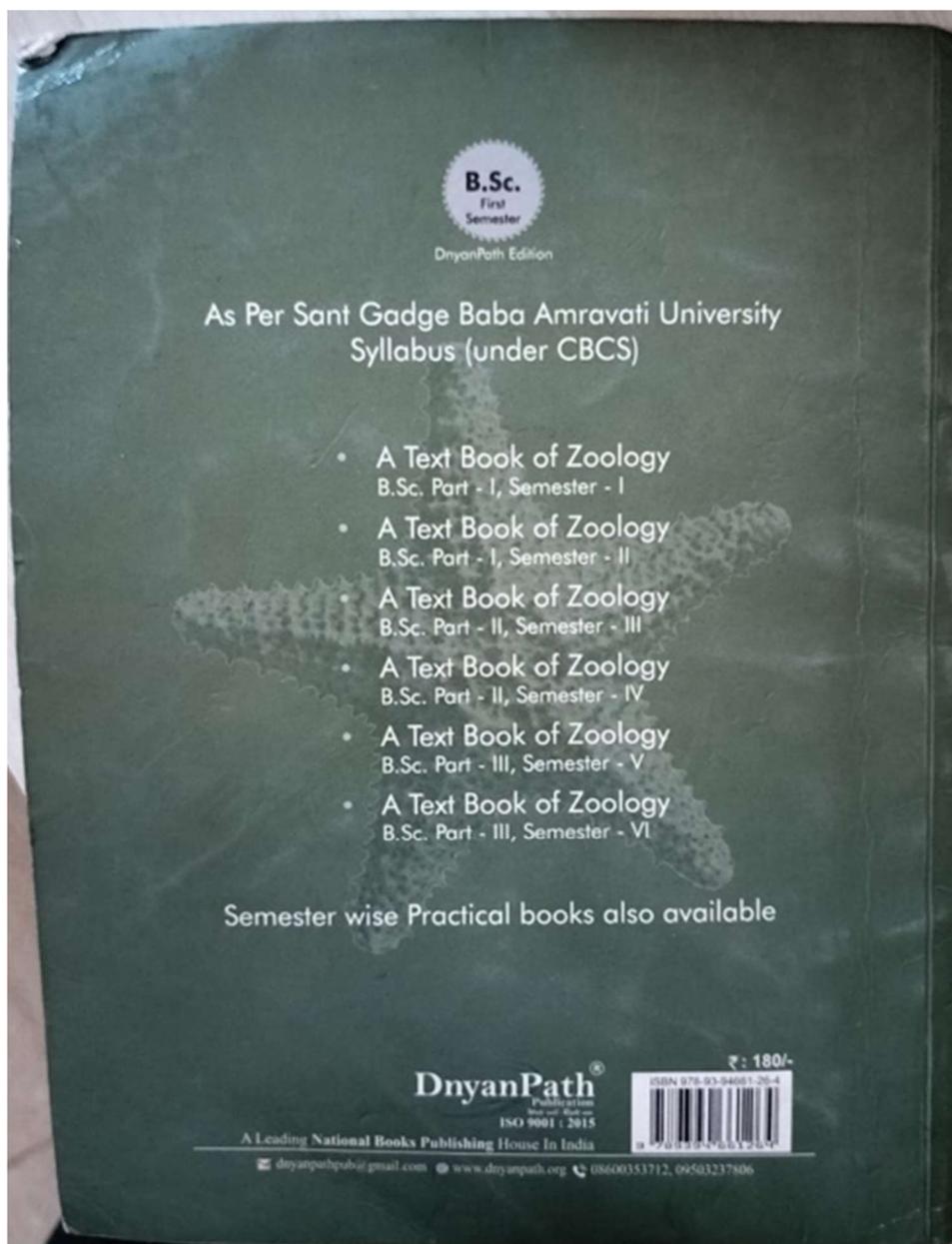

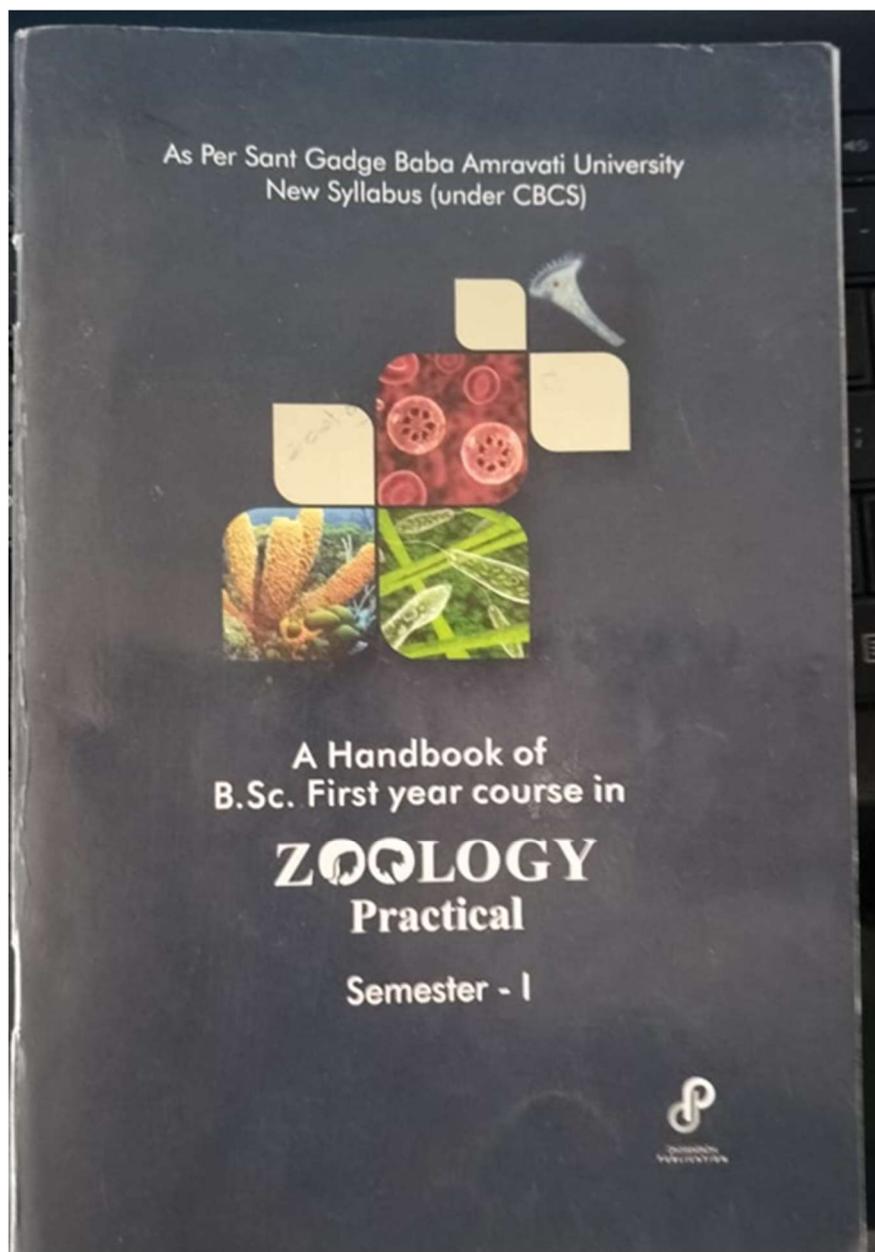

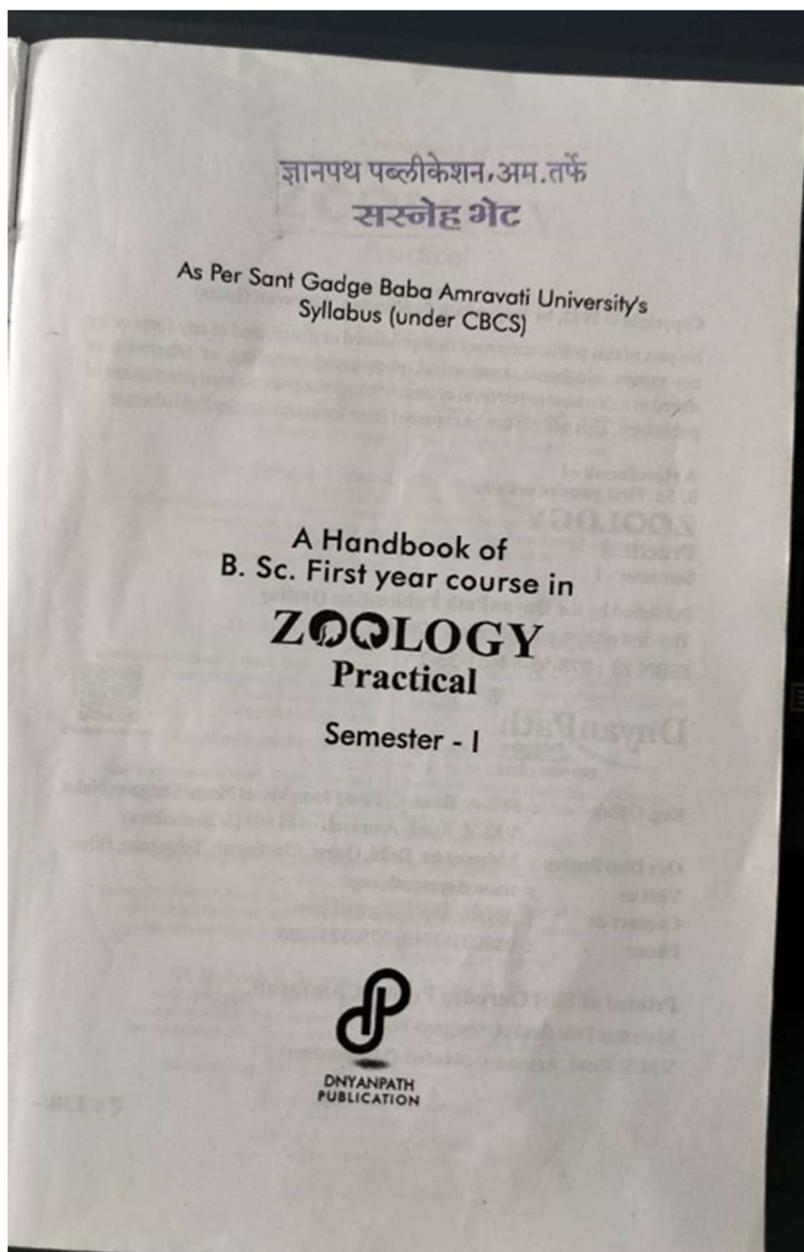

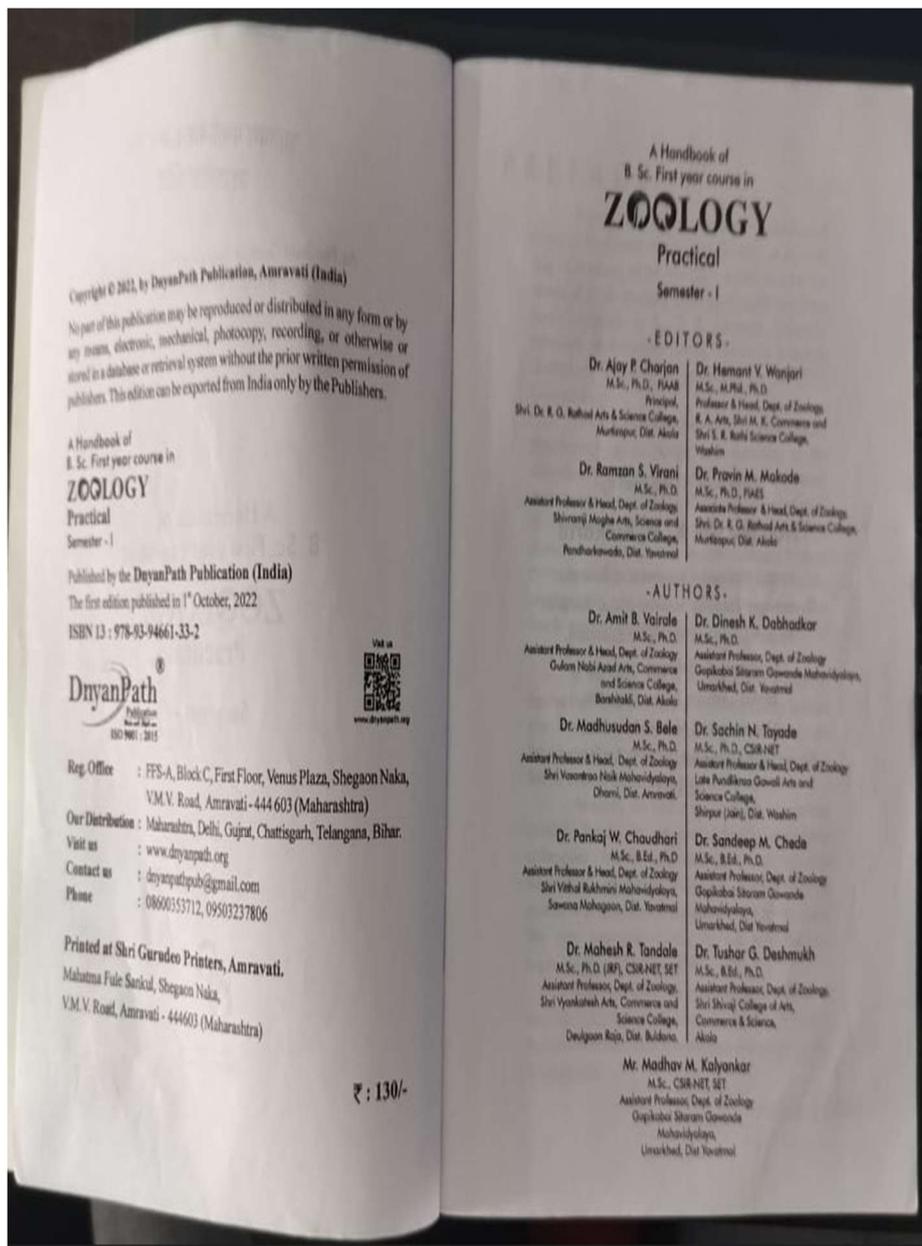

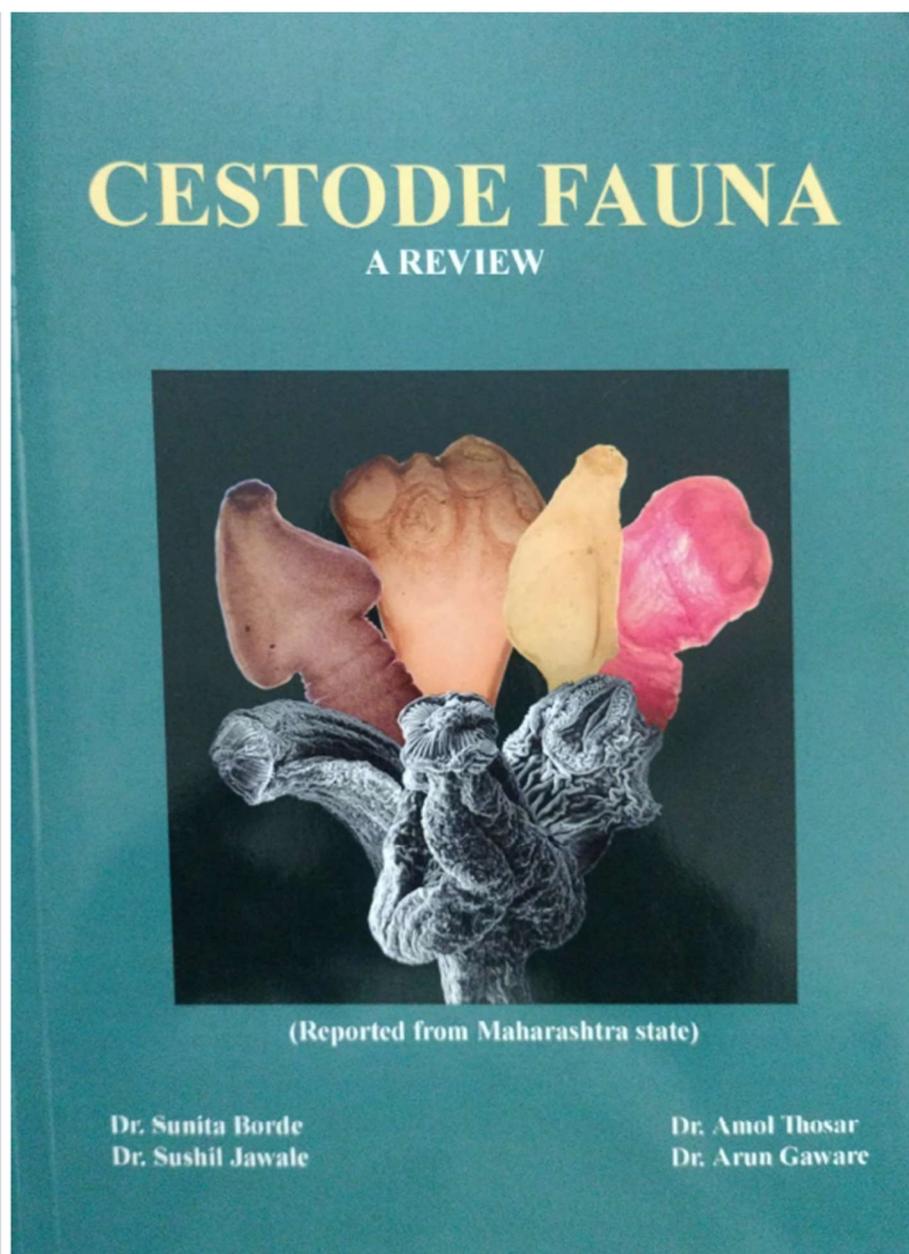

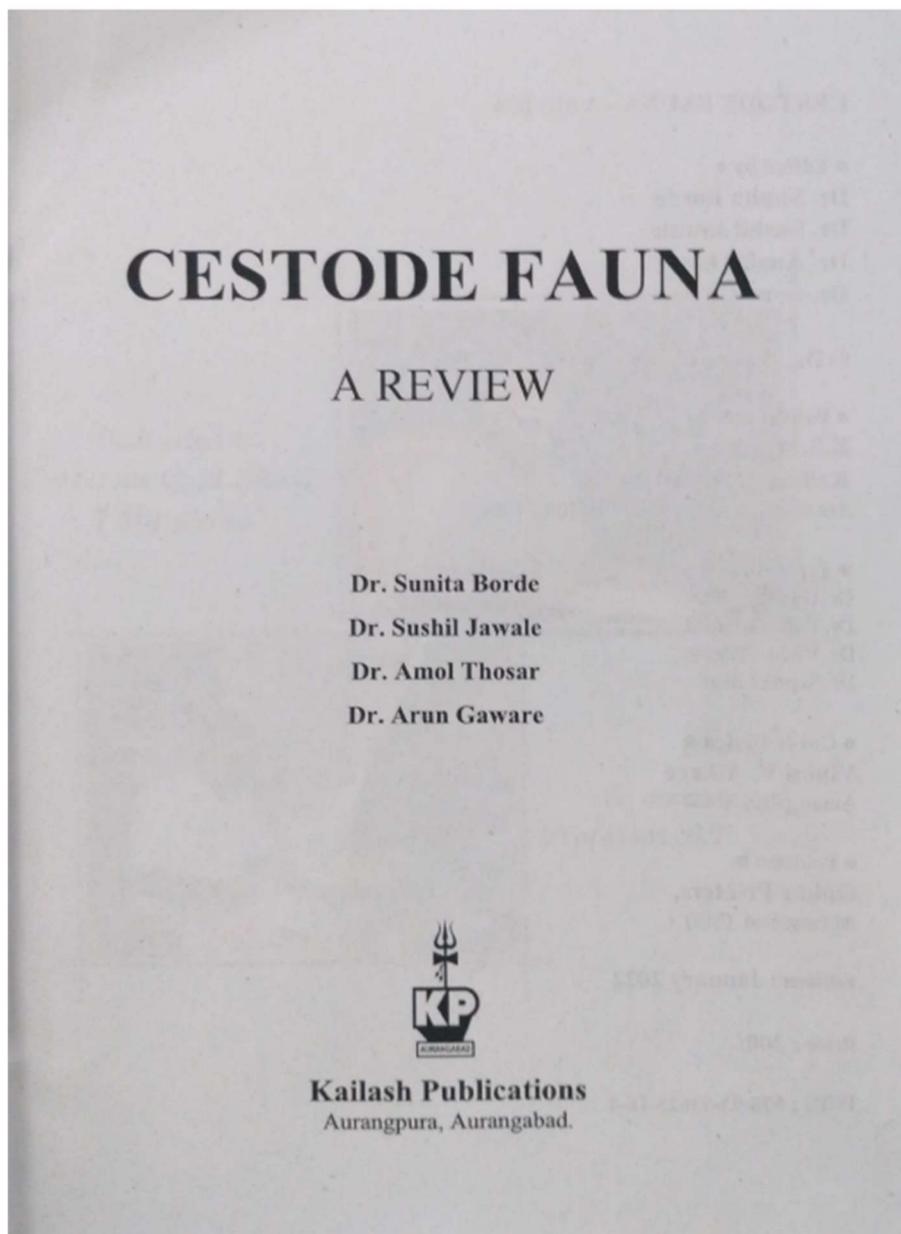

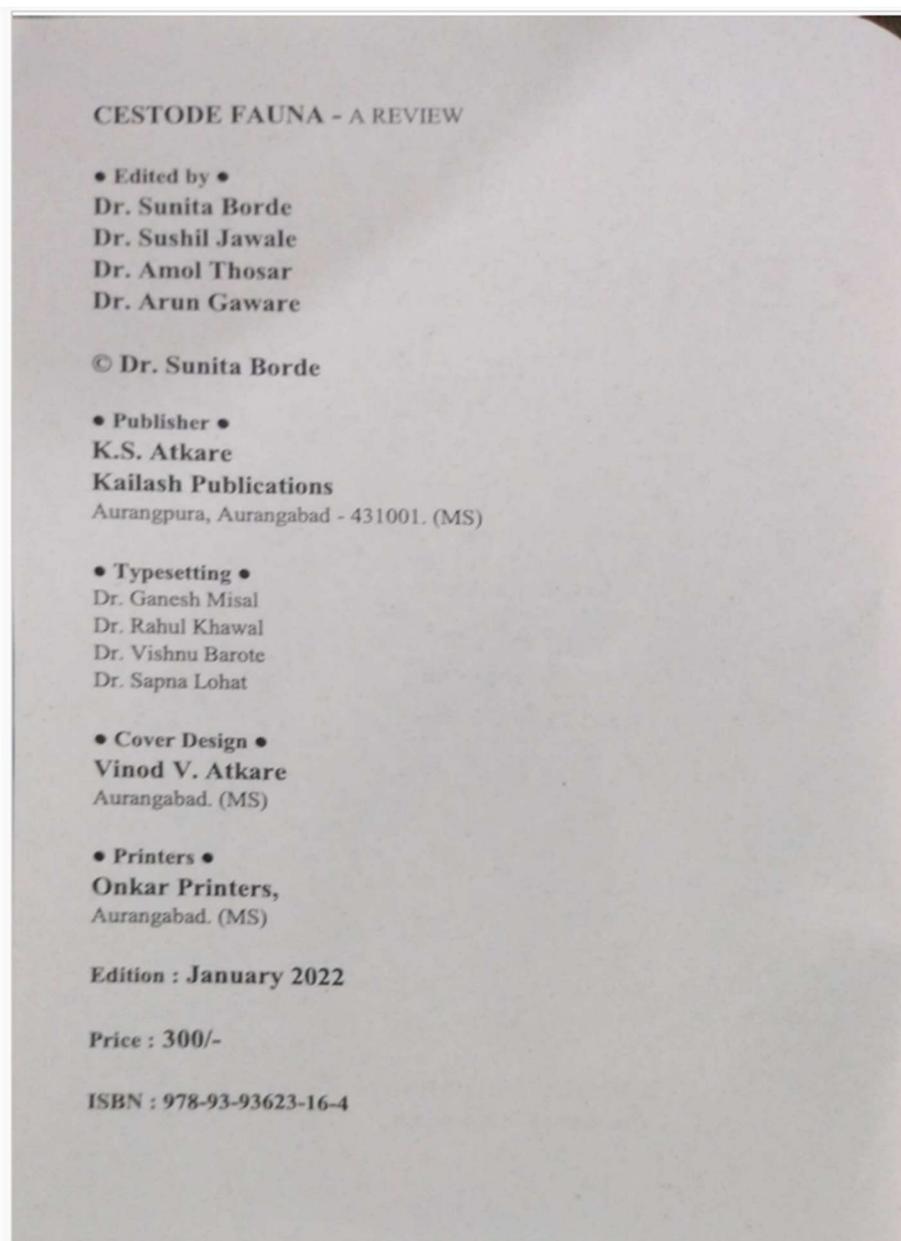

Contents

Sr. No.	Chapter	Page No.
1	Introduction	1
2	General morphological account of cestodes of vertebrates	3
3	Classification of cestodes	6
I	Morphometric taxonomy Part A Cestodaria (Cestodes of fishes) Part B Eucestoda (Cestodes of Fishes, Amphibians, Reptiles, Birds and Mammals.)	10
II	Molecular taxonomy Part A Cestodaria (Cestodes of fishes) Part B Eucestoda (Cestodes of Fishes, Birds and Mammals.)	157
III	Scanning electron microscopy (SEM)	198
4	Systematics of vertebrate host with respect to their parasites	203
5	Bibliography	206

Cestode Fauna / V

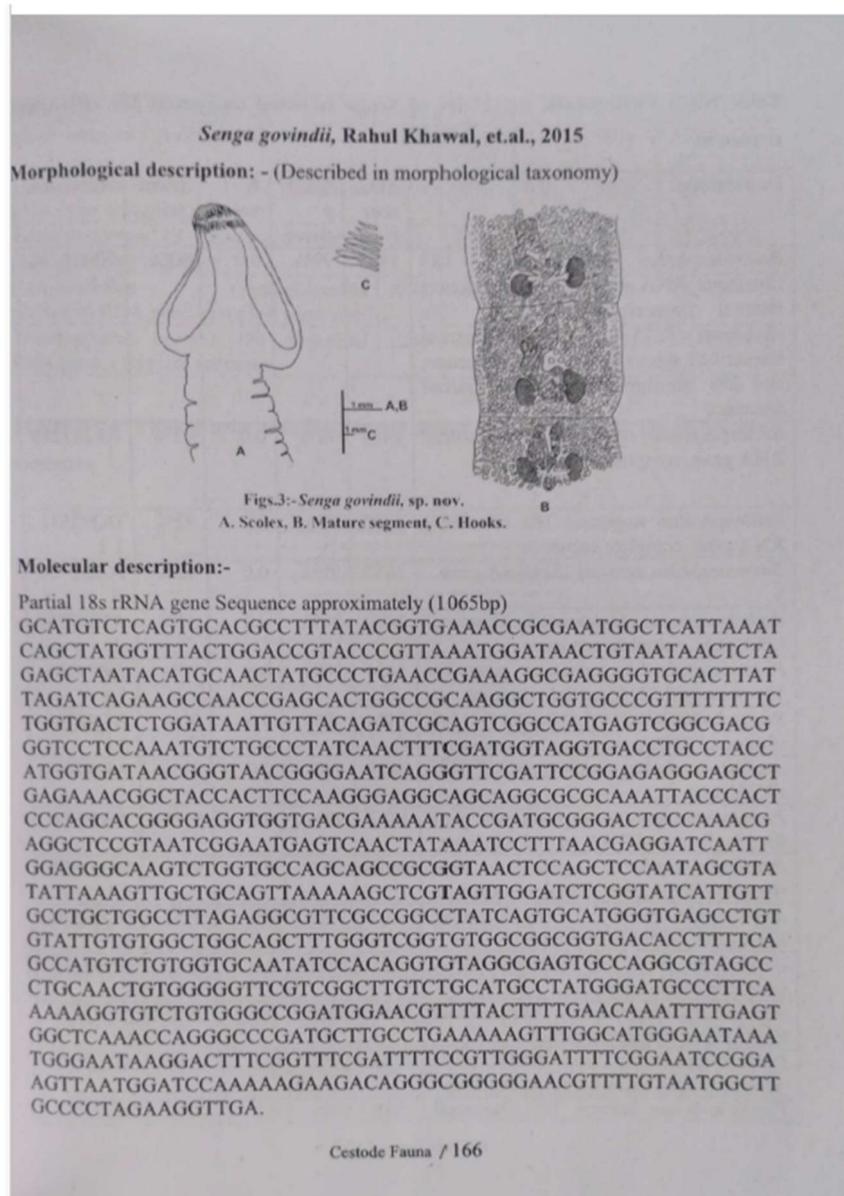
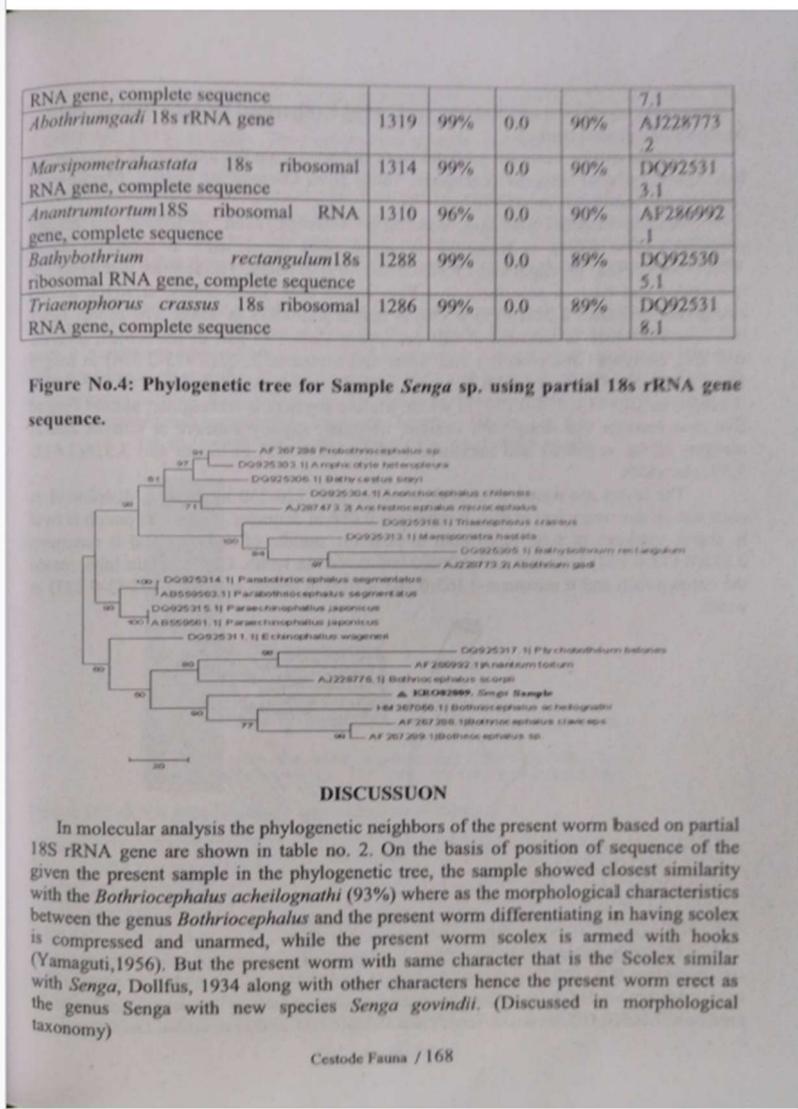

Table No.2: Phylogenetic neighbors of *Senga* sp. based on partial 18s rRNA gene sequence.

Description	Max score	Query cover	E value	Ident	Accession
<i>Bothriocephalus acheilognathi</i> 18S ribosomal RNA gene, partial sequence; internal transcribed spacer 1, 5.8S ribosomal RNA gene, and internal transcribed spacer 2, complete sequence; and 28S ribosomal RNA gene, partial sequence	1495	99%	0.0	93%	HM367066.1
<i>Bothriocephalus</i> sp. KBD1 18s ribosomal RNA gene, complete sequence.	1489	98%	0.0	93%	AF267289.1
<i>Echinophallus wagneri</i> 18s ribosomal RNA gene, complete sequence	1463	99%	0.0	92%	DQ925311.1
<i>Bothriocephalus sscorpii</i> 18s rRNA gene	1452	99%	0.0	92%	AJ228776.1
<i>Bothriocephalus claviceps</i> 18s ribosomal RNA gene, complete sequence	1450	97%	0.0	92%	AF267288.1
<i>Paraechinophallus japonicus</i> gene for 18s ribosomal RNA, partial sequence	1424	99%	0.0	92%	AB559561.1
<i>Paraechinophallus japonicus</i> 18s ribosomal RNA gene, complete sequence	1424	99%	0.0	92%	DQ925315.1
<i>Anchistrocephalus microcephalus</i> 18s rRNA gene	1413	99%	0.0	91%	AJ287473.2
<i>Parabothriocephalus segmentatus</i> gene for 18s ribosomal RNA, partial sequence	1402	99%	0.0	91%	AB559563.1
<i>Parabothriocephalus segmentatus</i> 18s ribosomal RNA gene, complete sequence	1402	99%	0.0	91%	DQ925314.1
<i>Amphicotyle heteropleura</i> 18s ribosomal RNA gene, complete sequence	1402	99%	0.0	91%	DQ925303.1
<i>Bathycestus brayi</i> 18s ribosomal RNA gene, complete sequence	1391	99%	0.0	91%	DQ925306.1
<i>Anonchocephalus chilensis</i> 18s ribosomal RNA gene, complete sequence	1386	99%	0.0	91%	DQ925304.1
<i>Probothriocephalus</i> sp. KBD1 18s ribosomal RNA gene, complete sequence	1386	99%	0.0	91%	AF267298.1
<i>Ptychobothrium belones</i> 18s ribosomal	1338	99%	0.0	90%	DQ925311

Cestode Fauna / 167

हिंदवी स्वराज्याच्या उत्पन्नाची साधने व एकूण उत्पन्न (इ. स. 1645–1680)

डॉ. राजेंद्रसिंग हिरासिंग देवरे

इतिहास विभागप्रमुख,

श्री व्यंकटेश कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय,
देऊळगाव राजा, जि. बुलढाणा.

छत्रपती शिवाजी महाराजांनी राज्याचे अथवा देशाचे सार्वभौमत्व मान्य नसलेल्या कालखंडात हिंदवी स्वराज्याची स्थापना करताना राजकोशाचे महत्त्व ओळखले होते, म्हणूनच ते स्वराज्याच्या स्थापनेपासून स्वराज्याचा कोश प्रबळ असावा, यासाठी सतत प्रयत्नरत होते. त्यासाठी त्यांनी वेगवेगळ्या मार्गांचा अवलंब करून स्वराज्याची आर्थिक स्थिती भक्कम केली व त्याआधारे जवळपास सर्व भारत देशावर साम्राज्य असलेल्या मोगलशाही सोबत प्रदीर्घकाळ लढा देऊन स्वराज्याचे रक्षण केले. सोबतच आपल्या वारसदारांसाठी स्वराज्याच्या भक्कम अर्थव्यवस्थेसाठी लागणारी प्रशासकीय नियमावली तयार करून दिली. त्याचा फायदा पुढे इतर छत्रपतींना झाल्याचे दिसते, मात्र छत्रपती शिवाजी महाराजांच्या काळात हिंदवी स्वराज्याचे एकूण उत्पन्न किती होते? या बाबतीत निश्चित माहिती मिळत नाही, विद्वानांमध्येही त्या संदर्भात एकमत असल्याचे दिसत नाही. त्यामुळे छत्रपती शिवाजी महाराजांच्या काळात हिंदवी स्वराज्याच्या उत्पन्नाची साधने व स्वराज्याचे एकूण उत्पन्न किती होते? ते स्पष्ट करण्याचा प्रयत्न सदर शोध निबंधाच्या माध्यमातून केला जात आहे.

स्वराज्याच्या उत्पन्नाची साधने

जमीन महसूल वसुलीतून मिळणारे उत्पन्न हे स्वराज्याच्या उत्पन्नाचे मुख्य साधन होते, मात्र ते स्वराज्याचा खर्च भागविण्यासाठी पुरेसे नव्हते. त्यामुळे छत्रपती शिवाजी महाराजांनी जमिनीव्यतिरिक्त अनेक बाबींवर छोट्या-मोठ्या प्रमाणात कर लावले होते. त्याद्वारे स्वराज्याच्या उत्पन्नात भर पडत होती. त्या करांचे अ. रा. कुलकर्णी

10 : निवडक शोधनिबंध (खंड-एकविसावा)

यांनी प्रत्यक्ष कर, अप्रत्यक्ष कर आणि इतर कर असे तीन प्रकार केलेले आहेत.

प्रत्यक्ष कर : व्यक्तीचे उत्पन्न, विविध व्यवसाय व मालमत्ता यावर छत्रपती शिवाजी महाराजांनी प्रत्यक्ष कर आकारले होते. परगणा अथवा गावचे वतनदार अधिकारी यांच्याकडून सरकार त्यांच्या कमाईचा काही भाग कर रूपाने वसूल करीत होते. अशा करांचा उल्लेख इनामपट्टी, मिरासपट्टी, देशमुपट्टी, सरदेशमुखपट्टी आणि व्यवसाय कर या नावाने आला आहे. यापैकी काही कर हे प्रासंगिक स्वरूपाचे होते.

अप्रत्यक्ष कर/जकात : अप्रत्यक्ष कर म्हणजे जकात होय. राज्यात येणाऱ्या आणि राज्याबाहेर जाणाऱ्या वस्तूवर म्हणजेच राज्यातील आयात-निर्यात वस्तूवर आकारला जाणारा हा कायदेशीर स्वरूपाचा कर होता. या करांमधूनही स्वराज्यास भरपूर उत्पन्न मिळत होते.

इतर कर : राज्याचे उत्पन्न वाढावे यासाठी आजच्याप्रमाणे छत्रपती शिवाजी महाराजांना नवनवीन वाटा शोधाव्या लागत होत्या. त्यामुळे आणीबाणीच्या प्रसंगी किंवा इतर प्रसंगी काही निरनिराळे कर लादून त्याची वसुली केल्या जात असे. त्यातील एक प्रकार म्हणजे जनतेकडून वसूल केले जाणारे इतर कर होय. हे कर काही नियमित तर काही प्रासंगिक स्वरूपाचे होते. या कराच्या माध्यमातूनही स्वराज्याच्या उत्पन्नास हातभार लागत असे. उदा. सादिलवार पट्टी, खर्च पट्टी, वन्हाडटका लग्नटका, घरटका इत्यादी.

चौथाई व सरदेशमुखी : जमीन महसूल, जकात कर, टाकसाळीतील उत्पन्न किंवा 'इतर कर' इत्यादी स्वराज्याच्या उत्पन्नाची साधने होती, मात्र डॉ. सेन यांच्या मते, शिवाजीची गंगाजळी भरत होती, ती चौथ आणि सरदेशमुखीच्या उत्पन्नातून. त्यामुळे चौथ व सरदेशमुखी ही स्वराज्याच्या उत्पन्नाची प्रमुख साधने असून, या दोन बाबींपासून स्वराज्याला शिवकाळ ते पेशवाईपर्यंत सतत उत्पन्न मिळत असे, मात्र त्याचे स्वरूप अनियमित होते.

चौथाई आणि सरदेशमुखी या सरकारी उत्पन्नाच्या खास बाबी, परंतु दोहोंच्या वसुलीच्या स्वरूपात फरक होता. चौथाई संकल्पनेबाबत तज्ज्ञांमध्ये मतभेद असले, तरी साधारणत चौथाई म्हणजे उत्पन्नाचा 1/4 भाग असून कोणत्याही नियमावर आधारित नसलेली, परंतु आपल्या लष्करी सामर्थ्यावर शत्रूकडून वसूल केलेली एक प्रकारची 'लष्करी खंडणी' होती. स्वराज्याचा प्रदेश दोन भागात विभागला होता.

हिंदवी स्वराज्याच्या उत्पन्नाची साधने व एकूण उत्पन्न : 11

- 1) **स्वराज्य** : प्रत्यक्ष छत्रपतीच्या अमलाखालील प्रदेश.
- 2) **मोगलाई** : मोगलांच्या ताब्यातील मात्र छत्रपतींचे वर्चस्व मान्य केलेला प्रदेश होय. यापैकी चौथाई ही परमुलखातून म्हणजे मोगलाईतून वसूल केल्या जात होती. तर सरदेशमुखी ही राजाचा खास हक्क म्हणून स्वामी या नात्याने स्वराज्याच्या मुलखातून अथवा अंकीत मुलखातून वसूल केल्या जात होती.

इतर साधने

जमीन महसूल, प्रत्यक्ष कर, अप्रत्यक्ष कर आणि इतर कर या व्यतिरिक्त छत्रपती शिवाजी महाराजांनी कोश वृद्धीसाठी इतरही उत्पन्नाची साधने निर्माण केली होती, ती पुढील प्रमाणे.

खालसा जमीन : छत्रपती शिवाजी महाराजांनी अनेक वतनदाराची वतने खालसा करून त्यांना नख्त स्वरूपात वेतन देणे सुरु केले होते. अशा खालसा जमीनीतून (सरकारच्या मालकीची जमीन) स्वराज्यास उत्पन्न मिळत होते.

अग्रहार जमिनीची जप्ती : स्वराज्याची स्थापना होण्यापूर्वी महाराष्ट्रातील अनेक ब्राम्हणास विविध ठिकाणी अग्रहार म्हणून इनाम जमिनी होत्या, परंतु छत्रपती शिवाजी महाराजांनी ब्राम्हणास ज्या कारणांसाठी जमीन अग्रहार म्हणून दिलेली असेल, ते कार्य त्यांच्याकडून होत नसेल, त्या अग्रहार जमिनीचा फुकट उपभोग घेत असलेल्या ब्राम्हणांच्या जमिनी ताब्यात घेतल्या होत्या. अशा जमिनीतूनही स्वराज्यास उत्पन्न मिळत होते.

लूट मिळविणे अथवा युध्दजन्य उत्पन्न : प्राचीन काळापासून कोणत्याही राज्यव्यवस्थेचे युध्द हे उत्पन्नाचे एक साधन होते. मध्ययुगातही युध्दात विजयी राष्ट्रांना युध्दापासून काही प्राप्ती होत असे. शिवाजी महाराजांनी स्वराज्याचा वाढलेला खर्च भागविण्यासाठी आदिलशाही व दिल्लीच्या बादशहाच्या मुलखातील शहरांची, व्यापारी पेठांची व प्रदेशांची लूट करायला सुरुवात केली होती. इंग्लिश रेकॉर्ड ऑन शिवाजी या ग्रंथात उल्लेख आहे की, शिवाजी महाराजांना लुटीतून मिळणाऱ्या उत्पन्नाचा राज्य रक्षणासाठी आणि एकूणच राज्यकारभार चालविण्यासाठी बराच हातभार लागत असावा. त्यामुळेच जदुनाथ सरकार म्हणतात की, "शिवाजी महाराजांच्या लष्करी कारवायांचा उद्देश लूट मिळविणे हाच होता" आणि त्यासाठी ते सभासदाच्या 'आठ महिने

12 : निवडक शोधनिबंध (खंड-एकविसावा)

बाहेर लष्करांनी परमुलखात पोट भरावे. खंडण्या घ्याव्या.' या वाक्याचा आधार घेतात.

बेवारस मालमत्तेची जप्ती : मालक नसलेल्या संपत्तीची जप्ती हा देखील स्वराज्याच्या उत्पन्नाचा एक मार्ग होता. ज्या मालमत्तेवर कोणीही हक्क सांगण्यास पुढे येत नाही अथवा तसे सिध्द होत नाही. ती मालमत्ता राज्याच्या मालकीची होत असे, परंतु कालांतराने अशा जप्त मालमत्तेचा कायदेशीर मालक पुढे आला आणि आपल्या मालमत्तेचा ताबा मागू लागला, तर त्यासाठी जी रक्कम मोजावी लागे, त्यास निपूत्रिक असे म्हणत. स्वराज्य रक्षणासाठी सतत युध्दे होत असे. तसेच वारंवार पडणाऱ्या दुष्काळामध्येही भरपूर जीवित व वित्त हानी होत असे. त्यामुळे धनी नसलेल्या संपत्तीच्या जप्तीतूनही स्वराज्याला बरेच उत्पन्न मिळत होते.

सरकारी उद्योगधंदे : सभासदाने शिवाजी महाराजांच्या काळात अठरा कारखाने आणि बारा महाल दाखविले आहेत, मात्र ही मराठी राज्याच्या उत्पन्नाची साधने नसून ती राजा अथवा स्वराज्यास मिळालेल्या वस्तुंचा संग्रह करणारी व राजघराण्याच्या वैयक्तिक गरजा पुरविणारी ती राजधानीतील ठिकाणे होती. अशा संग्रह केलेल्या वस्तुंपासून स्वराज्यास अधिकच फायदा होत असावा. उदा. मीठ उद्योग, या उद्योग-व्यवसायाचा मत्ता सरकारकडे असल्याने त्यातून मराठी राज्याला फायदा होत असावा. शेतसारा हा धान्याचा रूपात वसूल केला जात असल्याने त्याचा साठा करून ज्या प्रदेशात एखाद्या वस्तुला अधिक मागणी आहे, तेथे हा संग्रहीत केलेला माल विकून राज्याचा फायदा करून घेण्याचे शिवाजी महाराजांचे धोरण होते. शिवाय कल्याण-भिवंडी भागात उत्तम प्रकारचे युरोपातील ओक वृक्षासारखे लाकूड मिळत असे आणि बोटी बांधण्यासाठी हे लाकूड महत्त्वाचे असल्याने शिवाजी महाराजांनी कल्याण व भिवंडी भागात बोटी बांधण्याचा कारखाना काढला होता. यावरून अठरा कारखाने आणि बारा महाल ही राज्याच्या उत्पन्नाची साधने नसली, तरी त्यामुळे सरकारच्या उद्योगधंदे आणि व्यापारविषयक धोरणामुळे स्वराज्याच्या सरकारी खजिन्यात निश्चितच भर पडत असणार, मात्र ती किती याबाबतची निश्चित माहिती मिळू शकत नाही.

पेशकश : पेशकश म्हणजे एक प्रकारची राजाला दिलेली खंडणी होय. आपले विशिष्ट कार्य करून घेण्यासाठी अथवा सौहार्दाचे प्रतीक म्हणून राजास पेशकश दिली जाई. उदा. सिंदखेडकर राजे जाधवराव घराण्याच्या बखरीतही राव जगदेवराव यांनी वडिलांच्या मृत्यूनंतर जाधव

हिंदवी स्वराज्याच्या उत्पन्नाची साधने व एकूण उत्पन्न : 13

घराण्याचे वतन आपल्या नावे करून घेण्यासाठी मोगल बादशहाला 974998/- रु. पेशकश दिल्याचा उल्लेख सापडतो. याचा अर्थ तत्काळात वडिलोपार्जित वतन मुलाच्या नावे होण्यासाठी देखील दरबारी खर्च म्हणून राजाला पेशकश द्यावी लागत असे. मात्र शिवाजी महाराजांना वतनदारी प्रथा मान्य नसल्यामुळे पेशकशच्या माध्यमातून स्वराज्यास फारसे उत्पन्न मिळत असल्याचे दिसत नाही..

नजराणा : तत्काळात जहागिरदार, वतनदार आणि परदेशी व्यापारी अथवा राज्यकर्ते हे परवाना किंवा सवलती मिळविण्यासाठी राजाला नजराणे देत असत. भागानागरच्या भेटीत कुतुबशाहाने 2-3 लाख होनाचा नजराणा महाराजांना दिला होता. यावरून जहागिरदार वतनदार हे शेतीच्या अथवा वतनाच्या संदर्भाने व्यापारी सवलतीसाठी तर राज्यकर्ते प्रेमाचे प्रतीक म्हणून नजराणा देत असावे.

भेट : राजाची मर्जी संपादन करण्यासाठी अथवा शिवाज म्हणून राजास काही वस्तू किंवा रोख रक्कम भेट म्हणून दिली जात असे. शिवाजी महाराजांच्या राज्याभिषेकाप्रसंगी व अन्य प्रसंगी इंग्रज कंपनीच्या अधिकाऱ्यांनी शिवाजी महाराजांना अनेक प्रकारच्या मौल्यवान भेटवस्तू दिल्या असून, त्या 4 एप्रिल 1674 च्या पत्रात नमूद केल्या आहेत. शिवाय राज्याभिषेकाप्रसंगी कंपनीच्या वतीने आर्किझडन, रॉबिसन आणि टॉमस हे भेट देण्याच्या उत्सवाप्रसंगी रायगडावर उपस्थित होते. त्यास व्यक्तीच्या योग्यतेप्रमाणे लहान-मोठ्या भेटी देण्याचा अधिकार देण्यात आला होता. यावेळी शिवाजी महाराज, संभाजी महाराज आणि इतर अधिकाऱ्यांना रु. 2690 एवढ्या रकमेच्या भेटवस्तू दिल्याचा उल्लेख सापडतो.

शुल्क आणि दंड : न्यायालयीन शुल्क आणि दंड यापासून स्वराज्यास काही उत्पन्न मिळत होते. त्यामध्ये हारकी अथवा शेरणी आणि गुन्हेगारी या प्रमुख दोन बाबींपासून मिळणाऱ्या उत्पन्नाचा उल्लेख मराठी कागदपत्रातून मिळतो.

हारकी अथवा शेरणी म्हणजे एखादा दावा जिंकल्यानंतर वादीने स्वखुशीने सरकारात जमा केलेली रक्कम होय, परंतु संभाजीकालीन कागदपत्रातील उल्लेखावरून पिलाई कौमला दत्तक हक्काची सनद देण्यासाठी 5000/- होण शेरणी आकारली होती. यावरून शेरणी हे न्यायालयीन शुल्क अथवा दत्तक वारसाची सनद देण्यासाठी सरकारकडून आकारले जाणारे शुल्क असल्याचे दिसते.

14 : निवडक शोधनिबंध (खंड-एकविसावा)

गुन्हेगारी म्हणजे पराजित अथवा गुन्हेगार यांच्याकडून वसूल केलेला दंड होय. हारकी व गुन्हेगारी याव्यतिरिक्त शिरवळ येथील देशपांडे यांच्याकडील इ. स. 1693 च्या कागदात न्यायालयाच्या संदर्भात किताबत किंवा किताब आणि पारखाऊ या दोन शुल्कांचा उल्लेख सापडतो. किताबत अथवा किताब शुल्क म्हणजे लेखन शुल्क असावे तर पारखाऊ हा शब्द पारख या शब्दाचा अपभ्रंश असावा. पारख या शब्दाचा अर्थ परीक्षा असा होतो. त्याअर्थी शिवकाळात नाण्याची अथवा न्यायालयात प्रविष्ट केलेल्या कागदपत्राची छाननी अथवा परीक्षा करून घेण्यासाठी आकारलेली फी म्हणजे पारखाऊ असल्याचे दिसते. या व्यतिरिक्त दंड म्हणूनही काही रक्कम वसूल केली जात असे. या संदर्भात नाझीर पट्टी अथवा सर नाझीर पट्टीचा उल्लेख सापडतो. याचा अर्थ एखाद्या मालमत्तेच्या व्यवस्थेसाठी सरकारने नेमलेल्या अधिकाऱ्याच्या वेतनाचा खर्च संबंधित व्यक्तिकडून वसूल केलेली रक्कम. त्याचप्रमाणे फुरोई हा कमाविसदाराने वसूल केलेला पण कायद्याच्या कक्षेत न बसणारा दंड होय. अशाप्रकारे स्वराज्याला विविध प्रकारचे न्यायालयीन शुल्क आणि दंड या स्वरूपात काही उत्पन्न मिळत असे. त्याचा उल्लेख मेस्तक पुस्तकात गैरमहसूल असा येतो.

टांकसाळ आणि नाणी : टांकसाळ आणि राज्यातील चलन व्यवस्था यावर सरकारी नियंत्रण असल्याने त्याच्या व्यवहारापासूनही सरकारला काही प्राप्ती होत असे. स्वराज्यात नाणी पाडण्याचा परवाना दिला जात असल्याने परवानाधारकाला पाडलेल्या नाण्यांचा काही हिस्सा सरकारात परवाना शुल्काच्या स्वरूपात द्यावा लागे व त्यासंबंधीचा करार सरकारशी करावा लागत असे. अशाप्रकारे उपरोक्त विविध प्रकारच्या साधनांच्या माध्यमातून स्वराज्याच्या राजकोशात पैसा जमा होत असल्याचे दिसते.

स्वराज्याचे एकूण उत्पन्न

छत्रपती शिवाजी महाराजांच्या काळात स्वराज्याच्या उत्पन्नाची जी साधने होती. या सर्व साधनांच्या माध्यमातून मिळणारे स्वराज्याचे एकूण वार्षिक उत्पन्न किती होते? याचा उपलब्ध साधनांच्या आधारे अंदाज बांधणे कठीण आहे. तरीही सभासदांच्या नोंदीप्रमाणे शहाजी राजांकडून मिळालेल्या 40,000/- होन उत्पन्नाच्या पुणे महालापासून प्रारंभ करून राज्याभिषेकांच्या सुमारास शिवस्वराज्याचे उत्पन्न सुमारे एक कोटी होन (तीन ते चार कोटी रुपये) असल्याचे दिसते.

हिंदवी स्वराज्याच्या उत्पन्नाची साधने व एकूण उत्पन्न : 15

शिवाजीची राजनीती या ग्रंथात भा. वा. भट यांनी समासद बखरीच्या आधारे शिवाजीच्या राज्याचे उत्पन्न एक कोटी होन व चौथार्डपासून 80 लक्ष होन असल्याचे म्हटले आहे. मात्र, समासद बखरीत फक्त 01 कोटी होन उत्पन्नाचा उल्लेख येतो. त्यामुळे भा. वा. भट यांनी समासद बखरीत 80 लक्ष होन चौथार्ड उत्पन्नाचा केलेला उल्लेख हा चुकीचा असल्याचे स्पष्ट होते. शिवाजी महाराजांना चौथार्डपासून 80 लक्ष होन उत्पन्न मिळत होते. हा उल्लेख 91 कलमी बखरीतील असून तो 80 लाख होनाची खंडणी म्हणून केलेला आहे. याचा अर्थ स्वराज्याचे एकूण उत्पन्न समासद बखर आणि 91 कलमी बखरीनुसार 1 कोटी 80 लाख होन असल्याचे स्पष्ट होते.

मोगल बादशहा शहाजहानच्या काळात मोगल साम्राज्याचा जमा महसूल आठ अब्ज ऐंशी कोटी दाम (बावीस कोटी रु.) होता. हा महसूल इ. स. 1646-47 किंवा इ. स. 1647-48 या दरम्यानचा आहे. औरंगजेबाच्या कारकिर्दीच्या दहाव्या वर्षी म्हणजे इ. स. 1667-68 मध्ये मोगल साम्राज्याचा अपेक्षित महसूल सुमारे 9,24,17,16,082 दाम (तेवीस कोटी दहा लक्ष रु.) असे मिरात उल आलम या ग्रंथात नमूद आहे. बर्नियरने मुगल साम्राज्याचा वार्षिक महसूल 22,90,85,500 रु. एवढा दिला आहे. तो इ. स. 1657 ते 1667 या काळातील एखाद्या वर्षातील असावा. आता स्वराज्य आणि मोगल बादशहाचे साम्राज्य यांच्या क्षेत्रफळाचा विचार केला, तर शिवाजी महाराजांच्या काळातील समासदाने दिलेले उत्पन्न हे अधिक विश्वसनीय वाटते. तसे पाहता तेही जास्त वाटते, मात्र शिवाजी महाराज हे अर्थनीतीच्या बाबतीत अधिक जागरूक असल्याने त्यांच्या काळात स्वराज्याचे उत्पन्न हे एक कोटी होन असावे.

अ. रा. कुलकर्णी यांनी 'शिवकालीन महाराष्ट्र' या ग्रंथात पेशवे दप्तरात सापडलेल्या एका अप्रकाशित हिशोबाच्या कागदाच्या आधारे स्वराज्याच्या उत्पन्नाचा काही अंदाज वर्तविला असून हा कागद पुरेसा विश्वसनीय वाटत नसला, तरी त्यातील मजकूर हा समासद बखर आणि स्वराज्याचा जाबता यामध्ये जो उल्लेख आलेला आहे, त्याच्याशी तपासून पाहता अस्सल बरहुकूम कागदाची नक्कल असावी असे दिसते. त्यामध्ये स्वराज्याचे कमाल उत्पन्न या हिशोबाच्या कागदात पातशाही होनात दिले आहेत. ते पुढीलप्रमाणे

16 : निवडक शोधनिबंध (खंड-एकविसावा)

1) तळकोळण - (13 सुभे) -	1,42,00,000 होन
2) वरघाट - (8 सुभे) -	7,25,000 होन
3) देश- (15 सुभे) -	17,75,000 होन
	1,65,00,000 होन

वरील विवेचनावरून सभासद बखरीतील एकूण उत्पन्नाचे आकडे हे पूर्णपणे विश्वसनीय नसले, तरीही बऱ्याच प्रमाणात ते दिशादर्शक आहेत. शिवाय पेशवे दप्तरातील कागदातूनही स्वराज्याचे उत्पन्न 1,65,00,000/- होन असल्याचे दिसते, मात्र हे उत्पन्न तीनच सुभ्याचे होते आणि स्वराज्यामध्ये महाराष्ट्रातील प्रदेशाव्यतिरिक्त कर्नाटकचा स्वतंत्र सरसुभा करण्यात आला होता. या सरसुभ्याच्या उत्पन्नाचे आकडे दिलेले नाहीत. त्यामुळे कर्नाटक सुभा सोडता 1,65,00,000/- रु. (एक कोटी पासष्ट लाख रु.) वार्षिक उत्पन्न होते. त्यामध्ये जर कर्नाटक सरसुभ्याच्या उत्पन्नाचा समावेश केला, तर निश्चित स्वराज्याचे उत्पन्न 1,80,00,000/- होन एवढे होते आणि ते सभासद बखरीतील 01 कोटी होन व चौथाईतून मिळणारे 80 लक्ष होन म्हणजे एकूण 1,80,00,000 होन या उत्पन्नाशी जुळणारे आहे. त्यामुळे जदुनाथ सरकार म्हणतात, त्याप्रमाणे स्वराज्याचे उत्पन्न सात कोटी होते, हे सुध्दा पटण्यासारखे आहे. कारण, 2 कोटी होन म्हणजे 08 कोटी रु. (एक होन = 4 रु.) होते. आणि शिवकालीन कर रचना बघितली असता, राज्यातील प्रत्येक कमावणारा व्यक्ती हा कोणत्या ना कोणत्या कराच्या माध्यमातून स्वराज्याच्या कोशात काही पैसा जमा करीत होता. त्यामध्ये कुणालाही सूट नसल्याने उपरोक्त उत्पन्नाचे आकडे हे जुळत असल्याचे दिसते.

निष्कर्ष

तलवारीच्या जोरावर राज्य करणाऱ्या मध्ययुगीन कालखंडात स्वराज्याची अर्थव्यवस्था मजबूत असेल, तरच स्वराज्याची स्थापना व संरक्षण होऊ शकते, याची चांगली जाणीव छत्रपती शिवाजी महाराजांना होती. म्हणून त्यांनी स्वराज्याचा खजिना कधीही रिता होणार नाही, याची काळजी घेतली. त्यासाठी सातत्याने प्रयत्न केले. त्यामुळे जमीन महसूल हे स्वराज्याच्या उत्पन्नाचे प्रमुख साधन असले, तरी छत्रपती शिवाजी महाराजांनी उत्पन्नाची इतरही साधने निर्माण केली. जनतेवर वेगवेगळ्या प्रकारचे कर आकारले. जनताही ते कर आनंदाने देत होती. त्याविरुद्ध जनतेने कधीही बंड केल्याचे उदाहरण इतिहासात सापडत नाही.

हिंदवी स्वराज्याच्या उत्पन्नाची साधने व एकूण उत्पन्न : 17
यावरून स्वराज्यातील बहुसंख्य जनतेची आर्थिक स्थिती ही समाधानकारक असल्याचे सिद्ध होते.

स्वराज्याच्या राजकोशात विविध मार्गाने पैसा जमा होत होता. मात्र स्वराज्याचे एकूण वार्षिक उत्पन्न किती होते? याविषयी माहिती मिळविण्याचा प्रयत्न केला असता, निश्चित माहिती मिळत नाही, परंतु स्वराज्यात जन्मास येणारा प्रत्येक व्यक्ती कर रुपाने स्वराज्याच्या कोशात काहीतरी रक्कम जमा करीत होता. शिवाय छत्रपती शिवाजी महाराजांच्या अर्थ नियोजनाचा अभ्यास केला असता, स्वराज्यासाठी महत्त्वाच्या प्रत्येक बाबींवर योग्य तो खर्च केला जात होता. त्यासाठी महाराजांनी कधीही कर्ज घेतल्याचा उल्लेख सापडत नाही. यावरून स्वराज्याची आर्थिक स्थिती उत्तम असल्याचे आणि राजकोशात भरपूर पैसा जमा होत असल्याचे स्पष्ट होते. त्यामुळे स्वराज्याचे उत्पन्न हे दिड ते दोन कोटी होऊन म्हणजे सात – आठ कोटी रु. असावे असे वाटते.

सखोल संशोधनाअंती स्वराज्याच्या खजिना हा प्रबळ असल्याचे स्पष्ट होते, आणि या राजकोशाचा उपयोग गरजूसाठी व स्वराज्यासाठी महत्त्वाच्या बाबींवर खर्च केला जात होता. उदा. शेतकऱ्यांना मदत करण्यासंबंधी छत्रपती शिवाजी महाराज म्हणतात की, "ज्याची शेत कसावयाची कुवत आहे पण त्याला जोतास बैल, नांगर आणि पोटस दाणा नाही. त्यावीज तो अडोण निकामी झाला असेल, तरी त्याला रोख पैसे हाती देऊन बैल घेवावे व पोटस दाणे द्यावे. जे शेत त्याच्याने करवेल तितके करवावे. नंतर त्यापासून पैसे वाढीदिदी न करता मुद्दलच तवानगी माफीक घ्यावे. "याशिवाय" नवी रयत येईल त्यास गुरे ढोरे द्यावीत. बीजास दाणा पैका द्यावा. भक्षावयासी दाणापैका द्यावा तो ऐवज दोहो-चोहो वर्षानी आयुर्दाव पाहून उगवून घ्यावा." म्हणजे शिवाजी महाराजांनी शेती कसण्यासाठी आणि उत्पादन वाढीसाठी शेतकऱ्यांना बिनव्याजी कर्ज देण्याचे व इतर मदत देण्याचे धोरण स्वीकारले होते. तसेच शेतकऱ्यांच्या पुनर्वसनासंबंधीच्या कडक सूचना आपल्या सुभेदारांनाही दिल्या होत्या. याशिवाय किल्ले बांधणी, दुरुस्ती व किल्ल्यावरील इतर आवश्यक गोष्टींवर खर्च करण्यासाठी छत्रपती शिवाजी महाराजांनी एक लाख पंचाहत्तर हजार (1,75,000) होऊन तरतूद केल्याचा उल्लेख सापडतो. यावरून छत्रपती शिवाजी महाराजांनी राजकोशाचा वापर स्वराज्यातील जनतेचे कल्याण साधणे व स्वराज्याचे संरक्षण व विस्तार व्हावा, यासाठी केला होता. त्यामुळेच छत्रपती शिवाजी

18 : निवडक शोधनिबंध (खंड-एकविसावा)

महाराजांना मोगलांसारख्या प्रबळ शत्रूशी लढा देऊन स्वराज्याचे संरक्षण करणे व जनकल्याण साधणे शक्य झाल्याचे दिसून येते.

संदर्भ ग्रंथसूची

1. कुलकर्णी अ. रा., शिवकालीन महाराष्ट्र, राजहंस प्रकाशन, पुणे, 2004, पृ. 107
2. किता, पृ. 107
3. काकडे न. अ., छत्रपती शिवरायांची अस्सल पत्रे, चिन्मय प्रकाशन, औरंगाबाद, 2011, पृ. 93
4. सावंत बी. एस., जाधव व्ही. के., मराठ्यांचा प्रशासकीय, सामाजिक व आर्थिक इतिहास, विद्या प्रकाशन, नागपूर, 1997, पृ. 73
5. कुलकर्णी विजया (अनु.), मराठ्यांची प्रशासन व्यवस्था, म. रा. सा. आणि स. मंडळ, मुंबई, 2001, पृ. 43
6. कुलकर्णी अ. रा., पूर्वोक्त, पृ. 137
7. भट भा. वा., शिवाजीची राजनीती, राजवाडे संशोधन मंडळ, पुणे, 2010, पृ. 131-132
8. किता, पृ. 132-134
9. किता, पृ. 135-137
10. जोशी द. प., जोशी उषा, (संपा.), समग्र सेतुमाधवराव पगडी, खंड- 2, मराठी साहित्य परिषद, (आं.प्र.), हैद्राबाद, 2010, पृ.427
11. कुलकर्णी अ. रा., पूर्वोक्त, पृ.128
12. किता, पृ. 128
13. कुलकर्णी अ. रा., पूर्वोक्त, पृ. 125-128
14. महाजन द. बा. (संपा.), सिंदखेडकर राजे जाधवरावांची बखर, यवतमाळ, 1964, पृ. 24-25
15. कुलकर्णी र. श्री., शिवकालीन राजनीती आणि रणनीती, पॉप्युलर प्रकाशन, मुंबई, 1994, पृ. 57
16. जोशी. श. ना. (संपा.), शिवकालीन पत्र सारसंग्रह, खंड-1, भारत इतिहास संशोधन मंडळ, पुणे. 1930, पृ. 484
17. केळकर न. चि., आपटे द. वि., शिव चरित्र निबंधावली, शिवचरित्र कार्यालय, पुणे, 1931, पृ. 360-361

हिंदवी स्वराज्याच्या उत्पन्नाची साधने व एकूण उत्पन्न : 19

18. शिवदे सदाशिव, छत्रपती संभाजी महाराजांची पत्रे, स्नेहल प्रकाशन, पुणे, 2015, पृ. 32
19. कुलकर्णी अ. रा., पूर्वोक्त, पृ. 131
20. किता, पृ. 132
21. किता, पृ. 138
22. भट भा.वा., पूर्वोक्त, पृ. 132
23. कुलकर्णी अ. रा., पूर्वोक्त, पृ. 138
24. मेहेंदळे ग. भा., श्री राजा शिवछत्रपती, भाग-1, खंड-1, पुणे, 1996, पृ. 338
25. किता, पृ. 338-339
26. कुलकर्णी अ. रा., पूर्वोक्त, पृ. 138-139
27. खोबरेलकर वि. गो., महाराष्ट्राचा इतिहास-मराठा कालखंड, शिवकाल, भाग-1, म. रा. सा. आणि स. मंडळ, मुंबई, 2006, पृ. 469
28. भट भा. वा., पूर्वोक्त, पृ. 148
29. सावंत बी. एस., जाधव व्ही. के., पूर्वोक्त, पृ. 76
30. कुलकर्णी अ. गो. (संपा.), शिवछत्रपतींची पत्रे, खंड-1, परममित्र प्रकाशन, पुणे, 2011, पृ. 169-171
31. जोशी श. ना. (संपा.), आद्य छत्रपती श्री शिवाजीराजे यांची बखर, वरदा प्रकाशन, पुणे, 2016, पृ. 30
32. काकडे न. अ., पूर्वोक्त, पृ. 89
33. जोशी श. ना., अर्वाचिन महाराष्ट्रतिहासकालातील राज्यकारभाराचा अभ्यास, 1600-1800, पुणे विद्यापीठ, 1956, पृ.150

Neuromarketing as a Potential Marketing Tool

Dr Vinod Ratiram Bansile

Assistant professor, Department of Commerce, Shri Vyankatesh College ,Deulgoan Raja,
Dist Bhuldhana

Abstract

As of late, the arising field of neuromarketing, which utilizes mind research in an administrative setting, has acquired expanding prevalence in the scholarly writing as well as the reasonable world. In this manner, the motivation behind the current paper is to assess upon the impact of neuromarketing devices on conventional advertising inputs to finish the comprehension of buyer conduct. However, no accessible neuromarketing concentrate on gave a nitty gritty outline of neuromarketing's effect on customary advertising inputs while thinking about specialized as well as moral issues. The article utilizes the methodology of a top to bottom writing audit to do as such. The expanded utilization of neuromarketing methods for the assessment of client inclinations and dynamic cycles is viewed as a benefit for clients and advertisers at the same time. EEG, fMRI and MEG rank among the most suitable details in the space of neuroscience. Be that as it may, pundits accentuate the limitation of the shopper's unrestrained choice and their diminished capacity to settle on individual choices in their purchasing conduct because of neuromarketing's execution. After an assessment of Outside reflexes, input/output models and inside reflexes to dissect mind exercises, the current paper assesses upon the impact of neuromarketing on various pertinent promoting inputs, trailed by the thought of its moral solidness. The outcomes demonstrate that neuromarketing is related to impact buyer purchasing conduct, promoting, evaluating, conveyance of items, marking and decision-production as showcasing inputs. Thusly, neuromarketing might be viewed as a surprising augmentation in the exploration of human conduct and the cerebrum as the black box which can decidedly add to its pragmatic appropriateness.

Introduction

• **Significance of point**

Since the development of the field of Neuromarketing in 2002, its significance is continually developing and its distinction is spreading over organizations, advertisers and sponsors. Albeit the point acquires expanding consideration in the clinical business and brain science, this paper will focus on the explanation of human conduct by the utilization of neuromarketing and its advantages and downsides in the financial area. There is sure proof recommending that the actual cerebrum is the primary goes between of human conduct, communicated feelings and dynamic cycles. Moreover, certain proof shows that in most of the cases, individuals can't communicate their explanations behind conduct or the explanations behind inclination of specific things, deliberately or unwittingly.

• **For what reason is neuromarketing significant**

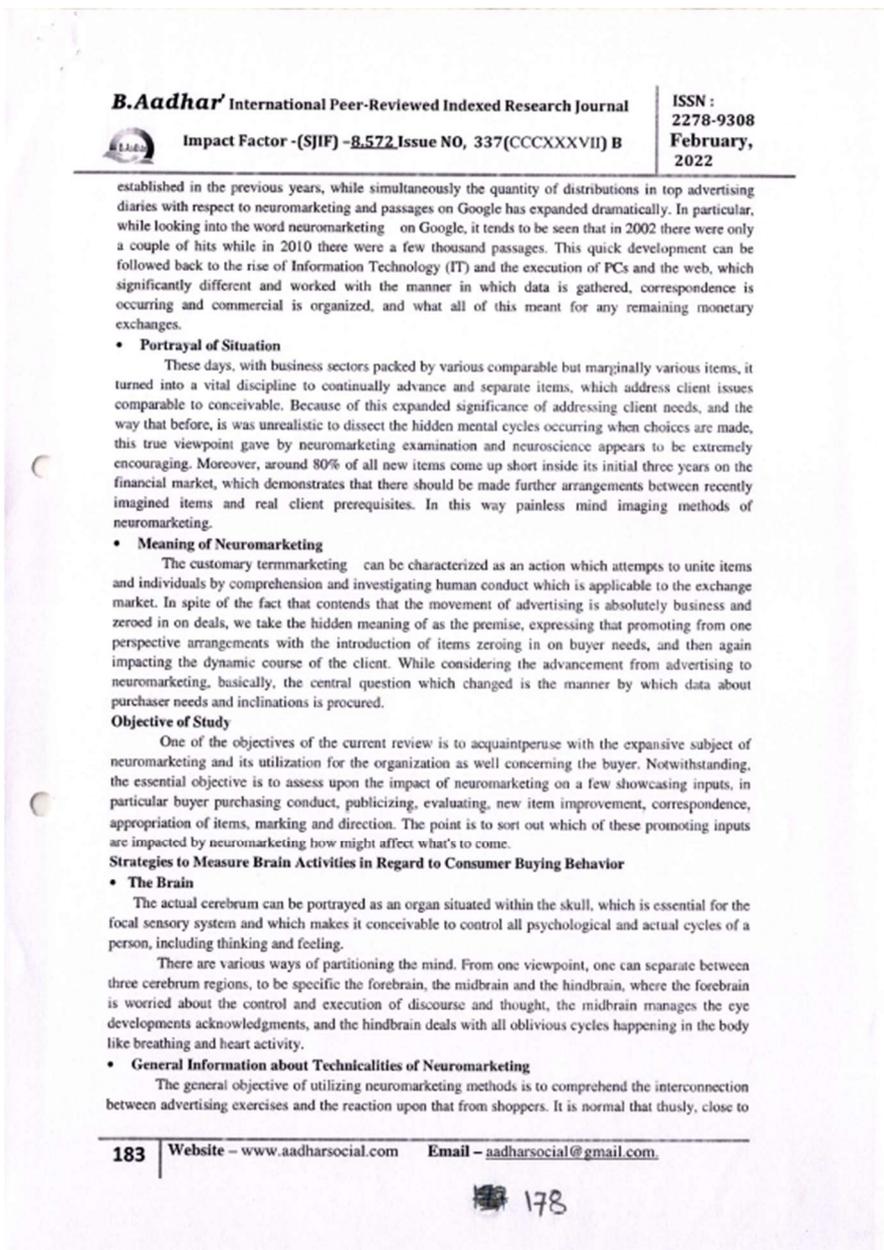
The issue of the impacts of neuromarketing for organizations and society is significant since it is accepted that there is potential to find certain and programmed processes which decide the dynamic interaction, and that it will uncover privileged data about purchaser conduct which was not reachable by the conventional showcasing techniques. In spite of the fact that there are additionally basic contentions against neuromarketing's mediation into the protection of clients, it is normal that with this strategy, more compelling client division can be completed, which thus prompts further developed showcasing of items by thinking about individual item and brand inclinations as well as buyer conduct overall.

• **Foundation**

Essentially, neuromarketing's development and its experience will be examined: It is attractive that the interest in utilizing neuromarketing while doing shopper research was regardless is developing quickly. This is demonstrated by the way that a gigantic measure of neuromarketing organizations were

177

the emotional self-appraisal techniques, a true point of view of cerebrum movement can be surveyed. The different techniques accessible in this field range from Body Language.

• **Outside reflexes**

Because of the way that individuals are for the most part not ready to recreate and offer their viewpoints and sentiments in a legitimate and solid way, self-report measures are continually differentiating the real internal state. Thusly, in the accompanying, we separate between outside reflexes, Input-Output models and inside reflexes.

The assortment of various strategies which as of now exist for a more drawn out time frame period, to be specific non-verbal communication, empathic plan, facial coding and eye following, all together fall under the subject of outside reflexes. Since the innovation was not that best in class prior, these techniques were the most suitable in previous times to gather data about the mind. In particular, these strategies don't take a gander at within exercises of the cerebrum, yet see the external reflexes which have their starting point in the mind, disregarding the explanations of the noticed individuals about specific things.

• **Non-verbal communication**

One should remember that external reflexes are exercises begun in the body, which are not really suppressible and essentially mirror people's feelings. An examination of these organic reflexes, for example, non-verbal communication can offer admittance to the cerebrum, similarly as an fMRI scanner. The primary contrast however is that with non-verbal communication, one is worried about the non-verbal correspondence, or all the more explicitly, with the withdrawal or unwinding of muscles.

• **Empathic plan**

One more strategy where individuals are being dissected without utilizing any gadgets is called 'empathic plan'. The significance of the word 'empathic' can be additionally alluded to as delicate. Inside this strategy, perception is made in the customer's own current circumstance so it can happen in the ordinary course of every day schedule. Also, potential areas of progress can be sorted out.

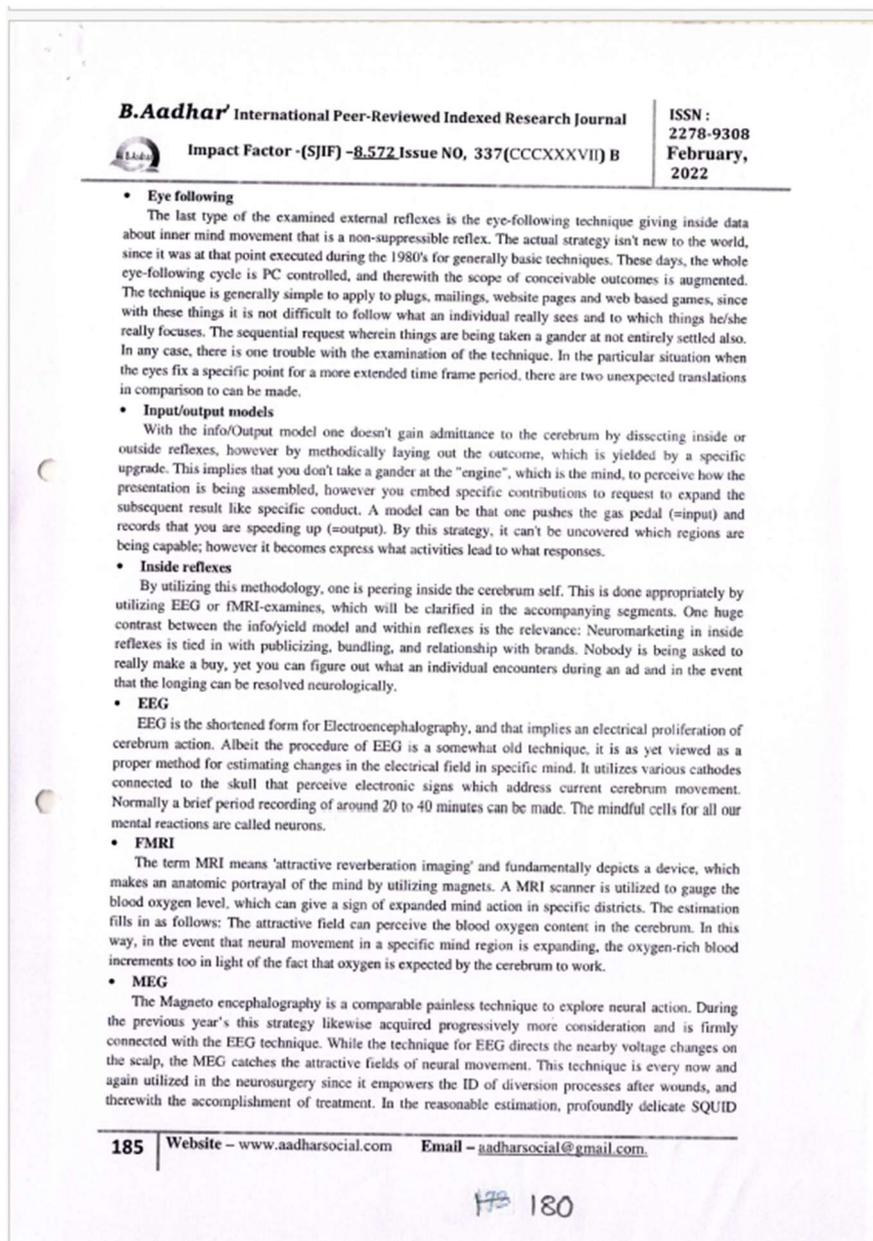
In contrast with non-verbal communication, it varies since inside empathic plan, the guineas pigs know about the way that they are being noticed. Clearly a precondition is that the item should be accessible. Since the eyewitness is doubtlessly consistently emotional, it should be determined exhaustively ahead of time what one needs to notice; any other way this could effectively affect the last measures. In useful terms, it is fundamental that the spectator doesn't offer any comments or remarks, yet just quietly and inconspicuously sees how the test individual uses the item in an indigenous habitat. This strategy, where you are relied upon to get more data by social occasion, investigating, applying and seeing rather than straightforwardly asking an individual, are known as the immediate advertising standard.

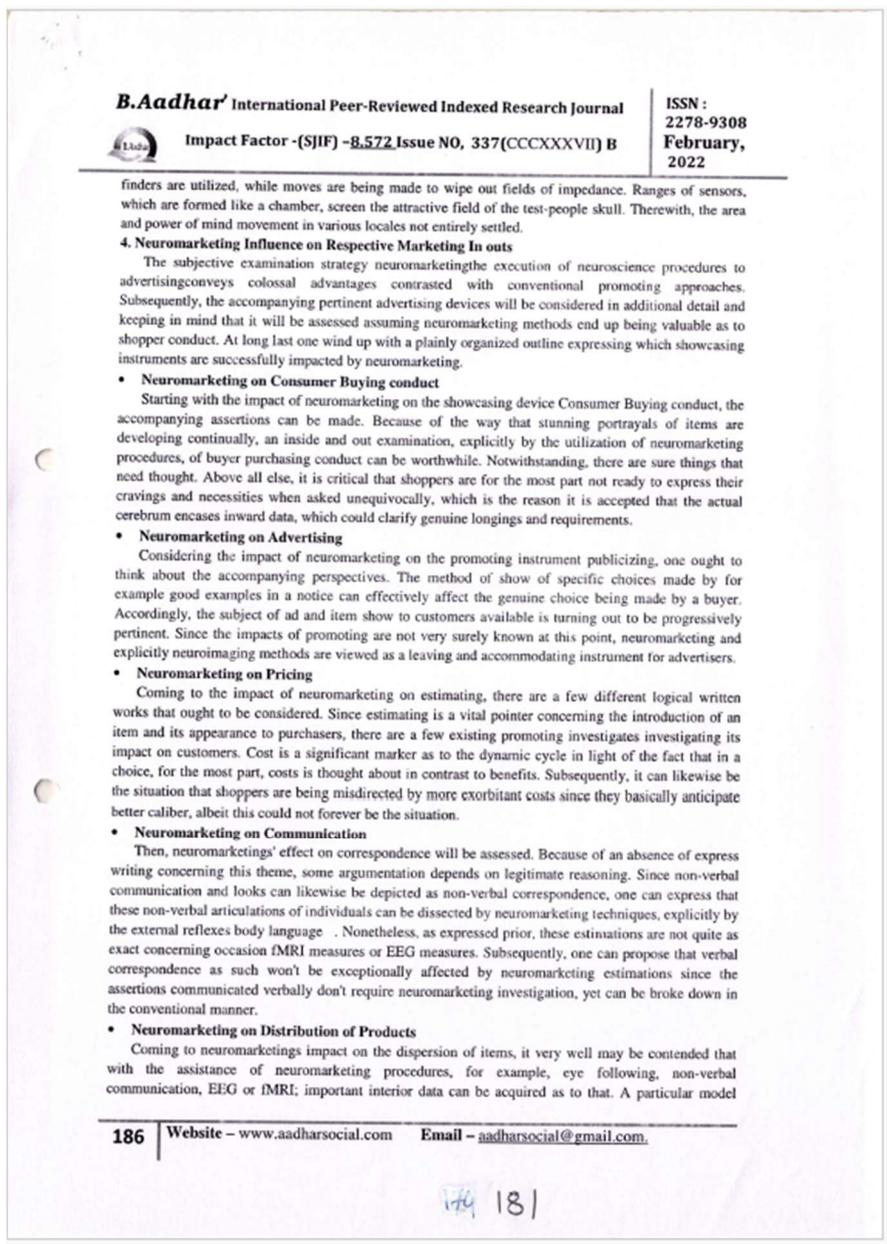
• **Facial coding**

Facial coding is a particular type of non-verbal communication where looks are organized and coupled to feelings of a person. A significant analyst of this strategy is Dan Hill, who laid out 24 mixes of muscle developments, which can be followed back to seven fundamental feelings. The technique is supposed to be generally material since specialist Darwin discovered that individuals from various countries really have similar intrinsic looks. Notable business case models are Toyota and Capital One, since they are broadly utilizing facial coding as an investigation of shopper conduct. Further Dutch organizations who are knowledgeable about utilizing this strategy are for example C1000 and KPN. In useful terms, test people are essentially stood up to with the boost while simultaneously their not entirely set in stone, deciphered and broke down. During that method, the test individual knows about the way that he/she is being noticed.

179

concerning navigation and the appropriation of items and its examination by neuromarketing procedures is the best in class model. Inside this model, it is expressed that the main items, which are really assessed by buyers are the ones on the top racks in stores. This is on the grounds that top areas are known to draw in more consideration and are therewith bound to be picked by purchasers.

• **Neuromarketing on marking**

In the accompanying, the impact of neuromarketing on marking will be thought of. As a matter of first importance it is critical to recall that marking and faithfulness of purchasers to their favored brands is interconnected with extraordinary feelings in the dynamic interaction contrasted with different brands. Clients are probably going to act faithful to their favored image. In particular, the concentrate showed that main the most loved brand could create feelings that can impact the dynamic cycle, which is known as the winner produce all results.

• **Neuromarketing on item plan**

Allow us at last to consider the impact of neuromarketing on item plan. The plan of an item and its show in a store or by bundling are first pictures which shoppers see. Subsequently, the plan of an item itself as well as its portrayal ought to be thought about cautiously and created exhaustively. Since neuromarketing instruments like fMRI and EEG can explicitly recognize which cerebrum locales are enacted in specific marks of time, these apparatuses are believed to be exceptionally helpful while pondering the item plan. A few distinct plans of items can be introduced to a shopper and the cerebrum can dissect which of these items guarantees the best impacts in the mind. Since this cycle is occurring unwittingly in the cerebrum, its unwavering quality is higher than when respondents are essentially giving verbal depictions of their inclinations. It can continuously be the situation that the outflows of shoppers don't compare to their genuine cravings and inclinations.

Moral Issue of Neuromarketing & Critical Evaluation

• **Ethical Issue**

There are a few moral worries, which should be considered while discussing the exploration technique for neuromarketing. From one viewpoint, there is a logical perspective expressing that there exists nothing like a promoting methodology, which would have the option to upgrade the end of a singular's freedom of thought. Notwithstanding, various different feelings that were thinking about neuromarketing see possible dangers, as clarified in the accompanying. Most importantly, a few gatherings are worried that by the utilization of neuromarketing strategies, the alleged buy button, as would be considered normal to totally dispose of purchaser's unrestrained choice and to transform clients into buying robots who can't avoid alluring offers

• **Critical assessment**

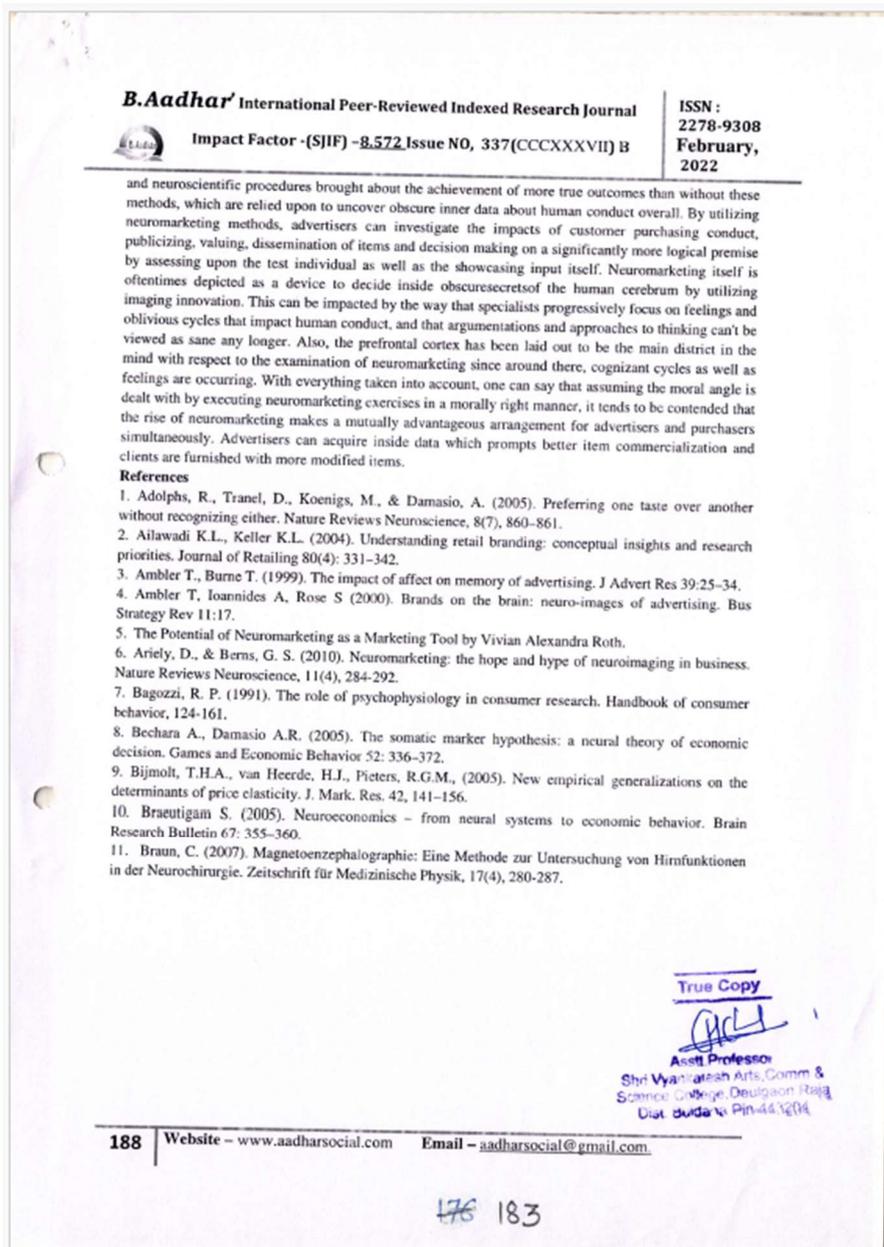
There are a few basic conclusions that should be considered while considering the issue of neuromarketing. Gary Ruskin, a leader head of Commercial Alert, contends that the reasons of pandemics like corpulence, diabetes, liquor abuse, betting, and smoking, can be followed back to the serious effects of intentional promoting procedures (Wahlberg, 2004). Different impacts can be over-utilization and item compulsion, which are viewed as unsafe also. However, another point of view contends that by utilizing neuromarketing methods, it is beyond the realm of possibilities to expect to quantify the genuine conduct of an individual, yet just the physiological proof of its conduct, showing that it is therewith difficult to discover some sort of buy button since just pieces of the mind can be seen rather than affected.

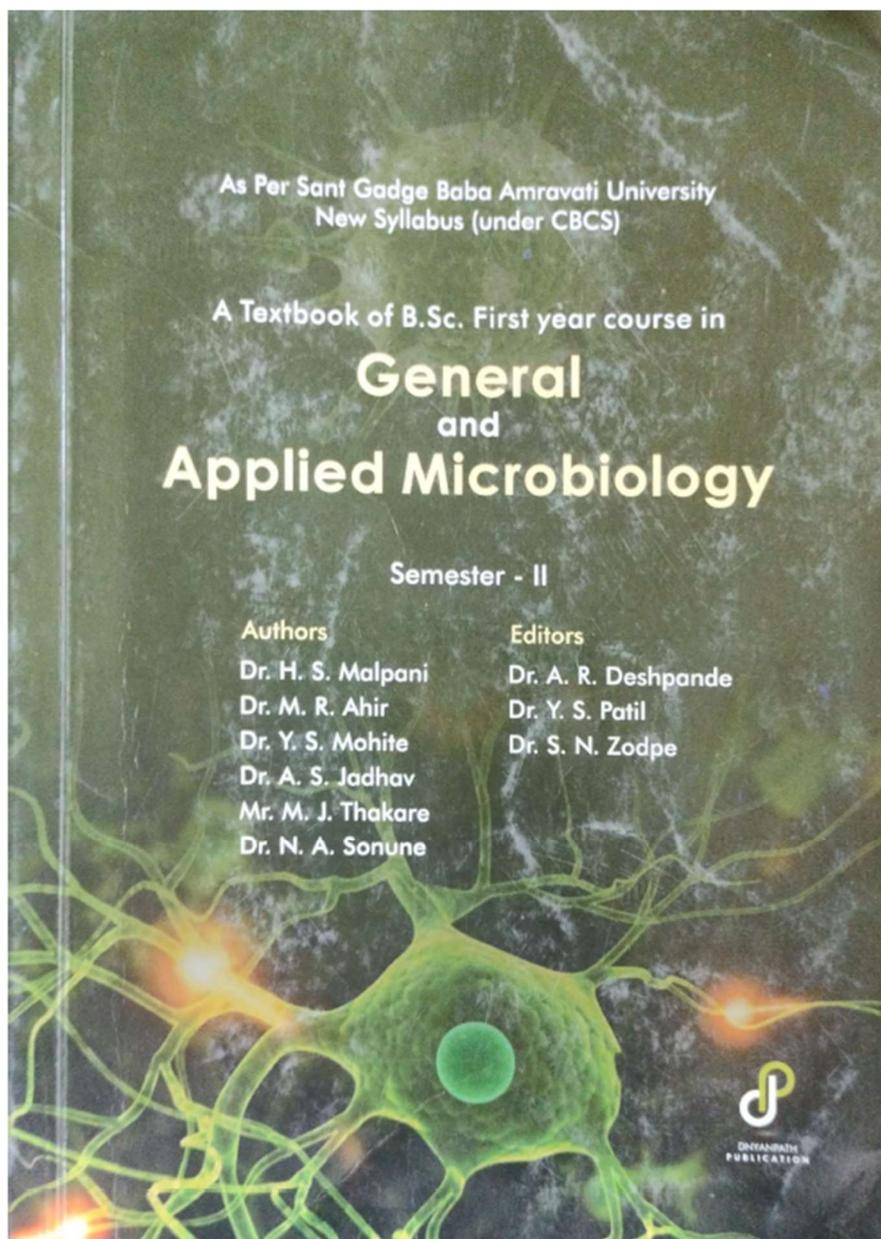
Conclusion

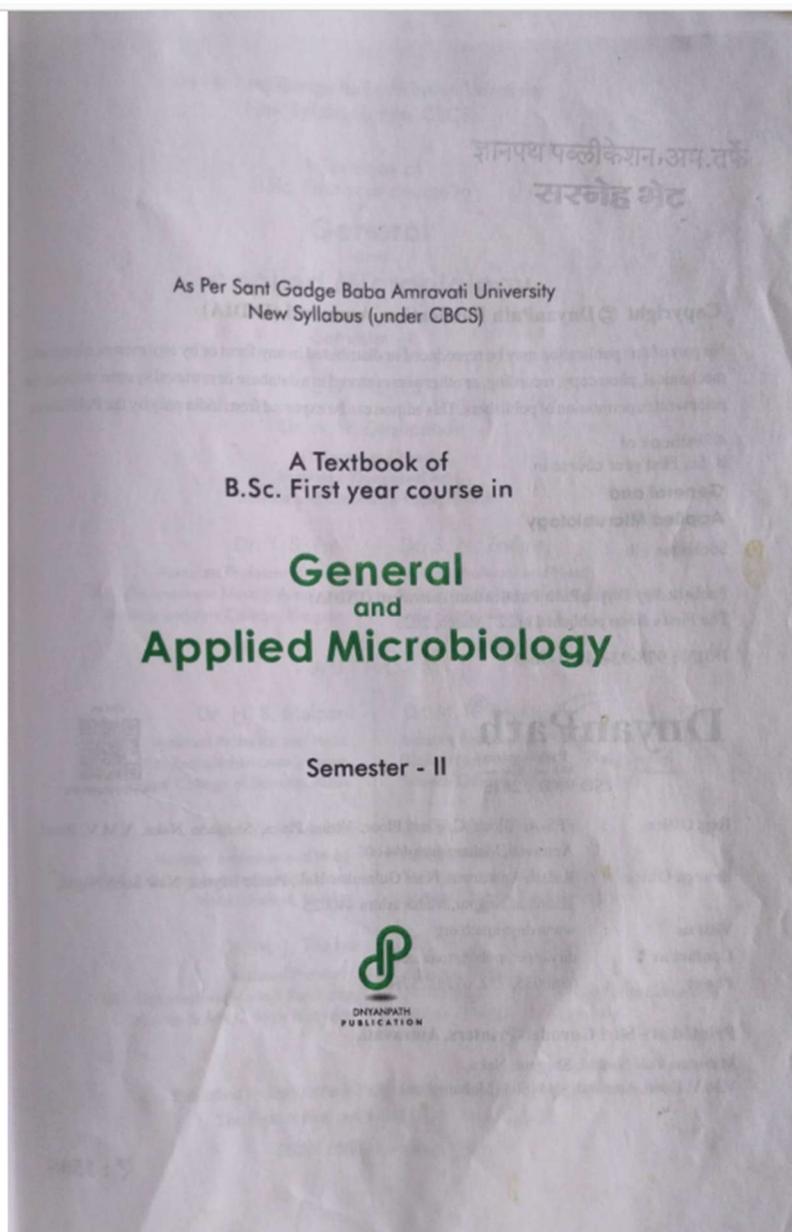
In the current paper, we have given an itemized outline of what neuromarketing is, clarified the specialized parts exhaustively and assessed upon the impact of neuromarketing on the eight most applicable promoting inputs. There were a few information disclosures made during the improvement of the paper, from which the main ones will be summed up once more. The execution of neuromarketing

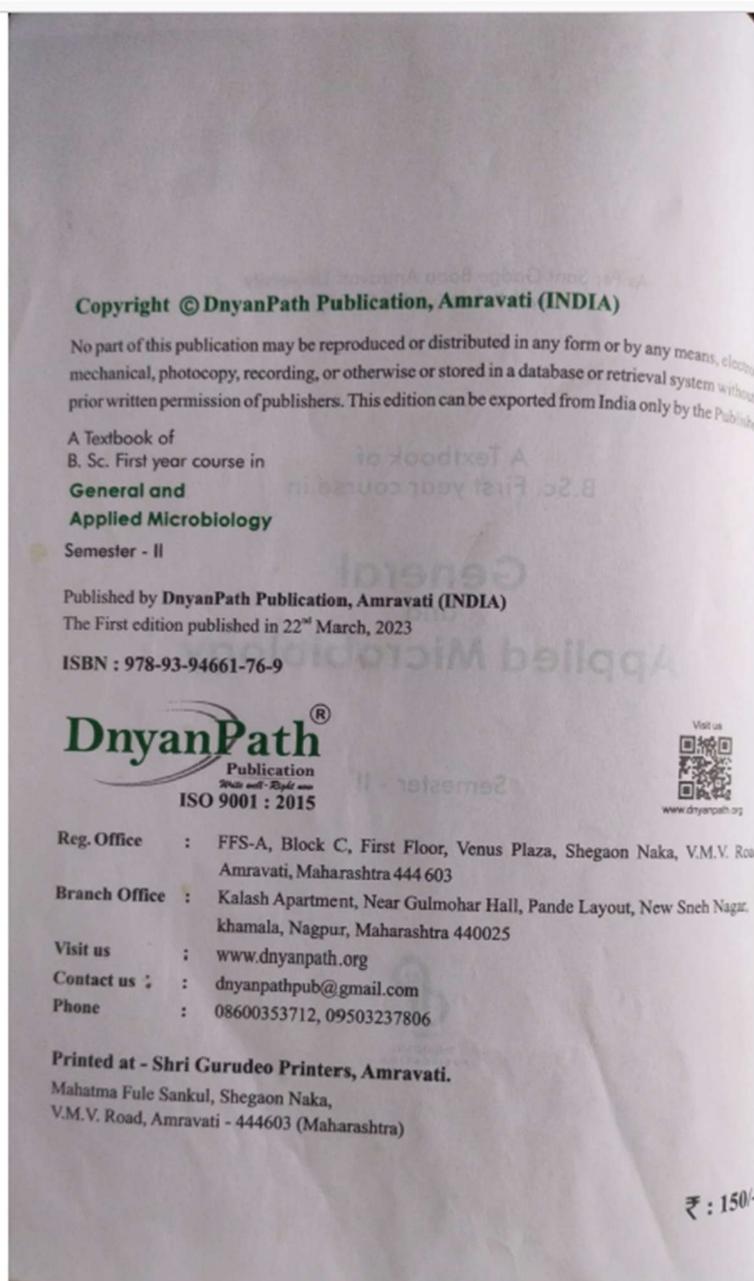
182

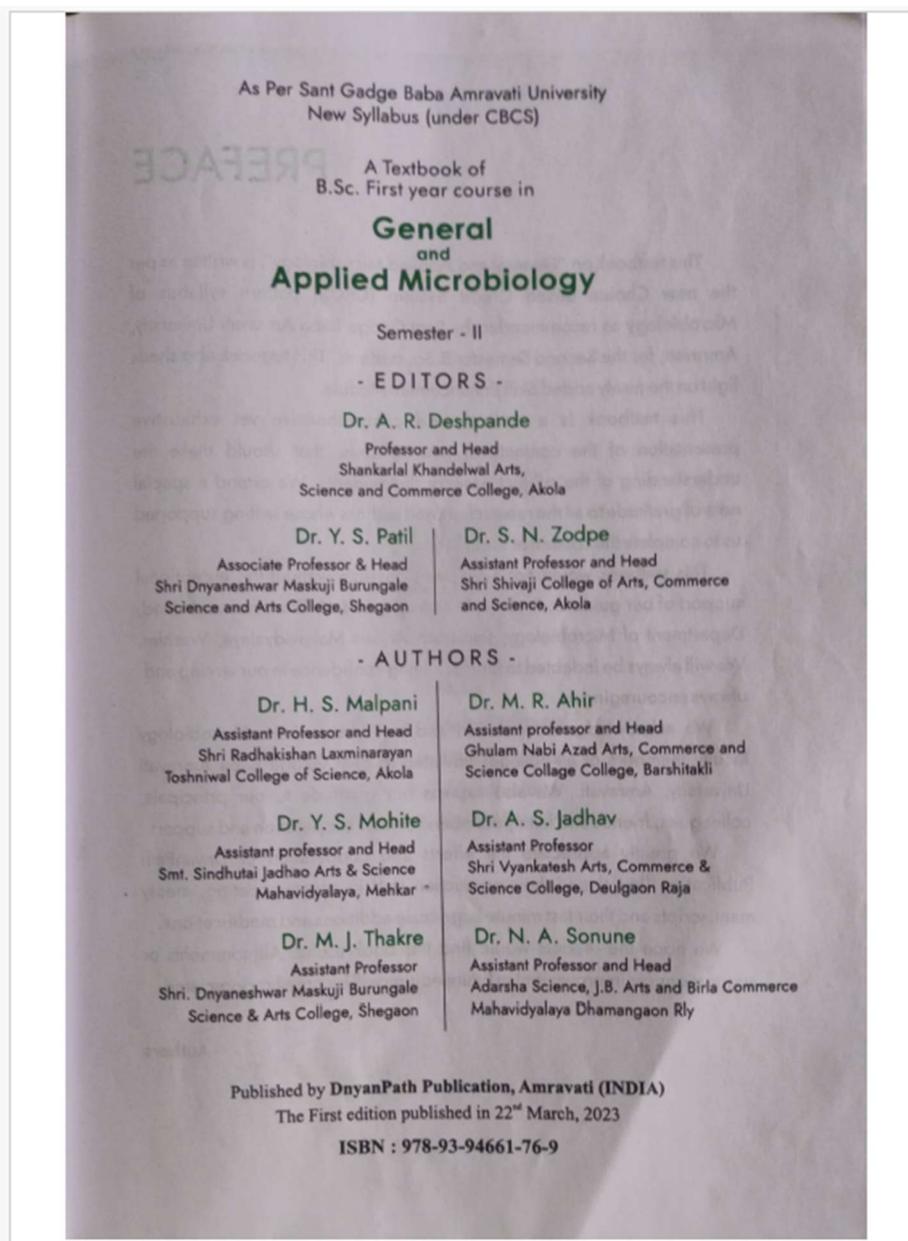

- About Editors -

Dr. A. R. Deshpande
M.Sc. M.Phil., JRF, Ph.D.
Professor and Head
Shri Vyankatesh Mahavidyalaya Arts,
Science and Commerce College, Akola

Dr. Y. S. Patil
M.Sc., Ph.D.
Associate Professor & Head
Shri Dnyaneshwar Prasthag Burungale
Science and Arts College, Shegaon

Dr. S. N. Zodpe
M.Sc., Ph.D.
Assistant Professor and Head
Shri Shivaji College of Arts, Commerce
and Science, Akola

- About Authors -

Dr. H. S. Malpani
M.Sc., Ph.D.
Assistant professor and Head
Shri Badhalakshmi Laxminarayana
Technival College of Science, Akola

Dr. M. R. Ahir
M.Sc. M.Phil., Ph.D.
Assistant professor and Head
Ghulam Nabi Azad Arts, Commerce and
Science College College, Barshitola

Dr. Y. S. Mohite
M.Sc., Ph.D.
Assistant professor and Head
Smt. Sushilata Bafna Arts & Science
Mahavidyalaya, Mohbar

Dr. A. S. Jadhav
M.Sc., Ph.D.
Assistant Professor
Shri Vyankatesh Arts, Commerce &
Science College, Deulgaon Raja

Mr. M. J. Thakare
JRF, NET, SET & GATE
Assistant Professor
Shri. Dnyaneshwar Prasthag Burungale
Science & Arts College, Shegaon

Dr. N. A. Sonune
M.Sc., SET, SET, Ph.D.
Assistant Professor and Head
Adarsh Science, J.B. Arts and Bida Commerce
Mahavidyalaya Dhamangon Ry

As per the syllabus of Sant Gadge Baba Amravati University (under CBCS)
Semester wise Microbiology Textbooks & Practical Books are available

DnyanPath[®]
Publications
Research & Education
ISO 9001 : 2015

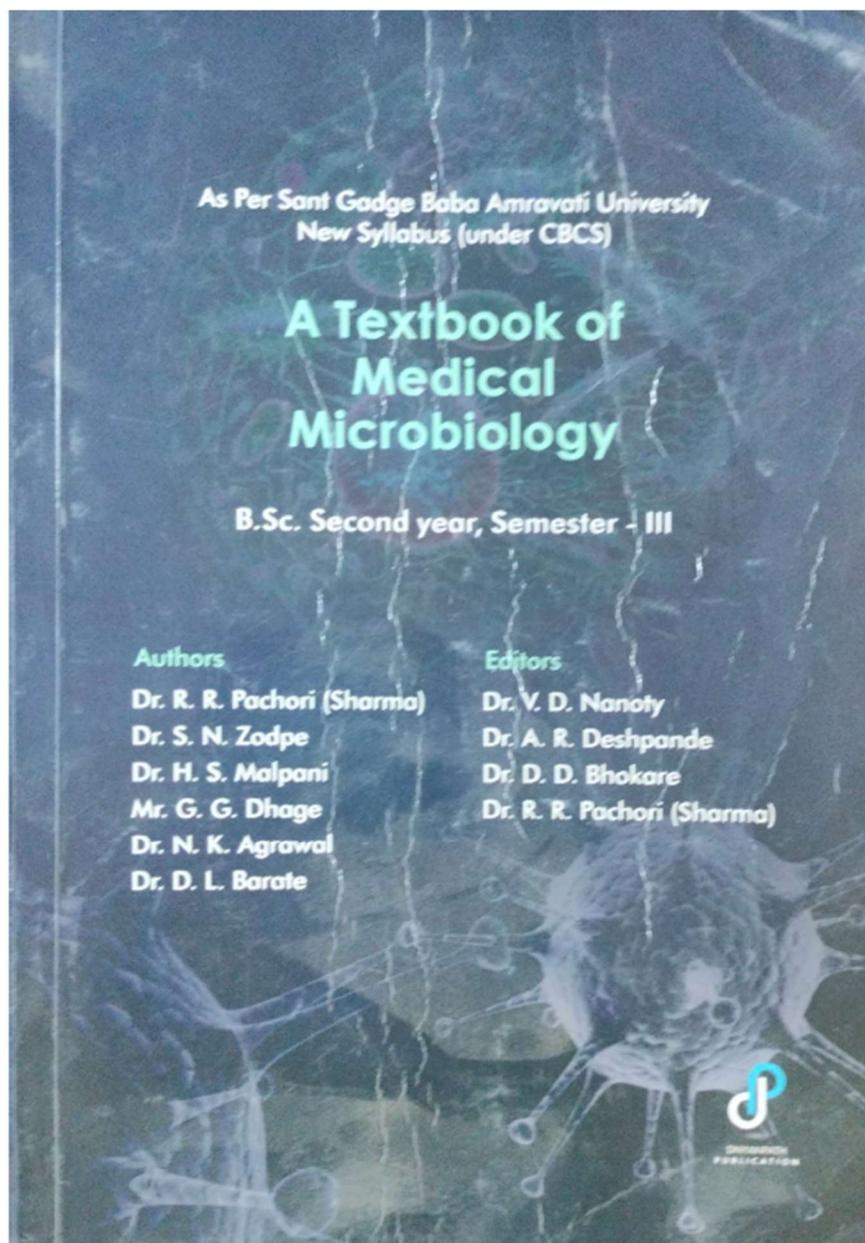
A Leading National Books Publishing House In India

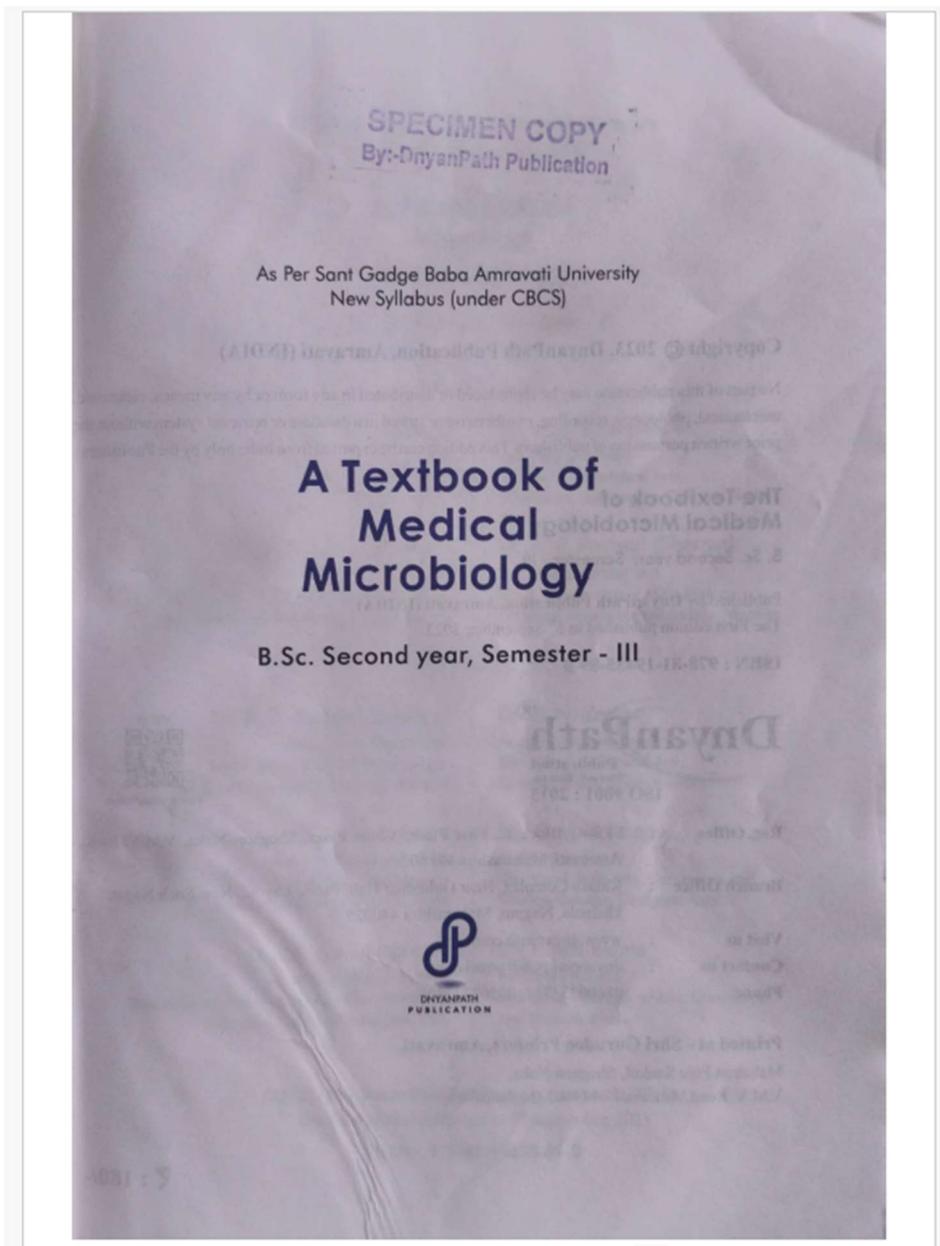
dnyanpathpub@gmail.com | www.dnyanpath.org | 08660353712, 09503237806

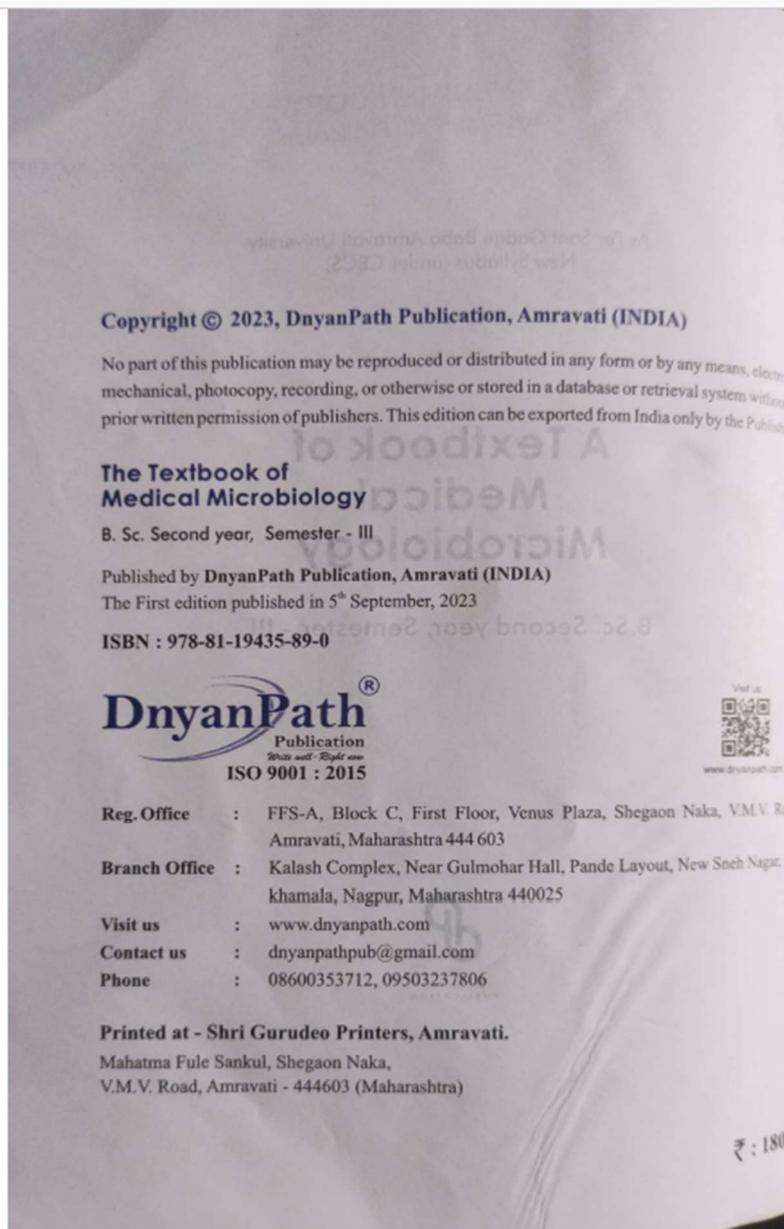
₹: 150/-

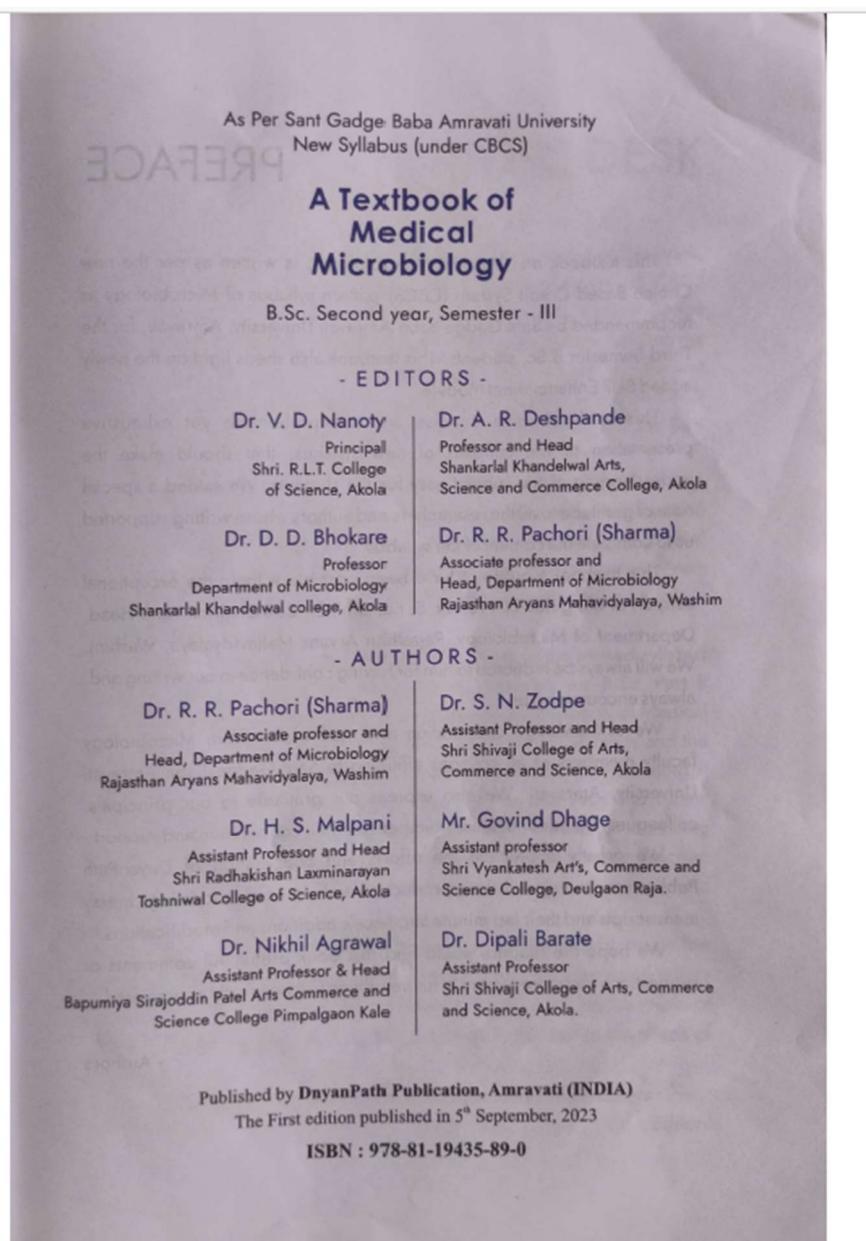

- About Editors -

Dr. V. D. Nanoty M.Sc., Ph.D Principal, Sha. R.L.T. College of Science, Akola	Dr. A. R. Deshpande M.Sc., M.Phil., JRF, Ph.D Professor and Head Shankarlal Khandelwal Arts, Science and Commerce College, Akola
Dr. D. D. Bhokare M.Sc., MBA, Ph.D Professor, Department of Microbiology Shankarlal Khandelwal college, Akola	Dr. R. R. Pachori (Sharma) M.Sc., SET, Ph.D Associate professor and Head, Department of Microbiology Rajasthan Aryans Mahavidyalaya, Washim

- About Authors -

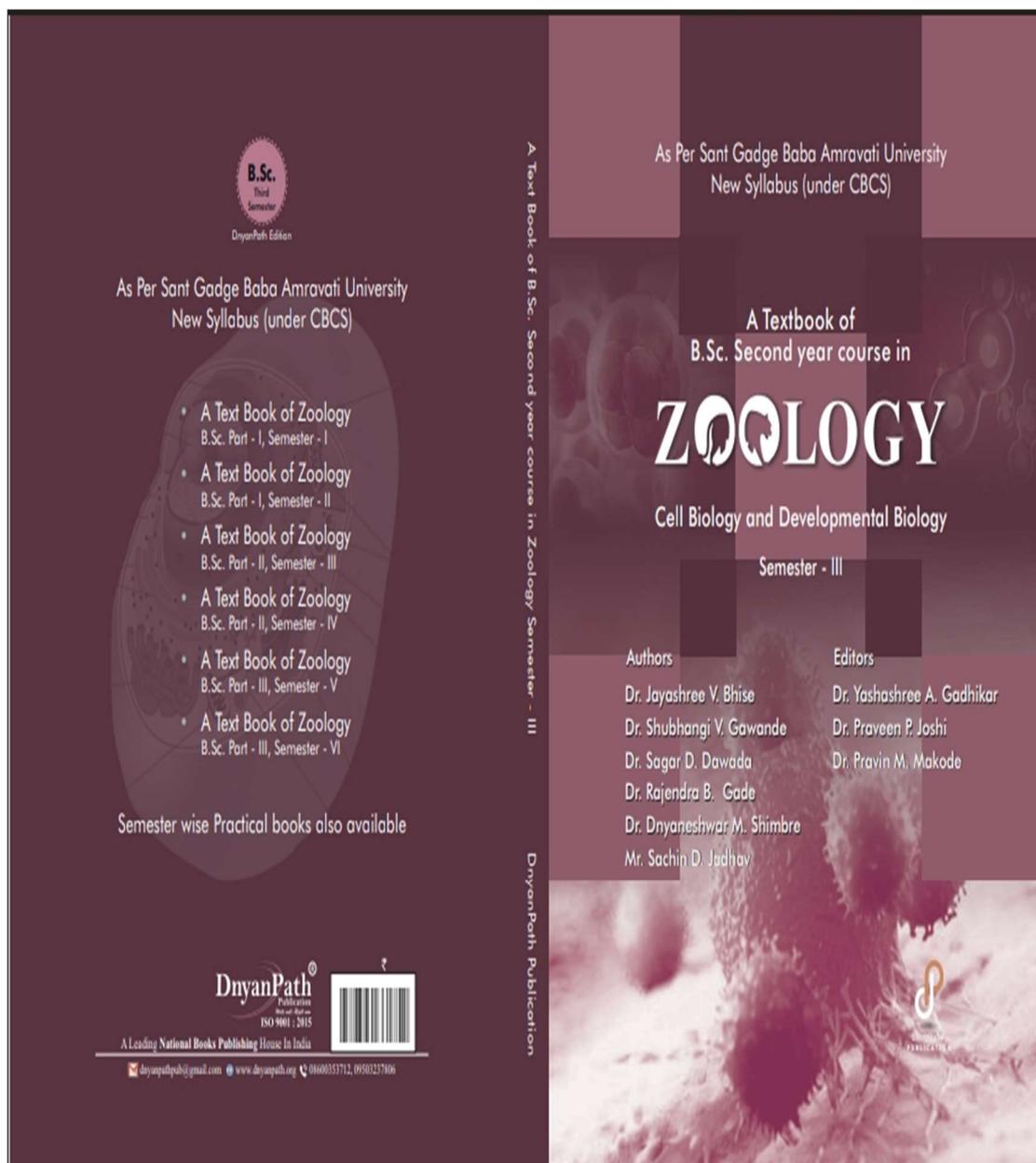
Dr. R. R. Pachori (Sharma) M.Sc., SET, Ph.D Associate professor and Head, Department of Microbiology Rajasthan A-ryans Mahavidyalaya, Washim	Dr. S. N. Zodpe M.Sc., Ph.D Assistant Professor and Head Shri Shivaji College of Arts, Commerce and Science, Akola
Dr. H. S. Malpahi M.Sc., Ph.D. Assistant professor and Head Shri Radhakrishnan Laxminarayana Tohniwal College of Science, Akola	Mr. G. G. Dhage M.Sc. CSIR-NET, SET, Assistant professor Department of Microbiology Shri Vyankatesh Arts, Commerce and Science College, Deulgaon Raja.
Dr. N. K. Agrawal M.Sc. PND, D.M.L.T Assistant Professor & Head Department of Microbiology Bapumaji Sarjoddin Patel Arts Commerce and Science College Pimpalgaon Kale	Dr. D. L. Barate M.Sc., Ph.D., NET Assistant Professor, Department of Microbiology Shri Shivaji College of Arts, Commerce and Science, Akola.

As per the syllabus of Sant Gadge Baba Amravati University (under CBCS)
Semester wise Microbiology Textbooks & Practical Books are available

₹: 180/-

A Leading National Books Publishing House In India
 ISBN 978-81-19435-89-0
 dnyanpathpub@gmail.com www.dnyanpath.com 08600353712, 09503237806

स्वातंत्र्याची ऊर्जाक्षरे

(विशेष संदर्भ खानदेश)

: मुख्य संपादक :
डॉ. सुनील नेये
कला व विज्ञान महाविद्यालय, भालोद, ता. यावल

अथर्व पब्लिकेशन्स

अथर्व पब्लिकेशन्स

स्वातंत्र्याची ऊर्जाक्षरे (विशेष संदर्भ खानदेश)

© संचालक, विद्यार्थी विकास
कवयित्री ब्रह्मिणाबाई चौधरी उत्तर महाराष्ट्र विद्यापीठ, जळगाव

ISBN : 978-93-95710-02-2

पुस्तक प्रकाशन क्र. १०२६

प्रकाशक व मुद्रक
युवराज भट्ट माळी

अथर्व पब्लिकेशन्स

धुळे : १७, देविदास कॉलनी, वरखेडी रोड, धुळे- ४२४ ००१.

संपर्क : ९४०५२०६२३०

जळगाव : शॉप नं. २, नक्षत्र अपार्टमेंट, शाहूनगर हीसिंग सोसायटी.

तेली समाज मंगल कार्यालयसमोर, जळगाव- ४२५ ००१.

संपर्क : ०२५७-२२३९६६६, ९७६४६९४७९७

ई-मेल : atharvpublications@gmail.com

वेबसाइट : www.atharvpublications.com

प्रथमावृत्ती : १५ ऑक्टोबर २०२२

अक्षरजुळवणी : अथर्व पब्लिकेशन्स

मूल्य : ४९५/-

सौजन्य : कवयित्री ब्रह्मिणाबाई चौधरी उत्तर महाराष्ट्र विद्यापीठ, जळगाव

E-Book available on

amazon.in ■ GooglePlayBooks ■ atharvpublications.com

ऑनलाइन पुस्तक खरेदीसाठी www.atharvpublications.com

या पुस्तकातील कोणत्याही भागाचे पुनर्निर्माण अथवा वापर इलेक्ट्रॉनिक अथवा यांत्रिकी साधनांनी - फोटोकॉपींग, रेकॉर्डिंग किंवा कोणत्याही प्रकारे माहिती साठवणुकीच्या तंत्रज्ञानातून प्रकाशकाच्या व लेखकाच्या लेखी परवानगीशिवाय करता येणार नाही. सर्व हक्क राखून ठेवले आहेत. लेखकाच्या मताशी विद्यापिठ प्रशासन सहमत असेलच असे नाही.
२ | अथर्व पब्लिकेशन्स

- संयुक्त महाराष्ट्राचा लढा : मराठी अस्मितेच्या खुणा १०५
- डॉ. अनिता कुमार धायगुडे
- संयुक्त महाराष्ट्राची चळवळ - मराठी अस्मितेच्या पाऊलखुणा..... ११०
- डॉ. अनंत मदन आवटी
- संयुक्त महाराष्ट्राचा लढा : मराठी अस्मितेच्या पाऊलखुणा..... १२१
- श्री. राहुल दिनकरराव संसारे, प्रा. डॉ. दिनेश रामदास महाजन
- संयुक्त महाराष्ट्राचा लढा : मराठी अस्मितेच्या पाऊलखुणा..... १२८
- डॉ. सी. मीनाक्षी वेदांग रत्नपारखी
- संयुक्त महाराष्ट्राचा लढा आणि आजचे कल्याणकारी राज्य
: सद्यस्थितीचे अग्रलोकन १३९
- प्रा. डॉ. संजय यामनराव भोळे
- सहकार महर्षी जिवराम तुकाराम महाजन यांचे न्हायी
को-ऑपरंटिव्ह फूटसेल सोसायटी, लि. न्हायी या सहकारी
संस्थेतील योगदान (कालखंड इ. स. १९६१ ते इ. स. १९९६)..... १४७
- नीलेश जगन्नाथ फेगडे, प्रा. डॉ. दिनेश रामदास महाजन,
- भारतातील लोकसभा नियडणुका विशेष संदर्भ : जळगाव
लोकसभा मतदारसंघाचा अभ्यास (१९५१-५२ ते २०१९)..... १५४
- प्रा. डॉ. बालासाहेब किलचे
- गोया मुक्ती आंदोलनात साहित्यिकांची भूमिका १७३
- डॉ. दीपक शिरसाट
- हेदरावाद मुक्तिसंग्रामात कम्युनिस्टांचे योगदान एक आकलन १८२
- श्री सज्जराव चांगदेव बनसोडे
- 'दलित उद्वाराची चळवळ' एक दृष्टिक्षेप १९२
- श्रीमती स्वाती मधुकर कोळी
- स्वातंत्र्य यज्ञ आणि जळगाव जिल्ह्याच्या समीधा १९९
- प्रा. साहेबराव श्रंभकराव मुकन
- पूर्व खानदेश जिल्ह्यातील स्वातंत्र्य आंदोलनातील रेल्वे घातपात
क्रांतिकार्य..... २०७
- प्रा. डॉ. पी. एस. प्रेमसागर
- स्वातंत्र्योत्तर खानदेशातील बोली चळवळ २१२
डॉ. फुला बागूल
- १८५७ चा स्वातंत्र्य शहीद धीर बाबुराव पुल्लीसूर बापू राजगोंड २२०
प्रकाश नामदेवराव लीलाबाई सलामे
- सत्यशोधक चळवळीत खानदेशातील समाजसुधारकांचे योगदान..... २२६
प्रा. निकम कल्पना देविदास, डॉ.नेपे सुनील मधुकर
- लक्ष्मीबाई केळकर यांचे स्वातंत्र्य आंदोलनातील योगदान..... २३०
देविदास गुलाब चौधरी, प्रा. डॉ. धनंजय र. चौधरी

६। अथर्व पब्लिकेशन्स

संयुक्त महाराष्ट्राची चळवळ – मराठी अस्मितेच्या पाऊलखुणा

डॉ. अनंत मदन आयटी,
सहयोगी प्राध्यापक आणि प्रमुख, राज्यशास्त्र विभाग,
श्री व्यंकटेश महाविद्यालय, देऊळगाव राजा, जि.पुलढाणा
मो. ९४२१३९५१८७

सारांश (Abstract) :

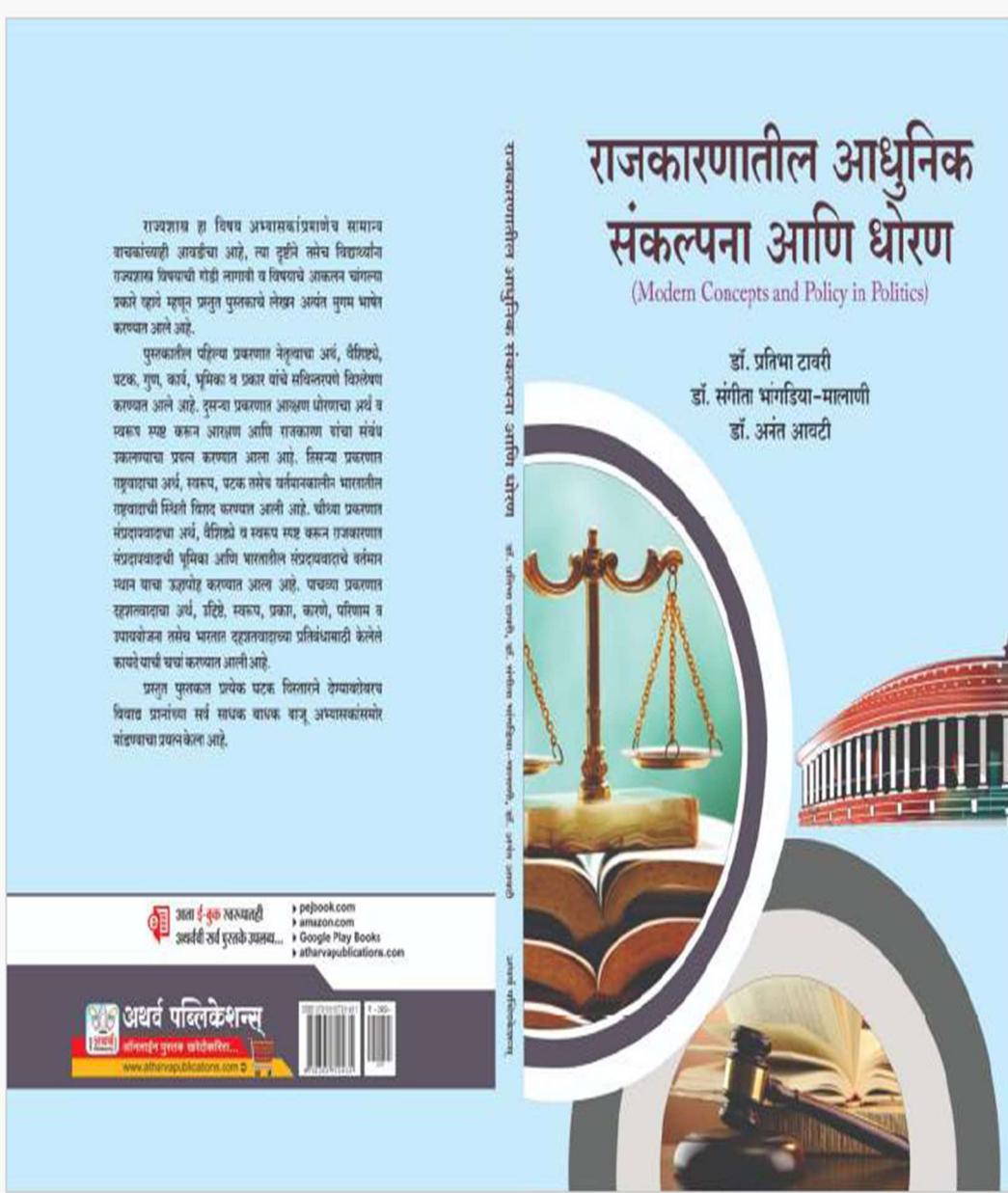
संयुक्त महाराष्ट्राची मागणी भाषावार प्रांतरचनेच्या मागणी इतकीच जुनी होती. साहित्यिक कै. ग. त्र्यं. माडखोलकर यांच्या अध्यक्षतेखाली भरलेल्या अखिल भारतीय साहित्य संमेलनात संयुक्त महाराष्ट्राच्या निर्मितीचा अधिकृत ठराव करण्यात आला आणि तेथूनच संयुक्त महाराष्ट्राचा लढा तीव्र होण्यास सुरुवात झाली. फाजल अली आयोगाने संयुक्त महाराष्ट्राची मागणी अमान्य केल्याने आयोगाच्या विरोधात महाराष्ट्रभर असंतोषाचा डोंब उसळला. मुंबईसह संयुक्त महाराष्ट्र झालाच पाहिजे, या मागणीने भडकल्या आंदोलनाचे रूप धारण केले. महाराष्ट्रातील कम्युनिस्ट, सोशलिस्ट व प्रजासमाजवादी पक्षातील डावे पुढारी व काँग्रेसेतरांनी संयुक्त महाराष्ट्राचा लढा हाती घेतला. १ नोव्हेंबर १९५६ रोजी निर्माण झालेल्या विशाल द्वैभाषिक राज्याचा महाराष्ट्र व गुजरात येथेही कडाडून विरोध झाला. आंदोलनाच्या वाढत्या रेट्यामुळे १ मे, १९६० रोजी मुंबईसह मराठी भाषिकांचे महाराष्ट्र हे राज्य अस्तित्वात आले. संयुक्त महाराष्ट्राच्या चळवळीमुळे व निर्मितीमुळे महाराष्ट्राची प्रगती होण्यास मदत झाली.

Keywords : संयुक्त महाराष्ट्र चळवळ, संयुक्त महाराष्ट्र परिषद, संयुक्त महाराष्ट्र समिती, भाषावार प्रांतरचना, मराठी अस्मिता, संयुक्त महाराष्ट्र सभा, अकोला करार, नागपूर करार, दार कमिशन, फाजल अली आयोग, भाषावार राज्यपुनर्रचना आयोग, त्रिराज्य योजना, कम्युनिस्ट पक्ष, समाजवादी पक्ष व प्रजासमाजवादी पक्ष, डावे पुढारी, महाद्वैभाषिक राज्य, मुंबई राज्य.

प्रस्तावना :

संयुक्त महाराष्ट्र चळवळ ही एक शौर्यगाथा आहे. देशाच्या इतिहासात त्या आंदोलनाला तोंड नाही. संयुक्त महाराष्ट्र चळवळ साहित्यिकांनी, शाहिरांनी १९० । अश्वर्ष पब्लिकेशनस्

समकालीन लोकशाही आणि प्रसार माध्यमे

संपादक
डॉ. संदीप बी. काळे

आधार पब्लिकेशन, अमरावती.

समकालीन लोकशाही आणि प्रसार माध्यमे

■ डॉ. संदीप बी. काळे

■ प्रथम आवृत्ती – दि.२४ मार्च २०२३

© प्रकाशक व संपादक

■ प्रकाशक

आधार पब्लिकेशन, अमरावती.

हनुमान मंदिराजवळ, पाठ्यपुस्तक मंडळा समोर,

वि.म.वि.कॉलेज मागे, अमरावती

मो. ९५९५५६०२७८

email- aadharpublication@gmail.com

■ मुखपृष्ठ संकल्पना

विलास पवार

सरिता ग्राफिक्स, अमरावती

■ अक्षरजुळवणी

सरिता ग्राफिक्स,

कठोरा रोड, अमरावती

■ Price : 3 00/-

ISBN - 978-93-95494-19-9

सुचना.- सदर अंकामध्ये प्रकाशित झालेल्या लेखास, संपादक, प्रकाशक, मालक, मुद्रक जबाबदार राहणार नाही. या अंकामध्ये प्रकाशित झालेले लेख लेखकाचे त्यांचे वैयक्तिक मत आहे.

अनुक्रमणिका

अ.क्र.	लेख	लेखक	पु.क्र.
1	लोकशाहीतील प्रसारमाध्यमांची बदलती भूमिका	डॉ. अनंत मदन आवटी	1
2	लोकशाहीत प्रसारमाध्यमांची बदलती भूमिका	कु. काजल रामसिंग खंडाते	29
3	लोकशाहीतील आणि प्रसारमाध्यमांची बदलती भूमिका	वैष्णवी दिलीप देशमुख	39
4	लोकशाहीतील प्रसार माध्यमांची बदलती भूमिका	डॉ. धनंजय सोनटक्के	50
5	लोकशाहीतील प्रसार माध्यमांची बदलती भूमिका	प्रा. डॉ. वर्षा मनोहरराव गंगणे	58
6	लोकशाहीतील प्रसार माध्यमांची बदलती भूमिका	डॉ. शिल्पा गजानन डिककर	70
7	लोकशाहीतील प्रसार माध्यमांची बदलती भूमिका	सहयोगी प्रा. डॉ. अतुल हणमंत कदम	76
8	लोकशाहीतील प्रसार माध्यमांची बदलती भूमिका	सौ. चंचल सागर जाधव (अपसुंदे)	85
9	लोकशाहीतील प्रसारमाध्यमांची बदलती भूमिका	प्रा. डॉ. कल्पना एस. गोडघाटे	97
10	लोकशाहीतील प्रसार माध्यमांची बदलती भूमिका	कु. केतकी गजानन बावणे	108
11	लोकशाहीतील प्रसार—माध्यमांची बदलती भूमिका	प्रा. नंदकुमार बाबुराव बानाटे	115
12	लोकशाहीतील प्रसारमाध्यमांची बदलती भूमिका	विष्णू दुर्गाजी चीरे	125

Sl. No.	Topic	Page No.
13	लोकशाहीतील प्रसार माध्यमांची बदलती भूमिका डॉ. राजेश उत्तमराव भटकर	130
14	लोकशाहीतील प्रसार माध्यमांची बदलती भूमिका श्री गणेश महादेव सातपुते	141
15	लोकशाहीतील प्रसार माध्यमांची बदलती भूमिका श्री. शिवलाल कांतीनाल शिंदे	150
16	लोकशाहीतील प्रसार माध्यमांची बदलती भूमिका कु. जया नारायण शिंदे	160
17	लोकशाहीतील प्रसार माध्यमांची बदलती भूमिका कु. सीमा तबाजी भानगुडे	169
18	लोकशाहीतील प्रसार माध्यमांची बदलती भूमिका श्री. अजित सुनिष्ठ हरिभंडे	175
19	भारतीय संगीताच्या प्रसिद्धीत प्रचार-प्रसार माध्यमांची परंपरा व त्यांचे बदलते स्वरूप डॉ. सुनील बाबुलालजी पटके	183
20	भारतीय लोकशाही आणि प्रसार माध्यमे प्रा. किशोर शेषराव चौरे	194
21	भारतीय लोकशाही आणि प्रसार माध्यमे : एक अभ्यास प्रा. नंदुलाल आनंदा पाटील	198
22	लोकशाहीतील प्रसारमाध्यमांची बदलती भूमिका प्रा. सुधीर वि. खानुबाकोडे	202
23	२४ वान पत्रकारिता राहुल बोडे,	209
24	A Study of the role of human rights and role of media in contemporary India Dr Diwaker Dhendu Kadam	213

लोकशाहीतील प्रसारमाध्यमांची बदलती भूमिका

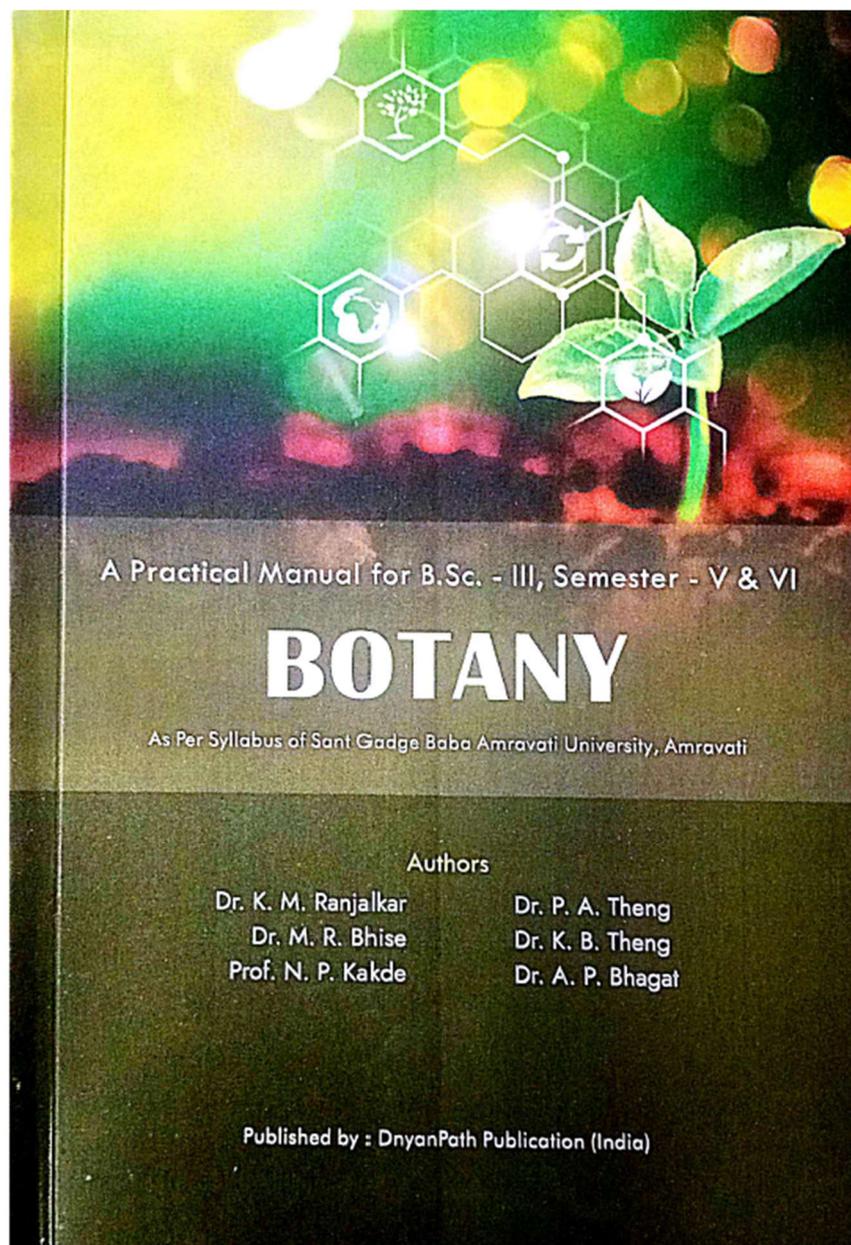
डॉ. अनंत मदन आवटी,
प्राध्यापक आणि प्रमुख, राज्यशास्त्र विभाग,
पी व्हेन्टेन महाविद्यालय, देऊळगाव राजा, जि. पुणे (महाराष्ट्र).
ई-मेल - awatianant@gmail.com

सारांश (Abstract)

प्रसारमाध्यमे ही सर्वोत्तम शक्ती आहे. ती नवीन राज्य निर्माण करू शकतात आणि जुनी राजवट नष्ट करू शकतात. मुक्त आणि सार्वभौम प्रसारमाध्यमे ही लोकशाही राष्ट्रमध्ये राजकीय व्यवस्थापक, विधायक विरोधी पक्ष, चौकशी समिती, शिक्षक, वकील, न्यायाधीश अशा अनेक प्रकारच्या भूमिका बजावतात. लोकशाही सधम बनविण्यात प्रसारमाध्यमांची महत्त्वाची भूमिका आहे. लोकशाहीतील प्रसारमाध्यमांची भूमिका बदलली आहे. ध्येयवाद, तमपन, सेवा आणि बांधिलकी या चार खांब्यावर उभा असलेला लोकशाहीचा 'चौपा स्तंभ' (प्रसारमाध्यम) आज आपुन पोचण्या जात आहे. प्रसारमाध्यमांनी स्वतंत्र टिकण्यासाठी ब्रेड इमेज, इन्व्हेट मॅनेजमेंट, स्पॉन्सरशिप, पेज म्युज आणि सत्ताधारांच्या उघडीक असे मार्ग विकारले. आज सोशल मीडियाने सुध्दा सार्वजनिक न्यायपीठाच्या लोकशाहीचादी मांडियाळीत आपली जागा मिळवली असली तरीही फेक म्युज, असत्य कथन, ट्रोलिंग आणि हल्ले अशा प्रकारे सोशल मीडियाचा गैरवापर शांत्याच्या अनेक पट्ट्या दिवून नेतात.

कीवर्ड्स (Keywords) :- लोकशाही, प्रसारमाध्यमे, दूरध्वान्य माध्यमे, द्वापीत माध्यमे, वृत्तपत्र, दृष्टिचे, दूरचित्रवाणी, चौपा स्तंभ, सोशल मीडिया, राज्यव्यवस्था, संविधान, शासन, विधीमंडळ, न्यायमंडळ, प्रशासन, स्वातंत्र्य, समता, बंधूता, राजकीय पक्ष, संप्रदायवाद, अज्ञान, अभिव्यक्ती स्वातंत्र्य, अधिंक विषमता, अक्षीवाणी, फेक म्युज, पेज म्युज, पीत पत्रकारिता, ट्रोल, मतेयारी, घासणी वृत्तवाहिन्या, समता, स्वातंत्र्य, डिजिटल क्रांती, ब्रेड इमेज, इन्व्हेट मॅनेजमेंट.

- About Authors -

	Dr. Karunakar Manohar Ranjalkar M.Sc., B.Ed., Ph.D. Assistant Professor & Head, Department of Botany, Late Pushpadevi Patil Arts & Science College, Risod
	Dr. Mahendra Ramesh Bhise M.Sc., Ph.D. Assistant Professor & Head, Department of Botany Late Ku. Durga K. Banmeru Science College, Lonar
	Mr. Nilesh Pundlikrao Kakde M.Sc. (Botany), M.Sc. (Biophysics), NET, SET, GATE Assistant Professor and Head of Department Botany Shri Vyankatesh Arts, Comm. and Sci. College, Deulgaon Raja
	Dr. Pravin A. Theng M.Sc., B.Ed., M.Phil., Ph.D., SET Assistant Professor and Head Department of Botany Shri Shivaji Arts, Commerce and Science College, Motala
	Dr. Kishor Bhaskar Theng M.Sc., B.Ed., Ph.D. Assistant Professor, Department of Botany Arts and Commerce College, Warval Bakal
	Dr. Amrapali Pundlik Bhagat M.Sc., B.Ed., Ph.D. Assistant Professor, Department of Botany Late Pushpadevi Patil Arts & Science College, Risod

DnyanPath[®]
Publication
ISO 9001 : 2015

₹. 230/-

A Leading National Books Publishing House In India

dnyanpathpub@gmail.com www.dnyanpath.org 08600353712, 09503237806

Copyright © 2023, Dnyanpeth Publication, Amravati (INDIA)

No part of this publication may be reproduced or distributed in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopy, recording or otherwise or stored in a database or retrieval system without the prior written permission of publishers. This edition can be exported from India only by the publishers.

A Practical Manual for B.Sc. - III
Semester - V & VI

BOTANY

Published by the DnyanPath Publication (INDIA)
The First Edition published in 19th February, 2023

ISBN 13 : 978-93-94661-56-1

DnyanPath[®]
Publication
Since 1982
ISO 9001 : 2015

A Leading National Books Publishing House In India

Reg. Office : FFS-A, Block C, First Floor, Venus Plaza, Shegaon Naka, V.M.V. Road, Amravati, Maharashtra 444 603
Branch Office : Kalash Apartment, Near Gulmohar Hall, Pande Layout, New Sneh Nagar, khamala, Nagpur, Maharashtra 440025
Visit us : www.dnyanpath.org
Contact us : dnyanpathpub@gmail.com
Phone : 08600353712, 09503237806

Printed at Shri Gurudeo Printers, Amravati
Mahatma Fule Sankul, Shegaon Naka,
V.M.V. Road, Amravati - 444603 (Maharashtra)

₹ : 230/-

A Practical Manual for B.Sc. - III
Semester - V & VI

BOTANY

- AUTHORS -

Dr. Karunakar M. Ranjalkar
M.Sc., B.Ed., Ph.D.
Assistant Professor & Head
Late Pushpadevi Patil Arts & Science College
Risod, Dist. Washim

Dr. Mahendra R. Bhise
M.Sc., Ph.D.
Assistant Professor & Head
Late Ku. Durga K. Banmeru Science College
Lonar, Dist. Buldhana

Mr. Nilesh P. Kakde
M.Sc., NET, SET, GATE.
Assistant Professor & Head
Shri Vyankatesh Arts, Comm. & Sci. College
Deulgaon Raja, Dist. Buldhana

Dr. Pravin A. Theng
M.Sc., B.Ed., M.Phil., Ph.D., SET.
Assistant Professor
Shri Shivaji Arts, Comm. & Science College
Motla, Dist. Buldhana

Dr. Kishor B. Theng
M.Sc., B.Ed., Ph.D.
Assistant Professor
Arts & Commerce College
Wavat Bakal, Dist. Buldhana

Dr. Amrapali P. Bhagat
M.Sc., B.Ed., Ph.D.
Assistant Professor
Late Pushpadevi Patil Arts & Science College
Risod, Dist. Washim

- EDITORS -

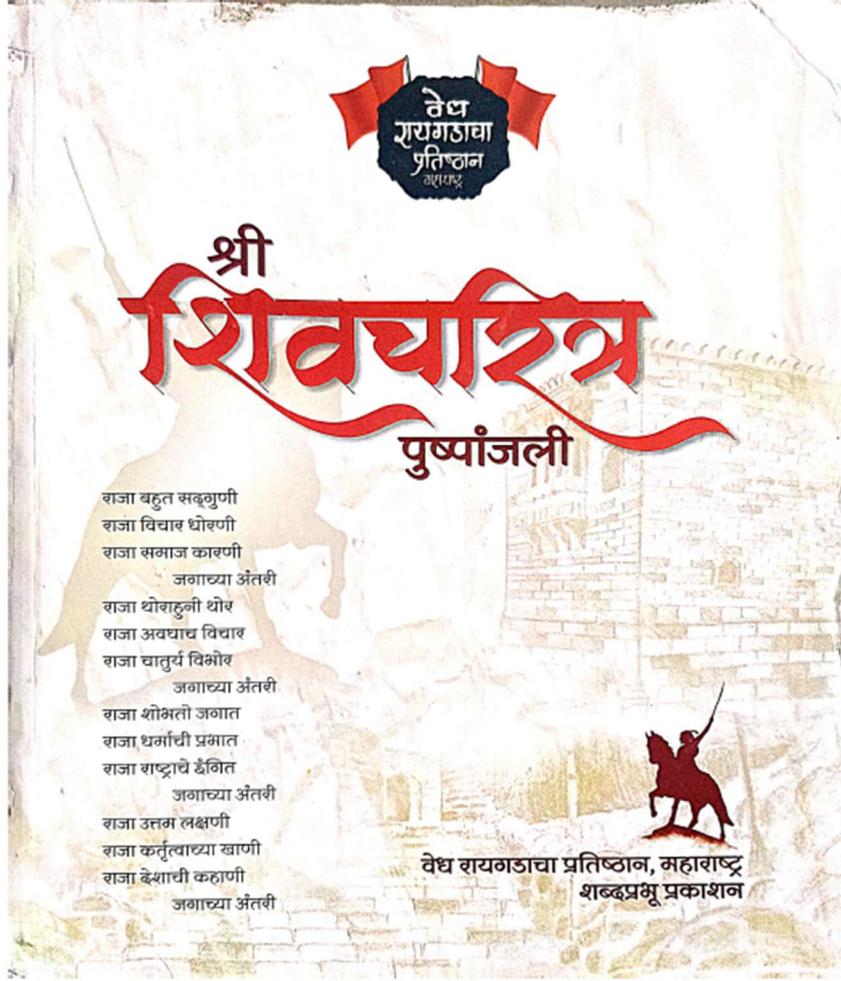
Dr. Mahendra R. Bhise
M.Sc., Ph.D.
Assistant Professor & Head
Late Ku. Banmeru Science College
Lonar, Dist. Buldhana

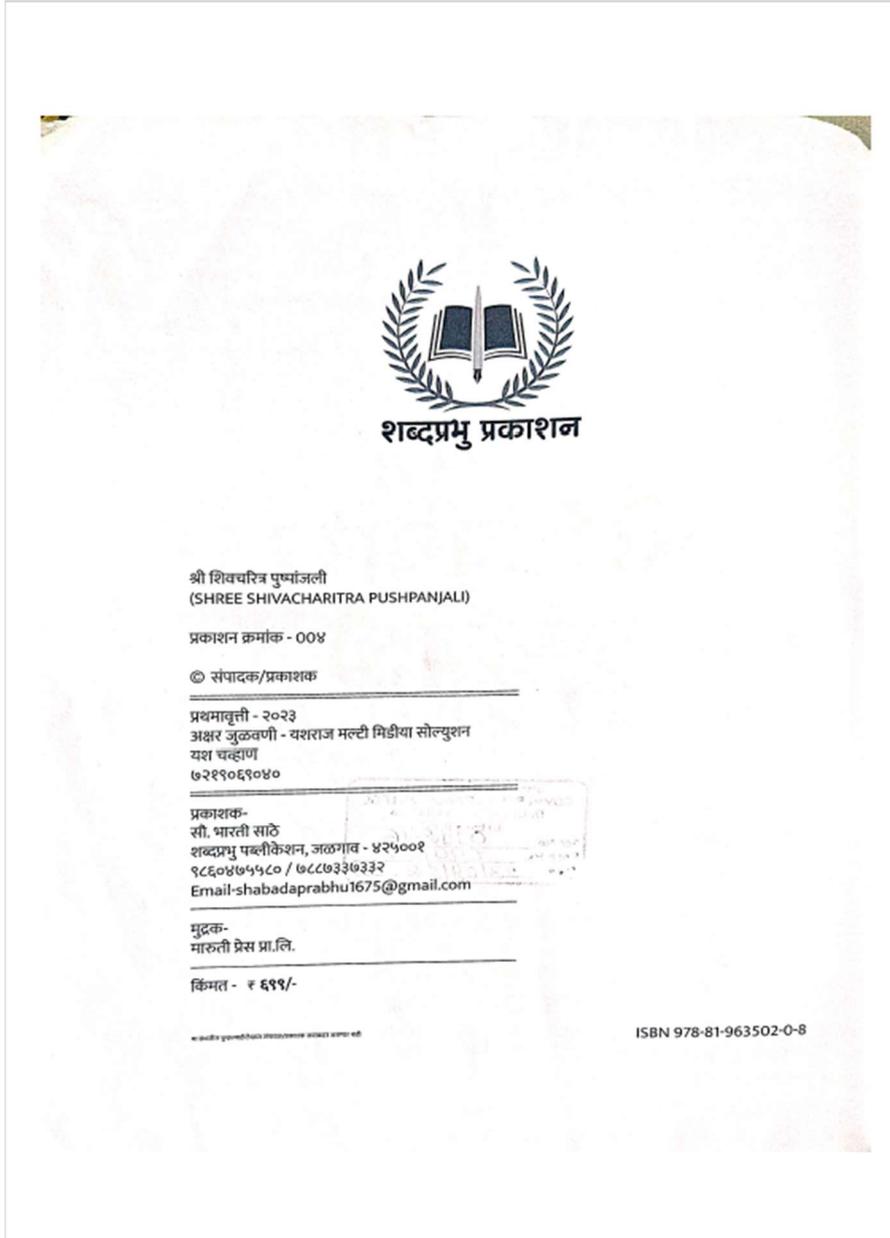
Dr. Karunakar M. Ranjalkar
M.Sc., B.Ed., Ph.D.
Assistant Professor & Head
Late Pushpadevi Patil Arts & Science College
Risod, Dist. Washim

Mr. Nilesh P. Kakde
M.Sc., NET, SET, GATE.
Assistant Professor & Head
Shri Vyankatesh Arts, Comm. & Sci. College
Deulgaon Raja, Dist. Buldhana

Published by the DnyanPath Publication (INDIA)
The First Edition published in 19th February, 2023
ISBN 13 : 978-93-94661-56-1

अनुक्रमणिका

अ.क्र.	लेखाचा तपशील	लेखकाचे नाव	गाव	पान क्र.
१	संपादकीय	श्री. रवींद्र तुकाराम पाटील	पाचोरा	१
२	थोरलं राजं सांगून गेलं	श्री. रवींद्र तुकाराम पाटील	पाचोरा	३
३	प्रकमशकिय	सौ. भारती सुनिल साठे	जळगाव	६
४	छत्रपती	श्री. संजय रामचंद्र उपाध्ये	चंद्रपुर	७
५	ब्राम्ही लिपी	कु. धनश्री यदुनाथ अतकरे	अंजनगाव सुर्जी	८
६	ही तर शिवनीती (मोडी)	कु. यशश्री किशोरराव अतकरे	अंजनगाव सुर्जी	९
७	छत्रपतीचे व्यक्तिमत्व	कु. प्रीती रवींद्र पाडे	अमरावती	११
८	छत्रपती आणि स्वराज्य निर्मिती	चि. वेदांत मदन आडके	ठाणे	१४
९	छत्रपतीचे आजोळ	श्री. धिरज शिवाजीराव मोहिते	जालना	२७
१०	छत्रपतीची वननीती	प्रा. डॉ. श्मिता बान्खेडे	वर्धा	३१
११	छत्रपतीचे सुरक्षा धोरण	प्रा. डॉ. मधुकर जाधव	कोल्हापूर	३५
१२	छत्रपतीची महसूल रचना	प्रा. डॉ. मधुकर साठे	छ. संभाजीनगर	४२
१३	छत्रपतीची जलनीती	प्रा. शशिकान्त पसारकर	बीड	४८
१४	छत्रपतीचे शेती धोरण	प्रा. डॉ. राजेंद्रसिंग हिरासिंग देवरे	देऊळगाव राजा	५६
१५	छत्रपतीची युद्धनीती	डॉ. दादाराव जगन्नाथ कांबळे	छ.संभाजीनगर	७१
१६	छत्रपतीची न्यायव्यवस्था	पु. धनश्री यदुनाथ आतकरे	अंजनगाव सुर्जी	७५
१७	छत्रपतीची महसूल निती	प्रा. डॉ. योगिता पांडुरंग चौधरी	शेंदूर्णी	८०
१८	छत्रपतीचे स्त्री धोरण	सौ. नयना मिलेश पाटील	रावेर	८५
१९	शिवकालीन अश्वदल	प्रा. डॉ. माधवी गो. महाके	उदगीर	८७
२०	छत्रपतीचा गनिमी कावा	श्री. शुभम बंडू क्षीरसागर	छ.संभाजीनगर	९१
२१	छत्रपतीची महसूल साधने	प्रा. डॉ. जनार्दन जानजी देवरे	भडगाव	९५
२२	शिवकालीन क्रीडा विश्व	प्रा. डॉ. महेश रमाकान्त पाटील	शेंदूर्णी	९९
२३	छत्रपतीची कर प्रणाली	प्रा. सुरेश आनंदा कोळी	भडगाव	१०७
२४	छत्रपतीची विविध धोरणे	प्रा. डॉ. नम्रता दिलीप भोसले	छ.संभाजीनगर	१०९
२५	छत्रपतीची युद्धनिती व संरक्षण संघटना	डॉ. धम्मपाल रेवण माशाळकर	सोलापूर	११२

